

ИЛИРСКА КЊИГА

УРЕДИО

Д-р АНТУН БАРАЦ

БЕОГРАД

ИЗДАВАЧКА КЊИЖАРНИЦА ГЕЦЕ КОНА

Кнез Михаилова улица број 1.

1931.

У овој књизи сабрани су најзначајнији списи из времена илиског покрета. Михановићева „Реч домовини“ први је изразитији глас, доста бојажљив, о потреби да се пише на народном језику. У Штосовој пјесми „Кип домовине“ најбоље је приказано тешко национално стање у Хрватској на почетку тридесетих година, кад су репрезентанти хрватског политичког живота већ били спремни да уведу маџарски језик у уреду и школе. У своме „Генију домовине“ Деркос је већ изнио конкретан план како да се створи хрватски књижевни језик, док је Драшковић у својој „Дисертацији“ већ изнио опширан политички, национални и економски програм, прелазећи преко уских граница тадање провинцијалне Хрватске. Гај је у својој књижици „Кратка основа“ изнио приједлог за практично рјешење правописног проблема, а у чланку „Правопис“ и у своме „Прогласу“ изнио је широки свој национални програм, обухватајући у својим видцима све гране Јужних Славена. Из Драшковићеве књиге „Ein Wort“ виде се већ конкретни успјеси илирског покрета, као и погледи у будућност. Из тих неколико књижица и чланака, те једне пјесме, може се врло добро наслутити сва она силна унутарња снага илирскога покрета, кад се у два деценија, од Михановићевих мисли и тешких прилика што их слика Штос, могло доћи до свих оних тековина што их 1838 помиње Драшковић.

Михановићева „Реч домовини“ изишла је у Бечу 1815, у штампарији Ј. Шнирера. (На натписној страни стоји дословно: Ву Бечу, с словима Ј. Шнирер, 1815).

Гајева „Крајшка основа“ изишла је у Будиму 1830. У њој је поред текста на кајравском дијалекту

штампан упоредо и њемачки пријевод. Потпун је натпис књижице: — Кратка основа хорватско-славенскога правописања, poleg мудрољубних, народних и пригосподарних темељов и зроков, од Л. о Г. — Бу Будиму, из тискарнице краљевскога всеучилишча, 1830.

Штосова пјесма „Кип домовине“ изишла је први пут у засебној књижици год. 1831, под натписом:

Пуш! Ново Лейо! Маји — син — зорја!

Преизвишеному и преопштуваному господину,
господину *Јосефу Кушевић*,

Пресветло-цесарскога и краљевско-апостолскога величанства толначнику, краљевства далматинскога, хорватскога и славонскога, как такај високе банске части мештру протонотариушу, etc., etc.,

какти великом домороцу,
за дар новoga лета 1831-га,
написано, ван дано и аддувано

од

Павла Штос,

клерikuша бишкuпије загребачке, девете школе вученика.

Бу Загребу.

Притискано при Ференцу Жупан.

У том се издању пјесма свршава стиховима:

Ти, анда, нашег краљевства зорја!
Кој тишиш страјнског буркања морја,
И ког за драге шчит домовине
Дух је назвестил мајки в пушчине,
Зиди, ах, зопет, зиди, тер трака,
Пусти, ког мати при гробу чака,
Да чрни ветер з меглум престане,
И небо њејно ведро постане!

Дај њој правиче саблицу* наше,
Да прот бахатнем з њум се препаше,
С њум нај војује, с њум нај се брани!
Да ју кривична рука не рани

Онда пак венца** драге краљице
Помози скопат з глибоке тмице —
Да бар ву овом какти ву кипу
Краљества чува негдашњу дику!
Овак бу знова живот почела!
Знова од тебе кчер бу постала
Тер те из сина оца назвала!

Године 1835 прештампана је ова пјесма у Гајевој „Даници“, под натписом „Кип домовине“, без наведених стихова и с нешто промјена у тексту.

У том облику преузета је у ово издање.

Деркосова књижица „Гениј домовине“ изишла је у Загребу 1832, под натписом: *Genius patriae super dormientibus suis filiis, seu folium patrioticum pro incolis regnorum Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae, in excitandum excolendae linguae patriae studium. Zagrabiae 1832.* Turpis Franc Surran (Гениј домовине над синовима својим који спавају, или лист домовински за становнике краљевина Хрватске, Славоније и Далмације, да их потакне на изучавање и његовање домаћег језика У Загребу 1832. Словима Фрање Жупана). — У ово издање она је, с допуштењем преводиоца, унесена према пријеводу Д-р Стјенана Орнера. Тај је пријевод изишао у Загребу 1897.

Драшковићева „Дисертација“ штампана је 1832 у Карловцу, под натписом: Дисертација или разговор, дарован господи поклицаром законским и бу-

* Овде се размееа он завјетек правич, кому написек „De municipalibus iuribus et statutis regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae, и кој велику почетника проти домовини љубав покажује.

** Најпре језик хорватски.

дућем законотворцем краљевинах наших — за будућу дијету унгарску одасланем, држан по једном старом домороцу краљевинах ових. — У Карловцу, притискано словима Јоана Неп. Претнера, 1832. — Драшковићева „Дисертација“ прештампана је у „Раду“ Југославенске академије, бр. 60.

Гајев чланак „Правоси“ изишао је у „Даница“ 1835, бр. 10-12. У ово издање унесен је само почетак чланка (бр. 10, стр. 38-39), гдје Гај износи мисли од опште националног интереса. У осталом дијелу чланка понавља он, углавном, оно што је већ рекао у својој „Краткој основи“.

Гајев „Проглас“ изишао је у „Даница“ и „Народним новинама“ на концу године 1835. Он је писан штокавски с обзиром на то што ће и „Даница“ и „Народне Новине“ од почетка 1836 бити писане штокавски.

Драшковићева књига „Ein Wort“ изишла је у Загребу 1838. Потпун је натпис: Ein Wort an Iliriens hochherzige Töcher über die ältere Geschichte und neueste literarische Regeneration ihres Vaterlandes, vom Grafen Janko Drašković. — Agram 1838, Druck der k. p. ilir. Nat. Typographie von D-r Ljudevit Gaj. In Commission bei Emil Hirschfeld. (Рјеч племенитим кћерима Илирије о старњој повјести и најновијем књижевном препороду њихове отаџбине, од грофа Јанка Драшковића — Загреб 1838. Штампа кр. привилегиране илirsке народне штампарије Д-р Људевита Гаја. У комисији Емила Хиршфелда).

Чланци који се издају у овој књизи врло су важни; у једној књизи још нису никад издани. Већина од њих тешко је приступачна. Од Михановићеве „Речи домовини“ сачуван је само један примјерак (у Надбискупској библиотеци у Загребу). — Слог и језик чланака тежак је за разумијевање, па је због тога дат рјечник на крају.

Биљешке на појединим странама текста, означене звјездицом (*), потјечу од писаца; биљешке означене бројевима и штампане иза текстова потјечу од преводиоца или уредника књиге.

АНТУН МИХАНОВИЋ:

Реч домовини од хасновитости писања
ву домородном језику
(1815)

Atque ego cum Graecos facerem
natus citra mare versiculos,
vetuit me tali voce Quirinus.)

Hor. Sat. 1,10

Все кај живе и природног гласа
има, ву њем дрште, плаче, и
всаку чут очита.

А. М.

З векшпинум чудимо се да стари Римљанов и Грков писци все котеро од веков скварења опчувано вредобили смо, з неизмернум мислих и речих јасностјум так зговорити как и пером нап рво донести размели јесу. Најболши другех нам знанех народо в книжевники пеллу њих наследујуч мед домороднеми и странскеми пријетност и невмртелности дику задобили су; ар вса осебујнејша писма једнакогоднех по вчињеном присподабљању к старих делами али откитимо, али з једнакум хлелпностјум чтејемо. Чисточу и краткочу изговора, прави ред приповести з вугоднум целога слогум зједињен пред всем желимо, и кајти все ово поглавито ву книгах прешесних веков нахађамо, з векшпум вученех странум валујемо: да, гледечна знање ву опчинском, осебито јако ву хитрогворности и песмознансту, старем пред нами извешество донушчати мора се.

Али и приличнеју могућност к тому имали су. Откуда зрочи искаћају да споменуте свршености при њих блажено цвеле јесу, Мед осталеми темелити је да нису навадни били ластовити језик запушчајуч време и труд (как ми) з странкеми језики потрошити и зврх тога разлучнеми науки забављати се.

При Грких дружбени и вучени језик једен исти бил је. Зван приновестих, које ву детинству з говорењем скупа так рекуч од зипке знати су морали, мало али никај знали јесу. Заметање ву којем все народе, котори нису грчкога проговора били, држали су, (през двојмбе) послета охолности њихове, него и најпрвејши зрок знања њиховога бил је. Притрупани мало чтети, вного премишлавати могли су, и време, будуч да се з речми задржавали нису, з извесним спознањем битјих, и ву марливом отхрањењу језика својега потрошили, тер овак цветке хитроговорности и несмознаности знашли јесу.

Заисто Римљаном за спознање књижености потребно било је вучити се језика Грков, који, будуч њихови подложники, вучители њихови постали су; ништармање, премда все књиге, ву котерих цела грчка знаност исписана је била, под руками имали су, невредно штимали су писати ву другом језику, ако не народном, в котером, заонда ладајучем, всему свету заповеди давати навадни су били.

Сад живучи пако трсији се размести инородне језике, котере говорију и пишеју народи с којеми али погодбену, трштвену, али знанствену скупшчину имају, и котери мењшу али векшу извишеност достигли јесу.

Зван тога дијачки (римски) и грчки језик вучију се, где цело знање нашега богатство лежи.*)

*When arts, and sciences began to spread trough a larger circle, as they did in Greece still people could learn the whole Encyclopedia in their own langvage.

A new estimate of manners and principles etc. 2)

Тулико мудроскупна, боље рекуч дружба по-
требоча, коју вздашни света сталиш придонаша, од
нас потребује

Гледеч на книженост, многи мед нами и ста-
ровечнеми разлики нахађају се, мед другеми: да какови
једино ву својем језику писали су, так некоји мед
нами радије ву странском тварјају, кајти њим
се повољнеји и ву опчинском разумнеји види.

Они пако који само мед књигами бивају, и мед
нами мудрознани називају се, једино ву мртвих јези-
чких мишлења своја очитувати достојају се, говореч
да ву всих државах размеју се и, ву зможности пи-
сцев темљени, през премембе останеју, какти веки-
вечности и опчинства језик.

Премда мудрому пуку зроки ови осебујни би
се видели, уфајуч сподобну непреобладанем старем
гласовитост по писању вучених језиков задобити и
чудење ластовите памети свету зрокувати, матемтога
врло фкањују се.

Ар мед народи спознања и мисли дуговањих
саслучавају се, какти начин њих пријегја, ређења
и знаменувања. Зато прилика језика једнога од дру-
гога разлучена је, кајти говорење полег нараве ме-
ста, по сталишу вучености, вере и ладања, задњич
трговине и државе ширини равна се, то је то од
нараве народа виси, где все поглавите разлике мед
пуком и пуком стојију. Због тога ладаознанци на-
роде разлучене језике говорече рођене непријатеље
озивају.

Исходни пуки проговор имају пренесен, то јест
спарни: какти зрак под којем рођени су. Дијачки
(римски) језик, какти мед самем војници знајден,
није так повољен и округел как грчки, је вендар
срчнеји и краћи. Хорац првејшега фалернитанскому,
оштрему и јакому, задњега хијинскому вину, зевсе-
ма крепосному, него и вугодному присподабља.*)

* Sat. I, 11.

Француски и талијански проговори својех народо- хитре допадности љубав помажеју. Шпањолска го- спода чисто бахато и измерјено говорију. Слободен Англијанцов изговор ву всем трговине и ладварие домовину каже.

Анда закај би који писал ву језику не својем, през да би канил домородни свој стилиш ву другога од ладања, земље и дуговањ нараве разлученога пре- образити, велим ву прилику ставити ву којој родил ни се, и која ву сваком времену обдржати и наз- весно сказати се хоче. Сподобнем начином за чудо- поведа се од једнога Грка, котери ву вишнини паме- ти Атенцем, ву оштрочи живљења Спартанцем, јед- наки мед Азијаћани какти прирођен видел се је, да варашчан сваке државе постати размел је. Ениус три језике говоречи рекел је да три срца има.*)

Метемтога, вного легље је достојно писати ву странском живучем, как ву једном само ву немом књи- гистју лежечем. Ар премда народи Еуропе разборне мед собум мислих, и вучености, и ладања сталице би имали, вендар какву такву мед собум сподобу имају. К тому жива реч оних котери језика ву којем писати желиш говорију, осебујну помоч донаша.

Није так ву мртвих језиких; вземемо дијач- кога, ву којем вучени з векшинум писати навадни су; отхрањење Римљанов за темељ имало је котриге вере, обличаје, вученост и наредбе живљења од на- шега века зевсема разлучене. Зато изречке створили су њим, а не веку нашему прикладне *Litae Diis ma- nibus; interdicare aqua et igne; collegium augurum*), итд. јесу неприкладне за сада речи, кајти Јупитер и Минерва на олтарих наших не виде се, нити везда- шни мудрознанци з римскеми хаљами одевају се.

Non mihi mille placent, non sum desultor amo- ris: Ovid. Amor. Lib. 1, E. 3.

*) Q. Ennius tria corda se habere dicebat, quod loqui grae- ce, osce et latine scirat. Aul. Gellius. 3)

*Spectatum satis, et donatum jam rude quaeris
Maecenas iterum antiquo me includere ludo.*⁵

(Hor. Epist. 1)

биле су пелде најживеје при Римљаних за знаменувати да једен празну љубав нема, други за дугум службум покоја ипче. Нам, који игре боритељов и старех кнежност не познамо, једино из разложења знане су. Биле би анда пелде нетечне, ако би се од садашњег песника потребувале, и нам неразумне, какти Самоједом али Лапонцем *Narodil se je kralj nebeski*, итд.

Сподобнем начином ву зможност римскога царства од краљевствих вездашњих, ву мочи зевсема извишенога, настали су говорења начини високи и велични, који с садашњем веком не слажеју, и једино за народ знајдени су били кој краље подложнике имал је, кој 12.000 палач за гостење варашчанов својех делати видел је, и обладања трих света страних наједенпут опслужавати наваден бил је. Оваква чтејучем видети се мора какти враштом који орлов припечења чтели би. Зато смешно је догођаје Будимира Зрињија али Франгепанија з речми Т. Ливија, Плутарха али Цезара исписане најти, али школника з држањем римских вечников деци награжати се чути, али каткад *Regna adsignata — Orbis restitutori — Patri Patriae — Pace terra marique parva Janum clausit*⁶) и остале вишине великога народа остајке ву нижини нашој оскрунити.

Највекше хвале вредна је анда новејих вучених навада цвете памети своје ву прирођеном језику показати. Ву њем једино могућно је јакост своју скупавати, слободно и открито очитувати, и так скровности грчких и римских мудрих спознати. Вучимо се чути, размеи и мислити как ови чутили, размели и мислили јесу; језик детинсто пребави, и домороцев крепости свету осванеју.

Догођаји всех гласовитех народов, котери з науки на расвечење мисли, домородну јакост и зван-

ско прештимање пружили се јесу, нам сведочију да први расвечења темељ ву језика домороднога подигћењу бива. То з сваке даном потврђава се. Зван оних које до везда ву опчинском споменул сем, желим, гледеч на домовину моју, посебито на прво донести кај језика нашега отхрањење задржава.

През двојмбе прва пачка је, да опчински послѣи ву странском језику обављају се, и так потребоча векша таковога вучити се, нег домороднога издигнути настаје. Сим спада да и вси науки будучем послеником ву језику од домороднога чисто разлучном преднашају се.

Знано је свакому кој странски језик тврдно навчитн се трсил се је, как вного времена потроши се доклам лехкоча задоби се осебујне изговоре полег праве пишучега али говоречега мисли размѣти и своја проти њим спажења направити. Очевесно анда је да он котери з једнем језиком отхрани се, време своје зевсема хасновитејше потрошити море, и так всигдар вишејше ву знаностих подигне се.

Не двојим ја да знање странских језиков напретку народному не пачи; кајти други много веч знапли јесу котеро спознати не моремо, ако писма њихова размѣли не будемо. Али з жалостјум спознајем да народ наш, премда велику еуропинскога пука стран испуни, так далеко, гледеч на опчинску века расвеченост, заостаје да никаква знаностих знамења ву језику својем показати не море, него, о туга, јарем странских језиков носи. Зато и мало људих броји којех име зван домовине међах знано било би. Ар странски језик чисто ретки так зможнo научију се да би ву њем некај поглавѣтога ван дати могли, домачега пако не само запушчавају, него и говорити се срамију. Ово видечи пук срце к домороднем погуби, нити најхасновитејше науке спозна, странске језике не знајучи.

Не нахађају се мед нами људи који полег пелде оних народоѣ котери к својој вездашној расвечености подигнули се јесу, домовини хасновита писма ву опчинском језику очитовати би хотѣли. З

једне стране од овога спочитања бранију се да језик наш све за задовољну разумност прискрбети потребне речи нема, ако би нове гдегде из матерне језика нараве породили, од векше чтејучех страни размели се не буду, и так труд свој през хасне домовине изгубију.

Испричање ово јакост изгуби, ако премислимо да први свих знанствених језиков отхрањитељи к тому послу предали се јесу, котерога ови почети али не уфају се, али, кајти од сада живучех домовацех велике дике не надјају се, за невреднога држију. Језици вси вбоги нарађају се, с трудом обогатију. Дојдуча времена свако заслужење правичнејше прештимају, када недаруванех трудов хасни задовољно спознају. Талијански, англијански, француски и немшки језик нигдар своју гласа вишину, звршеност и праву лепоту не би задобил бил, да једини пријатељи домовине потребочу ву зможности језика спознајучи ишчишчење њега почети зато запушчали су, кајти почетек претежек је и незахвалностјум дарује се.

Реченога истинитост с тем потврђава се, да именовани језици цвести почели су када науки ву другех језиких писани чез руке домороцев, котери вучености доста имали јесу за ње задовољно размети, марљиво ву народно говорење пренешени били су. Редовники все котрите вере ну навадних подвучањих и продекајуч не мртво полег словнога писма пуку напрво донести трсили се јесу, него и прве наравнех правиц темеље пажљиво вумешати почели јесу. Пук наш ву вездашном сталишу сам себе од неме живине задовољно разлучити не зна. Приповести од неразумних баб ву зипки поведати почете, чез младости време густо чује, и по других заслеплењих ву чути својој једино чудама оптршен, свакој истинитој мисли запре се, и тешко през вногих лет расвечења пробуди се.

Домовини мојој дужен јесем все котеро на корист ње спадајуче штимама отпрто напрво ставити,

да и моју љубав к добру домовине скажем, и ку-
лику преморем. дачу избавим.

Ово мислечи, кратко писмо ово к добровољ-
ному пријетју поручам, п више полет чисте жеље
как слабе писања мочи моје расудити просим.

LJUDEVIT GAJ:

Kraška osnova horvatsko-slavenskoga pravopisanja (1830)

Non quia difficilia sunt, non
audemus; sed quia non audemus,
difficilia sunt?)

Sanctus Augustinus.

Nesrečna, vu osamnjenosti prvih pizoznancev začetek imajuča nesložnost (vu pisanju) vsakomu slaventva ljubitelju zlovoljnost ili srdnu zrokuje, a navukoželjnoga stranjškoga preplašuje, ona je največši zjedinenoga napreduvanja dijačke polovice (Slavov), od nje sebi samoj nesrečno načinjena preprička. Vučeni vsakoga naših narečjih (dialekt) zajedno tužiju se zvrho tak hman običaja: važnost i potrebnost jednoličnoga pravopisanja očivesta je, stara *ništarija* na nikakov drugi temelj ne vupira se, nego na navadu malokterih slavenskih *zaradosnikov* (diletant) koji svoje malo (možbit i veliko) narodoljublje vekšemu i *istinitomu* naj alduju: *zaradosnikov*, reko, ar narod malo ali nikaj ne čete, a jošče menje piše.

Iz Kopitara Slovnice
1808, str. XXVII,

Vstupenje

Ako Horvatu premišljanje nastojne i nevtrudljive marljivosti svojih bratov slavenskih, osobito Čehov, Lehov i Rusov, z kojum oni općinski vrt naroda obdelavati žuriju se, istinito vživanje prave narodne radosti i slasti donaša; tak mu ogled na premilu dragu

domovinu i njene sine vu dnu nutrine srca žalost i tugovanje zbuđava, kojega korenje glipše je neg da se negva žuhkoča i gorkost zmeriti more. — Vidi onde slavno i krasno rascvetavajuće se slovstvo (literaturu), tak se mu vu njegvi domovini malokteri tragi takvoga kažu, koji samo za okrhke spomenikov dobroga, hotenja nekojeh narodoljupcév imati se moraju. — Vidi onde materinski jezik vu dostojnom poštenju i časti, tak ga ovđe borenje kojem se dobra majka i verna stara gospodarica vu lastovitem domu z prirevnicami svojemi boriti primorana je na vručē suze britke žalosti gene. — A kada vidi da isti sini milu staricu svoju iz gospodarstva izrinuti hoćeju, da okinčni povsud prijatnoj Teuti, ali menje izobraženi, preluto z nepravdenum potstupljivostjum nasilnoj susedi vklanjati se mogu, onda se prsa njegova zdižu visoko, i skrbno poziva pravičnost! — — —

„Plemenite srčnosti je istinu otprto valuvati; hrabrene jakosti nju slušati moći“!

Materinski jezik vu horvatski zemlji, ako baš za ništar i nemar ne drži se, vu nikakovem vendar poštenju ne stoji izvišen. — Mužev koji se za njega nekuliko trudili i starali jesu plača bila je ružna nezahvalnost, negda pače sramota, ter, ker više je, odurjavanje i pregon. — Ni li vre čas suprotstaviti se takovem nevoljam? — A gdo k opčinskom dobru z preobladanjem škodljivih pretsud ikaj doprinesti mogućega se čuti, ne sme prez greha proti domovini mućati.

Nut domoroci! Ne pustemo vu devetnajstom stolelju Horvate k predmetu pravičnoga poteptavanja poniziti se, zurho kojeh hrabrosti i jakosti osupnjeni puki čudili se jesu. — Dajte da sada vu vremenu mira vitezi vu duhu budemo, da tak jezik kojega najveksi muževi naroda našega z ljubavjum govorili, kojega z imetkom i z predragum krvćicum svojum junacki branili jesu, (vse prez toga od zle dvorbe pohabljen) još najpotlam v temni grob ne zaka se!? —

Pretstavljenje i zroki

Med temelje dobro vkorenjenoga slovstva, koje vu vezdašnjem povsud raširujući se zvučenosti i izobraženosti vremena jedina pomoć je slavno narečje naše od strašnoga skončanja preopćuvati, med temelje, rekoh, slovstva vsikak takaj spada slovničko pravopisanje. Horvatsko do vezda, ako samo ime pravopisanja zasluži, med vsemi slavenskemi najzločestejše je, ter potreboču primernoga pobolšanja vre osobe visokeh častih očituvati dostojale jesu.

Poleg našega spoznanja, pri nas samo onakov pravopis svoga imena vreden ozivati se more s kojem mi izobraženejšem i zvučenejšem Slavencom, ne pako nam vu rodu manje ili više stranjskem narodom (kakovi su Talijani, Nemci, ali neeuropski Mađari) vu jeziku vsedilj približavati se mogući postanemo.

Mi nismo zadnjič nakanili ovde celu raspravu takvoga pravopisanja vu širokom svojem okružju ispeleti, nego samo na kratkom nekoja najpotrebnejša pokazati; ufajući se negda od toga predmeta vu slovnicu, koju poleg temeljov Velikoslavenca opata Dobrovskog z Božjum pomoćjum na svetlo dali budemo, opširnejše razgovarjati.

Novoga ovde skoro nikaj naprvo ne dovađamo, nego samo ona iz drugeh izobraženejših narečjih slavenskeh v jedno zebrale jesmo, koja za naše narečje, gledeč na mudroljublje, narodnost i prigospodarnost, najboljša i prikladnejša jesu.

Naredbe od samoglasnikov koji i pri nas ali oštruju ali podužuju se, jesu vu horvatskeh navučitelneh knjigah i dosad kak tak dobro rastolnačene, mi nje anda ovde ispuščamo, i to do slove y, koju (kak i Španjolci) za veznika, ter takajše vu zastavljanju mehkeh skupslav *dy, gy, ly, ny* (t. j. prema današnjem pravopisu, *đ, đ, lj, nj* — Op. ur.), pisati navadni jesmo. — Vre nekoji pisci horvatski, prešesnoga navlastito stoletja, spoznavši nepotrebnost i prestemeljitost slove y vu vezanju rečih, namesto nje sam vre vu svojem *abecelj-*

škom glasu zadosten i potrebuvali jesu. — Zrok koj se za y iz španjolskega jezika donāša, opstati ne more, ar med horvatskem i španjolskem jeziku izrodna i sopstvena razluka je; a suprotiv, kaj nam Horvatom svikak više biti mora, svi izobraženejši brati naši slavenski za veznika slovu i, ne pako y pišeju. Mi anda zevsema temeljito slovo i za veznika potrebuvali budemo. Mudroljubna nadalje naredba: *Entia sine necessitate non sunt multiplicanda*⁹⁾ — hoče da se slovo y takaj iz zestavkov dy, gy, ly, ny ishiti, od česa dalje zdola govorili budemo.

Kaj se skupglasnikov dotiče, tak ovde samo one na kratkom pretresti hočemo koji vu horvatskem narečju gustoput vu žumboreče i šumeče glase prehađaju.

Skupglasniki c, k i t prehađaju vu čvrsti, nemškemu tsch spodoben glas, ali kajti dijački Abece ovakovu slovu nima, tak su nju naši z zestavljanjem slov c i h — ch (i još kajkavem drugem načinom) nadošečali, ali to kak neslovnički videti je očito. Ar h z slovami c, k i t vu nikakovem nije rodbinstvu, anda z' ove strani vu zestavku ch nikakvoga za se nima temelja, k tomu razlogu suprotivno je obraze dveh slov za kakovu tretju posebnu skupzdružiti — *entia sine necessitate etc.* — Kuliko bolje je na mesto vsega toga bluda c signatum — č — prijeti; ar tak ne bude stopram treba c kakti temeljoglasa drugum sim nepadajućum slovum pomešati, ter tak anda ne samo naredba korenoslovja, nego i jedinstvenosti obrdržana bude. Vnogi šlavonski i dalmatinski pisci, previdivši neprikladnost pravopisanja mađarskoga, kak i drugeh stranijskih za jezik naš, slovu c odzdola s črknjum zaznamenuyali jesu; vu čem mi nje vendar nasledovati, ne moremo, zaradi jedinoslčnosti z ostalemi izobraženejšemi Slavenci, koji na c odzgora znamenje glasopremembe postavljaju.

Od slove t opaziti se ima da ona posebitu vu vustah Horvata vu č, pri drugeh pako Slavenceh vu nekuliko mekši glas prehaja. Akoprem se kaže kak da horvatsko-slavensko korenoslovje vpeljanje skupsllove

ć potrebuje, tak se vendar naše narečje ovoj veliki neprilici slobodno i varno vugnuti more; pokedob se poleg općinskoga slavenskoga korenoslovja takajše med slovami *c i t*, anda i med *t i č* nuternje rodbinsto nahada. Prispod. n. pr.

<i>Češki</i>	<i>Leški</i>	<i>Gorno-Lužički</i>
tělo	cialo	čzielo
tele	ciele	čzelo
testo	ciasto	čzesto
temný	ciemny	čzemny
tenký	cienyky	čzenky
teplo	cieplo	čzoplo
těsný	ciasni	čzesný
tiskam	ciskam	čziskam
itd.	itd.	itd.

K tomu jećinstvenost našega pravopisanja po skupsluvi ć vnoĝo bi zgubila, a najzadnjić treba bi bilo da vsaki vu našem narečju pravo pisati željeći skupa svršeni slavenski jezikozeđavec bude. Pišimo anda na pr. *defe*, *deca*, *deĝla*, *deĝko*, *deĝak*; *deci*, *teĝla*, *teĝaj*; *milost*, *milošća*, *tust*, *tuščina*, *teta*, *teĝa*, *teĝica*; *piĝam*, *piĝnem*, *piĝim*, *pĝela*; *starec*, *starĝek*, *ovca*, *ovĝar*; *crno*, *ĝrno*; *ruĝa*, *ruĝnik*; *krivica*, *kriviĝen*; *oko*, *oĝi*; *tmica*, *tmiĝen*; *mraĝ*, *mraĝen*; *dijaĝ*, *dijaci*, *dijaĝki*; *junak*, *junaci*, *junakĝi*, etc., etc., etc. Vre iz oveh primer zadosta vidi se rodbinstvo ili srodstvo slov *c*, *k i t*, ter oveh prehađanje vu *č*, iz ĝesa nazopet nepotrebnost i neprikladnost slova *c* vu glasu svojem *abeĝjskom* z slovom z potpirati, oĝivesta biva.

Slovo *d* prehađa vu mehki glas, kojega mi z dvemi slovami, najmre *dy*, pisali jesmo. Ovde suprot slovu y ponavljaju se temelji, gore pri zestavku *ch* proti sl. *h* napeljani. Da pako *dy* još manje z drugemi zestavki, kakovi jesu *dj* ali *di* nadomestiti se more, nije treba stopram dokazati; ar glasovi *dj* i *di* vu našem narečju različni jesu od glasa *dy*, n. pr. ko dvoji da zagradye (mesto za gradom) zevsema različno je od reći zagradye (vnoĝobroj od zagradya. Prisp. gradya,

ograde, plot, sepes, sepimentum)? Gdo dvoji da u prav horvatskem narečju sadje (vnogobroj od sad), grozdje (od grozd) etc., tak kak je ovde napisano, nepako sadye, grozdye izgovarjati se ima? Ako postavimo di za dy, tak vidi, vidy; hodi, hody; gledj, gledy; itd., čtelo se bude, *quod est absurdum.*“) Naredbi anda korenoslovja i jedinstvenosti najbolje prilagodi se *d* signatum — đ, n. pr. sud, suđen; rod, rođen; med (inter), međa; red, ređen; vodim, vođen; hod, hođen; itd.

Slovo g prehađa vu mehki, rečenomu đ spodoben glas, ali to — zvan tuđeh rečih — tak retkoput da iz njega spomenuti se komaj vredno je. Takaj ovde lahko vidi se da sl. y vu našem dovezdašnjem gy kak peto kolo pri vozu potrebuvala se je; ter i naredba *entia sine necessitate*, etc., hoče da se odovud kakti nepotrebno sopstvo ishiti. — Kaj za ov glas prikladnejše biti more neg *d* signatum? — na pr. đurđevac, đumber, mađar, itd. — Ovde se opaziti ima da glasi đ vu našem narečju z glasom *j* vnogi put izmenja se, kaj vendar osebito vu knižnem jeziku s točnom pazljivostjum razlučiti se mora, na pr. rojenje (od rojiti) ne sme se z rečjum rođenje (od roditi); međa ne sme se z mejum (plot), itd., zmeniti, itd.

Sl. *l* prehađa vu mehki, talijanskomu *gl* vu reči *figlio* jednaki glas, kojega mi dosad s zestavkom *ly* pisali jesmo, ter to tak neprikladno i nevaljano, kak *dy*, *gy* etc. — Vnogo bolje za ov glas piše se sl. *l* odzgora zaznamenuvana — n pr. molim, moljen, sošim, soljen; belim, beljen; pašim, paljen; ljubav, volja, itd.

Skupglasnik *n* promenja se vu mehki glas kojega do vezda z zestavkom *ny* pisati navadni bili jesmo. Nepotrebnost vre gore z važnih zrokov zahičenoga y takaj ovde z jednakemi temelji ponavlja se. Ako nanazopet gledeč na korenoslovje i jedinstvenost osebita temeljitost zaznamenuvanoga *n* — *nj* — precenimo, ne budemo štentali takovomu ovo svoje lastovito mesto odlučiti, n. p. koren, korenje; građen, građenje; vođen, vođenje; rođen, rođenje; postavljen, postavljenje; viden, videnje; suđen, suđenje; dinja, ponjva, etc., etc

Skupglasnik s do vezda pri nas, *suprot svojoj europski naravi kakti slova*, za žumboreči, francuskomu g vu reči voyage, ili j vu jardin jednaki glas potrebuval se je. — Ova hman navada preveć očita je, neg da ovde njoj suprotivne zroke dopeljivati treba bi bilo. — Za pravi europejski s pri nas po zlem običaju potrebno bilo je sz pisati. — Ne trudimo se ovde, vu sebi vre, kak rekli jesmo, očita stopram dokazivati; nego rajši popaščemo se slovi s svoju lastovitu vrednost povrnuti, *ar vendar vu Evropi živemo!*, n. p. reč stati je iz pravoga europejskoga korena z nemškem *stehen*, z laškem *stare* itd, vu temeljitem rodbinstvu Ovu reč mi mudrujuć da pred sl. t iz sestavka sz sam z zadosten je, ztati pisati navučeni jesmo, — *quam absurdum!!!* — Prispodobi med sobum sol, sal, Salz; sekati, *secare!* sekira, securis; segurno, securum sicher; sedeti, sedere, sitzen, itd

Temeljoglas i h premenjaju se vu šumeći, nemškomu *sch* spodoben, samo nekuliko oštrejši glas, kojega z sestavkom *sh* pišemo. Tu akoprem ni zevsema prezročno, ništar manje suprot sebi med ostalemi važnemi temelji ima mudroljubnu naredbu jedinstvenosti. Vre naš vučeni, vekovečnoga zaisto spomenka vreden rečnikopisec *Jambrešič* spoznal je kak vnogo spametnejše bi bilo za rečeni glas s signatum — š — pisati, kaj i on prepustil nije. Ne skratemo se anda i mi tak umni način nasledovati, te pišimo n. p. prosim, prošnja; nosim, nošnja; prah prašen; duh, duša; suh, suša; mah, mašem; misel, mišljenje; greh, grešen; kvas, kvašen. itd.

Temeljoglas z i g premenjaju se vu žumboreči gore pri sl. s spomenuti mehki glas. Vu sl. z anda ne pako vu sl. s nahada se istočalo onoga mehkoglasa. Temeljitos i dobrozročnost ovde z signatum — ž — potrebuвати, vu sehi vre otprto kaže se. Prisp. n. p. vraziti, vrag, vražen, vražje; stegnem, stezam, stežem; legnem, leži, ležati; knez, kneginja, knežestvo; mozg, moždani; dug, dužina; plug, pluziti vuzek, vužina; nizak, nižina; vnovi, vnovina: voz, voznja itd.

Suprot sl. x, z kojum rečenoga glasa Šlavonci, Dalmatinci i najpođlam Štajerci i Kranjci pišu, dosta važne zroke postaviti moremo. Sl. x kakti takva poleg glasa svoga narave *vlastito* vu naše slovočíslo prijeti se ne more; pokedob dijačke slove samo dotle potrebujemo doklam njihovo glasikanje z našem sopstveno slaže se, i gde *glasopremembe temeljoglasov*, vse i slednje z zadržanemi, samo jedinstveno zaznamenuvanemi *temeljoslovami* lahko i dosta očivesno oznanuvati se mogu. K tomu mi nas niti zvane niti vpravđene čutimo, lastovitu nuternju europejsku vrednost slove *x ali budi koje druge*, iz prevzetoga, jednostranoga namenjenja pohabiti ili pokvariti

I tak anda zbog menjšega nam odlučenoga prostore samo *najpotrebnejša* ovde na svetlo speljavši, jedino jošće opominamo da mudroljubna temeljitost pravopisanja toga sebe vnogo bolje na općinsko vseh slavenskeh narečjih iskorenstvo vupira, ter tak samo iz njega vu svojoj celi svršenosti videti i spoznati se more.

Nadaljenje zrokov

a) Narodni

Kuliku hasen nam ovo pravopisanje gledeč na *narod naš slavenski* donesti hoće, preceniti se vredno ne more; ar gdo dostojno preštima korist koja nam iz slovstvenoga približavanja k izobraženejšem i zvučenejšem Slavencom dijačkoga pisma vsevdilj zvirala bude? — Gore spomenute skupslove: č, đ etc potrebjuju vre dugo vremena Lehi, Čebi i z njimi Moravci i Slovaci, koteri vsi skupa osebujno velikoimentnem slovstvom odičeni jesu. *Vsaki izobraženi Čeh i Leh veslavenstvo (to jest: goruču želju da vsa narečja velikoga našega naroda, kuliko moguće je, jedno k drugomu približuju se) glipše čuti neg da se mi za stanovito ufati ne bi smeli da slednja dobra, z ovem umnem pravopisanjem na svetlo dana horvatska knjiga tulikajše vu češki i leški zemlji čtela se bude. A kulika nam stopram onda hasen i korist pristupi. ako se bližnji brati naši, Šlavonci, Dalmatinci,*

Štajerci, Krajnci i Korušci (koj od njihove razumnosti ne dvojimo) vu ovom, tak korenoslovju jezika našega, tak takoj izvišenju i objačenju zosebneh sloustvih našeh prikladnem pravopisanju z nami borem vu sopstvenosti zjediniili budu. Oh, kak mnogo vrlejše bi bilo slavnem našem susedom na Štajerskem i Krajnskem rajši za ovo naše opčinstvo poleg mogućnosti z nami truditi se, nego iz izličnoga narodoljubja, ali iz jednostrane tvrdokorne svojljubnosti, nove. sloustvenomu slavenstva spačne slove kovati: ar samo po jedinstveni jednakosti k cilju dospeti moremo. Samo takvem načinom smemo se nadejati da negda veš veliki slavenski jezik iz vseh svojeh različnostih vu četvera glavna narečja skupstegnul se bude, kojeh sloustva na jake stupe izobraženosti i zvučenosti duha, ter sloustvene složnosti vuprta, opčinsko vseh Slavencev blago budeju.

b) Prigospodarni

Prigospodarna iz našega pravopisanja zvirajuča hasen takaj najmenša nije. Gore imenuvane skupsllove č, đ, etc. vre vu vnogeh tiskarnicah cesarstva gotove nahadaju se. na pr, vu Beču, v Prazi, Budimu, Pešti itd, ter poleg točnoga računa poprek pri 11 dvojlistih (arkuš) vu slovotiski više neg jeden celi prigospodari se.

Zaključenje

Dajte anda da vu prelepeh drageh domovinah umu vklanjamu se, dajte da krasni naš materinski jezik od smetja i izvarkov iščistemo, koji njemu vu sili ali v mahrupu tužneh okolnostih prilepili se jesu. Trsemo se da ne aldujemo dobru stvar obličaju, nego rajši dosad zločesti obličaj dobroj vekoma stvari, utemeljenju najmre izobraženosti duha i srca.

Vre dugo rekel je jeden vnoگو vučeni vu svojeh poslanicah*) od Horvatov sledeča: „Mislite da tak vi-teški, junački narod, koj sam ne velikog broja, Europu i vu njoj zoreći se človečanstva preporod pred okrutniki

*) St. od Kereškenii, v Časopisu od i za Vugersko, zv. II. str. 197.

istoka s tulikum jakostjum i s tulikom poalduvanjem vu stoletja trpečeh bojih čuval je, da narod koj vu hrabrosti, dedernosti i velikosrčneh namenjenih, ter vu narodoljubju ni jednomu puku na zemlji ne vugiblje se, — mislite da ov narod ne bude vu umetelnostih mira, ali na kakovoj god stezi slave z vsakem zemlje narodom boriti se moget“?

Trudimo se ovéh preslavneh rečih, pod milum obrambum našeg domovine oca, zeusema vredni postati; ar domovinu našu, čez stoletja ranjenu, samo vu njoj cvetajuća izobraženost i vzdeljanost zeusema zvrčiti more!!!

Napomena. Zbog štamparskih razloga nisu ovdje sva slova što ih predlaže Gaj štampana onako kako ih je on zamislio. On za svaki glas predlaže zasebno slovo, na pr. za glas đ (ćir. ђ) slovo d i slovo g sa znakom koji se danas upotrebljava u slovu č, za slovo é (ćir. е) slovo t sa sličnim znakom; isto to vrijedi i za slovo lj i nj (ćir. љ и њ). Isp. strane 19, 20, 21.

ПАВАО ШТОС:

Кип домовине
ву почетку лета 1831

Анда ву морје вре векивечно
Једно нам леґо капнуло сречно.
Најмре кад вре нит цвета в долици,
Нит веч зеленог листа в горици:
Нит би где видет з гроздеком трса,
Нит пољоделцу отпрта прса,
Него всу гору седу постати,
А в пољу дробних птичиц нестати;
Видети к тому как марху храни,
Как муж прот зими з бундум се брани,
И чути вука как страшно тули,
Как кору гладен хростову гули;
Старо, знај, лето да је готово,
Које, нут! зникло видимо ново.
Анда ву морје вре векивечно
Једно нам лето капнуло сречно. —
— Нег је л' нам друго овак там зајде,
Је л' морт нас преди тамо не најде,
Ал' нам пак такву породи тугу,
В којој живљење бу нам предуго?
Нут! То з виђења, ву овој ноци
Које сем имал, бојат се мочи,
Које кад в песми каним вам дати,
Срце од плача не мрем здржати.

* * *

Вре бил оставил месец планине
Да носи светлост в ниске долине;
Все било тихо и ноч глубока,
Јединог шумет чул би потока;

Најенпут пако нут о полночи
Пухнул је ветер из целе мочи.
Облаке сим там распрестре црне,
Хоче да небо с земљом преврне.
Вре и Нептунуш сам се зачуди
Кад му през знања морје се буди,
Ар веч там Дунај с слапми в зрак њипље,
Хоче да Саву з муљем засипље,
Сом вре з мустачи гиздаво миже,
Лампе прот савском рибицам здиче;
Вре нут! и позој в зраку путује,
Все зло прот самој Сави шетује.
Месец потемне, светлост нестане,
Земља и древо тужно постане.
Нут! Пако драге кип домовине,
Да своје спече пробуди сине,
Змед гор по равној јавчуч долици
Види се к савској летет водници
Ал' каква ј' била претужна мати,
Је л' дух ил' вила, ни ју познати!
Она, ка негда је на столицу
Краљевску сести мела правицу,
Нит веч на глави коруну злату,
Нит има златни лацек на врату,
Нит јој по прсах ђунђ се прелева,
Нит баршун тело њено одева.
Нит веч на прстех драгог камења:
Да је краљица, нима знамења;
Него (кај боље нај срце рани
Оног кој матер своју не брани)
С сламицум киту носи повиту,
А главу с црнум печум покриту,
Тер так жалосна сим там се труди,
Хоче да синке своје пребуду:
Али кад види ње тврдно спати,
И за зло време никај не знати,
Себе пак саму в туликој тмици,
Кад се премисли какти в темници:
Кај бу сад делат? — в срцу се пита.

Тер на колена тужна се хита,
Ар нит човека каквог знамења,
Нит је где жива чути створења,
Нит је где спазит хутице мочи,
В којој би огњец жарил се в ноћи;
И кај још боље чуди се, в зраку
Сове в так чрном нигди ни мраку.
Види се онда как да би била
Зопет так к себи преговорила:
Кад ми се анда морат предати
И в домовини мртвој постати?
Идем још мртвех гробе отпрети,
Кај ак не хасни, хочу вумрети:"

* * *

Овак се плаче и брише лице,
Те почме в гору ити з долице,
Тамо где негда хорватски крали
Сноје палаче јесу имали,
Тамо где з мехном, сада печине,
Покрите видиш старе зидине:
Тамо је пошла тужна богица,
Хорватске земље стара краљица.
Али кам идеш, предрага мати?
З никем се нечеџ тамо зестати.
Пусте зидине, в страшној печини
Објимље бршљан сам на висини —
Кад пак вре дојде, почне јавкати
И такве речи од себе дати:
Домороци, где сте, драги сини,
Који сте негда в овој зидини
Пустили за ме, вашу краљицу,
Чез прса ваша летет стрелицу?
Ал' прах, ал' пепел место покрива,
Ал' зид', где тело ваше пребива,
Меч ме жалости, ах, ме желење
Пепелом вашем нај да живлење!
Нај да живлење оному кипу
Кој негда з смртјум бранил је дику

Хорватске земље, живуч до гроба
За глас и име народа свога!
Ар, потлам житка как вам нестало,
И ваше пепел тело постало,
С краљевством скупа глас мој прехаја,
Нит гдо ву срцу зато се каја.
Народе друге светлост опстира,
А мене чрна сенца потпира:
Другем вре сунце свети по ноци,
Му тмицу в дану пипат је мочи;
Народ се други себи рачује,
А з менум синко мој се срамује:
Вре и свој језик забит Хорвати
Хоте, тер други народ постати:
Вноги вре народ сам свој замече.
Срам га ј' ак' страјнски: „Хорват“ му рече.
Сам проти себи је л' не шетује,
И овак, слепец, сам себе трује?
Нег кај растелъем речи по свету,
Кад је веч истом знано детету
Да се не позна веч Хорватица,
Мислеч рођена да је Непица;
Нут! Все ву страјнских сењах вре гине,
А за сву матер ниш се не брине.
Такво је онда сад моје лице,
Такав је сталиш тужне краљице!
Таква ми дика, такво поштење,
Так се доканча моје живлење.
Ах, закај нис још негда вумрла,
Тер так в почетку гроб си отпрла!
Не би сад в шпоту таквом живела,
Да се нис, тужна, нигдар зачала “

* * *

Комај то зрече в оној пушчини,
Нут! Чује пуцат камен в печини,
Осупне мало ву тмичној ноци,
Ар, кај то буде, не виде очи.
За тог пак облак в зраку распукне,
И месец бели ван се налукне.

Онда подигне очи в висину
И гледа срчно в једну зидину.
Кај то сад буде? З рукум се потпре,
И нут! В печини јен гроб се отпре,
Отступи, пази, срце јој туче,
Спази да белог некај ван луче,
Вмир срце, вмир јој још векше бива.
Скем боље дух ов ван се порива.
Нут! Пак син драги стане пред очи,
Она га позна и сузе точи.
Које он ангел таки избрише
Када к' њој мило преговорише;
„Чул сем, предрага мати краљица,
Каква је тебе опстрла тмица;
Чул сем твог гласа ву овој ноци —
Немој здвојити: хочу помочи.
Ходи, предрага! Твоје кривице
Носи до банске в Загреб столице!
Где кад буш видла да сабље пашу,
И великаши в справишче јашу,
Пази, там дојде јен з моје крви
Кој за тва добра всигди бу први:
Он домородец, Кушевич звани,
К њему се втеци, он нај те брани!“¹⁰⁾
Нут, как то зрече, с тихом прехађа
И, какти сунце, к гробу захађа.
Онда пак мати њега објети
Хоче, тер жељно в наручај дети,
И вре се нагне да га огрне,
Нут, празну тмицу к себи погрне;
Ар месец в хипу в облак се скрије
И њега в гробу камен покрије.
Онда плачуча к гробу си стане,
Чекајуч доклам зорја постане.

ИВАН ДЕРКОС:

Гениј Домовине
(1832)

Најбоља је брига о спасу домовине
Cicero, Somn, Scip., cap. IX.

Ови су листићи написани да, колико је до мене, придонесем да се отресе тешки онај сан који се већ од стољећа слегао на наше очи; да и синови наше домовине знајући каки се вани бије књижевни бој, и какове ће им ловорике победа донијети, ако изиђу на бојиште и ако јуначки издрже тешки бој; да се ријеше погубне млитавости и, не часећи часа, носе најдражи драгуљ домовине, домаћи језик, к огњу чистиоцу, и да га одавле, прочишћена од натруха, напоскон патраг донесу.

Многи ће се цитати моћи тим разјаснити, што нијесам настојао да изнесем побједу властитим оружјем, већ што је све моје настојање смјерало онамо да се изнесе побједа чијим год оружјем, Противнике, ако се који буду нашли, молим, да се кане свакога задиркивања; та овим се може цилитнути сватко, и из најнижега слоја. Знадеш ли пак што боље од овога, дај приопћи благохотно; ако не знаш, служи се овим са миом, како вели Хорапије.

Ако сам што свјетовао, нијесам заповиједао, савјети пак нека се не забацију с горчином.

У Загребу, мјесеца травња 1832.

И. Д.

Гениј домовине над синовима својим који спавају.

O patria salve lingua quam suam fecit
Nec humilis unquam, nec superba libertas;
Quam non subactis dedit civibus victor
Nec adulteravit inquilina contages;
Sed casta, sed pudica, sed sui juris
Germana priscae fortitudinis proles 11)
Hugo Grotius.

У тако развијено модерно вријеме, што се тиче знаности, од велике је знатности слушати гдје се људи о патриотизму обилним, а пустим ријечима размећу. У сваком куту Европе има толико тога, да превршује сваку мјеру; једва се изнесе стотина ријечи од којих се не би једна или друга типала патриотизма. И што је још чудноватије, такви људи су приправни сипати обиље патриотичких ријечи за комадић туђе земље, гдје су једва који пут видјели излазити сунце, но — хвала вишњим бозима — већином су то празне ријечи. А колико имаде одлучности, одрешитости и снаге у ријечима онога који је баш према оном што му је сама природа привезала за срце у њежној младости иначе веома небрижан, а заузима се за туђе, гдје се нада малапном добитку? Који своју домовину затајује и народност, као да га је стид, а за туђу се заузима с цијелим срцем (барем на очи).

Да је против свих и овакових слободно латити се свакога оружја пером, једва бих допустио икоме сумњати. Ипак признајем да ја то према реченој основи не мислим и да нећу против ових јуришати. Латити сам се пера не да пишем о овим и против оваких, већ о патриотизму уопће и о једном предмету његову напосе.

Да ја овдје хоћу да градим на ријечима J. J. Rousseau-а: „Оба назива, домовина и грађанин, ваља да се избришу из нових језика“, никако не можеш помислити, не можда зато, што би ми се тада одузела грађа о којој бих говорио, већ поради тога,

jer ima domovine, ima građana. Rousseau-ove su riječi u opreči s читавим образованим свијетом. Да ипак не пођем стазом многих који обичавају што год тек згодимице казивати о патриотизму, видим да ми не преостаје друго, него да изнађем поларну тачку, стожер моје расправе, да истражим што ли је домовина, што ли патриотизам.

Обично веле да је домовина она земља у којој се рађамо и одгајамо, други додају: да је поред тога најбитнијом значајком и боравак у њој, други опет наводе друго. Моје је мишљење ово: Разликује се домовина у смислу обичном, разликује се опет у правно-природном и правно-позитивном, к томе ја још додајем домовину у смислу генеалогичном.

Велика већина људи допустиће да је домовина у обичном смислу она земља у којој својевољно остајемо проживјевши неколико година, с наком да се не селимо из ње. Јер само родити се и одгајати бити, а опет не живјети надаље у родном крају, зацјело не може означити никоме домовине. Да, рецимо, чешљугарку четири године држиш затворену у узаној крлеци, да је изврсно храниш, па да ти на упит одврати да није онај затвор, већ гнијездо њена домовина, и зато милија, пак да ти овако за твоје дарове узврати незахвалност, што би, велим, учинио? Не би ли јој смрвио главу? — Осим тога, ове двије значајке, бити рођену и одгајану, подају о домовини двозначан смисао; зар је само оно село, градић или град у којем си добио оне двије значајке, твоја домовина, а не исто тако цијело краљевство или царство, или како ти се год мили то називати?

У другом смислу, правно-природном, велим да је домовина она груда земље које диоњиком постајеш по темељним уговорима по којима су се у правноме смислу државе могле, а н сада се могу оснивати. Обећајеш у првоме уговору да ти с другима, који имаду право одлучивати, ступаш у грађански савез, те да си вољан, док тај савез постоји, по праву и правници придоносити да се уједињеним силама др-

жава на сваки начин сигurnost zakona и срећа, једном ријечи, благостање државно. У другом пак уговору и трећем пристајеш уз облик владавине, уз врховнога владара или самодршца. То је, по овоме смислу, домовина твоја, којој постајеш грађанином, пристајући, или муче или отворено, на ова три уговора.

У трећем или правно-позитивном смислу, појам домовине слаже се с пређашњим, уз једину ту разлику, што овдје позитивни закони одређују увјете за примање у државу, као што и увјете боравку послјије рођења.

У смислу, напoкoн, генеалогичком зoвeм доминиoм oнај народ и oну грудy зeмље у којoј сам млађан изникao из крилa или с којим имaдем заједничкo подријeтлo.

По том смислу зoвeм Пољака својим зeмљаком. Знаeм, додушe, да ћe домовинa, по oвoмe смислу, имати мнoгo противникa; будући да oнoмe који је oтишаo из родногa гнијeздa и привезao сe уз другy државу, бранe увјeти примaња да износи билo какaв интерес прeмa рођeнoј грудy, иa штeту државe у којoј сe намјeстиo. Јa нијeсам тaкo јак да бих мoгao поткoпати oву природну истину; ипак ћу додати да имa у ужeм смислу и тaкoвe домовинe.

Не знам, вели Овидије*), којoм дражeсти oсваја и привлачи рођeна грудa, тe не допуштa да бисмo је заборавили, a под том је грудoм разумијeвao Рим и своје домаће oгњиштe. Истражуј и ти, читатeљу, ако су тe уграбили твoмe роду, тe с другим живиш у грађанскoј свeзи, да ли не oсјећаш у нутрињи својoј спoна какoвијeх кoје вуку к oнoмe народу кoјeму си изишаo из крилa! Питaј помадарeна Нијeмца не oсјећа ли неку дражeст, ако му приповијeдaш o славy, или тјeскобу кад станeш сипати пoгрдe на германскo плeмe? Или не вели ли Енглeз који је грађанинoм у Калкути да му није ни Калкутa ни

* Liber tristium 3.

Индија правом домовином, већ Енглеска, а Индија му је тек боравиштем. Свуда можеш наћи човека који одрешило брани свој народ, вукао он своју лозу откуда му драго. Зар ће, дакле, глас нутарњега осјећаја у тебе бити тако слаб те ћеш га умах зато миги? Једва бих могао то вјеровати. Дозволићеш сигурно и ти да такав, кад је већ удовољио дужностима према домовини својој (у смислу правничком) може пред сваким судиштем оправдати своју живу одлуку да нешто уради за корист својега племена, колико може, а ипак више него га вежу закони дужности према људима с којима заједно живи; а не можеш мислити да се сваки вез природни раскида једним јединцим сељењем. Има, дакле, домовина и у смислу генеалогичком. Ако ти се не мили назив домовина, замијени га другим, јер није говор о називу, већ о ствари.

Што је пак љубав домовине или патриотизам (да и овдје удовољим задатку што га себи горе поставих) одговорићу овиме:

Учени Сибењлист вели у својим институцијама природног права св. II § 187 „да домољубље (патриотизам, како сам вели) стоји до насладе што је осјећамо због напретка домовине. А да ова дефиниција може у сваком погледу поднијети филозофичку критику, тешко да се не би могло сумњати. Патриотизам, довикује паче и образованом свијету, треба да имаду грађани“.

Што значе те ријечи? Ја тумачим овако: не друго, него да мора, кад уложиш све своје силе за добро домовине, с тим бити спојена нека угодност и утјеха. Да ли је доста да се само радујеш благостању своје државе, а да сам радом својим тому не придносиш? Заиста, грађанин који врши овако једнострано своју дужност, није добар грађанин, није патриот.

Патриотизам стоји, дакле, до драговољног извршавања дужности, и правних и етичких, према домовини, и у радости због њена благостања.

Разложивши ово као неки предговор, прелазим на саме тезе што сам их поставио да их ријешим. Међу тим тезама на првome мјесту стоји да троједна краљевина Хрватска, Далмација и Славонија има троструку домовину, а и толикоструки патриотизам: у најширем смислу Аустрију, Угарску у истоме смислу узевши, и троједно напоменуто краљевство.

Проучавајући темељне законе царства аустријскога, прагматичку санкцију цара Карла VI, закон прагматички од године 1804, и прагматичку конституцију од године 1806 цара Фрање I, свима којима нам влада аустријско жезло, једна је домовина, јер смо сви обавезани да придоносимо, према користи својој примјерено, за колосалну ону зграду за благостање државе. Јамачно се сви слажемо с она три горе споменута уговора.

Једнога истога владара штујемо, потребе што се тичу читаве монархије, особито за вријеме рата, заједнички дијелимо; различитим законима и уредбама, које ипак одишу једним истим духом и смјерају на срећу цјелине, монархија, која је састављена од многих краљевства и провинција, равна се и управља; заједничка је судбина читавој монархији често и пречесто не мање повољна него и несрећна; политика једне власти не смије дирати у друге власти, које су свезане везом једне круне, једне заједничке владавине; благостање цјелине уједно је благостање појединих дијелова и обрнуто. По том смислу имамо сви једну домовину и, јер патриотизам стоји до тога да тачно извршујемо дужности према домовини и уједно се веселимо над умнажањем државнога благостања, треба да сви његујемо такођер један патриотизам у души, који ћемо звати генералним. И то је онај вез којим се најтјешње вежу становници земаља аустријских, што су у дужину и ширину рапштркани, на који им се, ено, као на једну тачку, срца и душе управљају. То је онај први патриотизам што га становници ових трију краљевина гоје на жртвенику срца свога као нешто свето и неоскрвњено.

Осим овог опћенитог патриотизма има у царевини Аустрији и појединачних патриотизама; од тих један има краљевина Угарска и они дијелови који су јој придружени, и то из темеља (*ex fundamento*). Три она темељна закона, која нису ништа друго него уговор јединства и подржености по природном праву, имају сами Маџари заједнички са свим осталим становницима царства аустријског: али уговор о уставу, којим се уводи и установљује неки стални облик владе који је изражен засебним темељним законима краљевине Угарске, навластито у златној буци Андрије II, у уговору склопљеном у Линцу и Бечу, у трим стожерним прерогативима племства г. 1741 потврђеним, па онда у светој или инаугуралној дипломи, тај уговор, велим, о уставу различит је код Маџара према другим властима.

Угарска је, без сумње, слободна краљевина, у праву сама своја, неовисна — осим о краљу и о закону. а туђим се законима не да управљати; има Угарска своја судишта и дворска и покрајинска, своју вијећницу, свој форум, с краљем својим — а ни с ким другим не вијећа о својој судбини: законе ствара с краљем, а никоме се другоме не покорава. Различни су према томе путеви, различно су по уговору устава одређена средства да се опће добро получи. Нужно треба да ова заједница има неки свој засебни интерес. а кад се тај интерес зове патриотизам, онда се мора Маџарима допустити, уз онај опћенити, и онај који се зове дјеломични. Па кад се ове три припојене краљевине служе свим законима с којима и они који су унутар граница уже Маџарске, нужно је да им допустиш исти такођер дјеломични патриотизам.

Прелазим да разјасним трећи патриотизам, својствен реченим краљевинама, а да получим циљ, видим да морам натегнути повјеснички лук.

Из старих листина је стално да се на стару Хрватску у оно вријеме кадно је била под Коломаном здружена с Угарском, протеже, ако не цијели,

а оно већи дио модерне краљевине Славоније, будући да су Славонија и Хрватска биле гад идентичне земље. Остали пак дио између Саве и Драве код утока, који можда у оно вријеме није овамо припадао, постао је у вријеме своје спојидбе с модерном краљевином Славонијом диоником свих муниципалних права, којима су усрећене ове краљевине. Рекавши то, изложићу савез Хрватске с Угарском да се тако види темељ овог трећег патриотизма.

Савез краљевине Хрватске с краљевином Угарском учињен је под Коломаном год. 1102, а прихватили су се сви они темељни услови на које се тад Угарска ослањала; а поврх тога дана је погодба од стране Хрвата: „Да сви држе своје мирно и мирољубиво.“*) Паче и Прокопије већ у својој трећој књизи вели: „Народи славенски живе од најстаријега доба у заједничкој слободи, и стога се све ствари које су или корисне или можда теготне износе у заједничко вијеће.“

Да је ова установа код Хрвата до тада постојала, свједочи поврх тога привилегиј Трпимира, хрватског бана, издан г. 838, у којем се налазе ове ријечи, што „по заједничком вијећу и са свим својим жупанима“ итд., итд.

Да је овај устав постојао још под самим Звонимиром, јасно се види из привилегија његова године 1078. Звонимир или Димитар, који је краљ читаве Хрватске, а уједно и Далмације, учинивши вијеће с Гргуром, хрватским бискупом, и Домиником, тепоцијом својим, намјесницима и другим племићима . . итд.

Да је тај исти устав чином био поткријепљен иза савеза по самом краљу Коломану, наводи привилегиј 1111 год., дан рапској цркви, којим је потврдио истој цркви њене жупе: „Са свеукупним сабором обију краљевина“ (дакако Хрватске и Далмације, о којој потоњој ниже).

*) Код Томе, архиђакона сплитскога, за Повијест цркве солињске, с опширним приповиједањем овог савеза.

Дакле, Хрвати сачуваше у овом савезу свој устав, а по том и средства да га сачувају и да по њему к правому циљу доспију, другим ријечима, сачували су темељ на ком почивају сва права која су уживали све до савеза, и муниципална права послје стечена. Мора се дакле допустити некаки интерес и према овом уставу; а кад је тај интерес патриотизам, ваља га оставити недирнута такођер и овим трима краљевинама, уз пријашња два.

Али не смијеш узети да је одавде краљевина Далмација сасма искључена, јер се мисли да у ону свезу коју смо горе споменули такођер и Далматинци припадају. Јер по оном што кажу повеље, наведене по Луцију Трогирском у књ. II гл. 8, да се Далмација покоровала домаћим вођама хрватским већ од времена Петра Крешимира, а затим око 1052 г. непобитно је да су Хрвати имали право на Далмацију. Посебиде се то чита у горе споменутој повељи Звонимировој, у којој се он пише краљ цијеле Хрватске и уједно Далмације. Затим је Коломан, заклевши се Далматинцима да неће крњити старе њихове повластице и окрунивши се у Биограду круном ових краљевина, добио наслов „Краља Хрватске и Далмације“. А осим тога, обдржавајући свечани сабор са сваком од ових краљевина, изда „са свеукупним вијећем обих краљевина“ повељу рапској цркви, што је горе споменусмо.

Мада је нато Коломан, послје здружења Хрватске с Угарском, Далмацију оружјем истраго из руку Млетака, није им зато одузео њихових права, него допустио да имаду иста права што су их прије имали. Кад су ови Далматинци с Хрватима били под једним краљем, имали су и права која и Хрвати; остала им је, дакле, њихова конституција, јер су имали исту као и Хрвати, такођер послје здружења неповријеђена.

Ово ти је, читатељу, свијет онај најдичнији кому треба да прикажеш многу своју бригу, који треба да топло у срцу чуваш, да га се нити мраз, ни зао

вјетар, нити облаци пуни мијазама не би такнули. Ово је цвијет онај који те разликује од тапта, лакоумна и кукавна грађанина, који ти свуда на земљи спрема часно мјесто; што га све што живи штјеје и његује, ако и не с једнаком свијешћу, те настоји да непрестано напредује; то је цвијет — који ни сама сова, по неодољивом неком нагону тражећи баш своје гнијездо у ком је прво свијетло угледала — не одбацује. Поштуј, дакле, оно што сова по самом нагону чини ти по гласу разбора као нешто свето и неповредиво. Поштуј оно што је и у најстарије вријеме све законодавце највише освајало, чему је Ликург, онај жељезни, исту љубав родитељску*), љубав брачну**), све напокон путе који до њега не воде несмињено жртвовао.

Све што људску душу занима и страсти распаљује, све осим политичких интереса, отстранио је Ликург својим законодавством. Једина крепост коју су у Спарти цијенили над све остале била је љубав према домовини. Код куће није Спартанац налазио ништа што би га занимало; све подражице отео је законодавац његовим очима. Само у крилу државе налазио је занимање, забаве, части, награде. Сви његови нагони и све страсти биле су управљене к тому средишту. Домовина била је прва појава која се приказала спартанском дјечаку тек што је стао мислити. Пробудио се у крилу државе; све што га је окруживало било је: народност, држава и домовина.***)

*) Sobald das Kind geboren war, gehörte es den Staat. Vater und Mutter hatten es verloren. (Чим се дијете родило, припадало је држави; отац и мајка изгубили су га).

**) In Sparta gab es keine eheliche Liebe, es gab nichts als Bürger. nichts als bürgerliche Tugend. (У Спарти није било брачне љубави; били су само грађани, и осим грађанских крепости није било друге). Обоје у Шилерову „Ликургу“.

***) Schiller: Ликург.

Такове и толике жртве придонио је Ликург патриотизму. Гдје је клица оном јунаштву код Термопила? У патриотизму!

Приповиједај, путниче, кад у Спарту дођеш, да смо овдје пали, покоривши се њиховим законима *).

Гдје је срце оној мајци Спартанки која је, чувши да јој је син пао жртвом окрутнога Марта, рекла: „Зато сам га родила, да не оклијева за домовину погинути! **) У патриотизму!

Откуда Демостену она ватра у његовим говорима, док је Филип Македонац пред вратима пријетио Атењанима? У патриотизму!

Говори су то вриједни да се златним напишу словима; не, него да о њима размишља и младић и старац, по дану и по ноћи!

Исто је тако Солон, онај врло мудри атенски законодавац старога свијета, своје око свратио на ову тачку. Није он законом одредио патриотизам; тајне и њежне је уредио стазе по којима је био до њега сигуран пут. Показује то острацизам ***) , који је по нарави својој ударао само на најзаслужнијега грађанина, који надилази својом моћи остале.

Да држава сретна остане, жртвовао се најмоћнији грађанин! Атењанин је био велик у срећи, а у несрећи непоколебљив, а није му било тешко све покушати за домовину. Неразоривим потезима била је држава уписана у душе грађанина ****).

Не бих могао свршити, кад бих ти законодавце одличније и сва јуначка дјела настала из патриотизма овдје разлагао, Читај, разматрај, и накидаћеш оно чега нема. Нека је доста за сада ово једино споменути да је увијек и свагдје било и да има таквих људи који не имаћаху никаква патриотизма, те су, млади, свима из устију избачени, па из круга бољега друштва искључени. Чему звоно, кад не даје гласа?

*) Schiller; Likurg

**) Cicero, Quæst. Tuscul.

***) Казни прогонства од десет година

****) Schiller, Solon

Читај и узми к срцу ријечи исто тако миле као и сталне, да те не стигне судбина таквих људи.

Ans Vaterland ans Teure
Schliess dich an,
Das halte fest mit deinem
Ganzen Herzen,
Dort sind die tiefsten Wurzeln
Deiner Kraft.¹²⁾

И ово ће довољно бити речено о патриотизму ошпе. Више можеш читати у Niemann Etatsrat Prof. Ritter „Der Vaterlandsliebe Wesen und Wirken. Kiel 1828.“, које ради краткоће времена и велике удаљености сам добити не могах.

Прелазим сада, како мислим, на битан предмет патриотизма: што је материњи језик. његово гојење и усавршавање; а настојању изложити корист и средства.

Уз изванредне покушаје Маџара око усавршавања свог језика, много сличније бујици него оном начину који званост тражи, лако би гдјетко могао посумњати да ли ми можемо имати какво право усавршивати свој домаћи дијалекат; по томе, што је државно благостање она мета ка којој треба да смјера не само Угарска у ужем смислу већ и ова три краљевства. Према свим силама, између многих средстава маџарски је језик један од најглавнијих путова. Нипошто не сумњам да овај и тому сличне аргументе може сватко побити. Зато нећу да разлажем нити о недостатности тога језика (т. ј. маџарскога) за благостање државно (да се тиме побиију оне ријечи: „између многих средстава маџарски је језик један од најглавнијих путова“), коју недостатност је сам један Угрин, у дјелу под насловом „Нешто о језику угарском“, доказао, јер је то изван подручја мога. О овој ћу точки једино споменути:

1. Не само да писмо до сада ништа обавезани да гојимо угарски језик, паче
2. Ми имамо изражено право да наш језик гојимо и усавршујемо.

Истина ове прве тачке јасно се види из здружења Хрватске с Угарском, учињена 1102, у ком је додан онај споменути увјет: да сви задрже своје у миру и покоју.

Доиста је већ тада латински језик био код Хрвата судбени; то потврђују све исправе, повластице и други државни списи, изнесени по Луцију и по другима. Дакле је био латински језик својина Хрвата. Да ли се гдје у старим документима налази онај увјет на који Хрвати у оно вријеме пристадоше: да су језик који су Маџари одлучили учинити судбеним-наканили примити?

Да ли се код увјета: „да сви задрже своје у миру и покоју“ може друго што њему противно разложно супонирати?

Касније није ни један закон предложен који би им овај јарам наметнуо, паче је све навале што их је у том питању та ствар од г. 1790 претрпјети имала, одлучно одбио, те им је за будуће сву снагу одузео год. 1805, које су године сталези и редови краљевина Хрватске, Славоније и Далмације сабрани саставили статут да се у државним пословима не употребљава други језик него латински. Маџарски је, дакле, заувјек искључен. — Статут је овај према чл. 120 год. 1805. подасрт Његову Прејасном Величанству, а 5 фебруара 1806 изданим рескриптом премилостиво потврђен.

Друга теза, да становницима Хрватске, Славоније и Далмације припада право да све послове врше у домаћем језику, према томе да га усавршавају, потврђује чл. 58 године 1791, по којем је сталезима и редовима краљевина Хрватске, Славоније и Далмације право да своје муниципалне послове у свеопћим скупштинама обављају, које је већ само по себи јасно и толико пута потврђено, дијелом нећ по најстаријем обичајном праву, а дијелом по конституцијама (установама) краљевине Славоније 1492 и 1537, које су унесене у зборник права и у списе ових краљевина. Тко ће нијекати да се домаћи језик односи такођер на муниципалне

послове? Будући да ови сталежи и редови у овим краљевинама ове муниципалне послове рјешавају само како је најбоље, а његовање домаћег језика ово „најбоље“ силно промиче; очито је, зашто су оправдани већ модерни покушаји, зашто ће исто тако бити посве оправдани већ модерни покушаји који год ће се подузети.

Нити из онога статута муниципалног, предложеног г. 1805, да само латински језик може бити у тим крајевима судбени, не смије се изводити да се патриотизму, што се тиче домаћег језика, ставља насупрот велика запрека; будући да се искључује овако од части судбеног језика, па се тако обара моћна полуга за његово усавршавање. Јер подигнуће којег год језика на част судбеног, заиста га тако силно не заштићује како многи мисле. Та гдје имадемо примјерака у којима је садржано оно што је Цицерон у сенату говорио? Би ли се могли мјерити с говорима, посланицама и другим његовим врло ученим дјелима? Па да ли је Цицерон научио ову рјечитост, ову кићеност, ову милоту коју његова дјела показују, у судници? Или пак у својој приватној собици, знојећи се дању и ноћу?

Први његов говор за Секста Росција Америна, који је рекао кад му је било једва 27 година, дакле кад још није имао магистарску част, одликује се истим говорничким врлинама којим и последњи и други списи.

Зар је био Клопшток већ искусни судбени чиновник кад је издао своју тако славну књигу или, како се обично вели, пјесму — „О Месији“? Ни пошто — јер је тада био младић, и није био ни у каквој јавној служби.

Ту бих могао споменути читав низ људи, по чему би увијек слиједио закључак да се у судници језик не усавршује, него квари. Послови судбени и послови у скупштинама, вели Fejes на стр 30, по нарави више квари него усавршују језик. Што има

углађености у језика европских, не ваља уписати у заслугу судницама и скупштинама, него другим литерарним помагалима.

Парламенти, скупштине, суднице само се користују оним изглађеним језиком око којег настаје заводи и академије, посвећене изучавању чистоте језика. Јер музе не воле јавне, већ приватне зидине. Ипак се, у другу руку, не може занијекати да до-тјеривању језика много помаже, ако се износи у јавност, јер се онда не обрађује само за књигу и опћену употребу, него такођер за јавну употребу, и то с двоструким маром.

Одатле јасно произилази да треба испитати друге мотиве и својим их сународњацима изложити, да престану једном стресати овај слатки јарам и не лаки терет.

Једногласно веле учењаци да усавршавање језика напредује једнако с образованошћу народа самога. — А није то без темеља. Јер за твоју образованост тражи се да имаш о бићима која с тобом у свези живе јасне и разговјетне појмове^{*)}, премда постоји особита употреба појмова у опћену литерарном или пучком. И будући да је опћење ово могуће само знаковима вањским, какви су термини (изрази) и рјечи, јасно је да ваља само изразе мислима истим трудом прилагодити којим се саме мисли замишљају и прочишћују.

А будући да сваки од нас нема духа филозофскога којим би сам појам од израза одвојио и оба за се успоредити могао, а веома многи држе сам израз за појам, јер немају способности да их растављају; зато, ако сами мијењају и преудешују израз, стварају управо тиме такођер и појам. Дакле је код претежнога дијела народа нужно до-тјеривање израза, скопчано баш с усавршењем појмова. А ово је до-тјеривање потребно за усавршавање и интелекта и воље; дакле, једнако је важна такођер потреба до-тјеривања израза или језика.

^{*)} Јасноћа и прозирност појмова основ је судова и закључака.

Па што, да ли је теби образованост твога народа мало или ништа на срцу?

И нећеш на том мјесту приговорити да већ обрађен језик ваља само научити, па ће тако брзо напредовати усавршавање. И допустио бих ти то, али нећеш онда захтијевати да прешутим неприлике које отуда проистјечу.

Прва је неприлика, што си присиљен језик онај, већ дотјеран, изнова учити; мораш више времена и труда уложити, него ако настојиш да прилагодиш и усавршиш материњи. Јер је лакше и неће тако скупо бити зграду само мешто поправити, него с темеља нову зидати. Настојаћеш, можда, и против тога износити примјере што противно говоре. Победидићеш посве, ако узмеш да сватко мора свој језик материњи наполе за себе усавршити. А тко говори у овом смислу? Ја велим — да се сви сложе и заједничким силама ову сврху кушају оживотворити.

Друга је неприлика коју имаш од учења туђега језика, што са самим језиком (опсегом израза законца о поретку) не можеш постићи његова унутрашња својства, као склад, милозвучност, финоћу: већ требаш дуље времена и више зноја него код учења самога језика. А ова су ти својства у твојем материњем језику већ као од нарави дана.

На противно ме неће нити то склонити, што је у нашој домовини за сада готово нужно учити њемачки језик. Онај који га и онако мора учити нека га само с већим напором проучава, па ће прије бити образован, него у свом материњем језику, у ком нема до сада никаквих дјела која би подавала изобразу значаја.

Незахвална кукавице! Зар те је за то отхранила твоја домовина, да од рођених синова ране прима, а већ и онако умире? Зар те не осваја из древне старине онај Кимон који је, кад су на домовину Лакедемонци с непријатељским оружјем наваљивали, заборавивши неправде нанесене острацизмом, кад се,

пошто је 5 година протекло, натраг позван, жртвовао за домовину, и спасао је*)

Какву је теби твоја домовина неправду нанијела, да не оклијеваш на њу голим навалити мачем? Љуби туђе добро, али не презри своје! — Дракон није за оцоубојство одредио казни, па ни ја нећу ову ствар с итсога разлога даље разглабати.

Преостаје ипак да учимо само маџарски језик, дакле ваља учити маџарски, а не и материњи.

Тко ти то крати учити маџарски језик? Учи такођер лапонски језик, нитко ти се неће противити!

Зар отуда слиједи, ако учиш маџарски, да мораш занемарити свој материњи? Не знам који би отаџбеник могао држати да је вриједно знојити се око маџарског језика, а око материнског да није вриједно.

Браћам се да боље утврдим ону тврдњу: да су култура језика и народа уско спојене.

Код ове ствари, сврни оком на стару Грчку, на Римљане, управи поглед на модерне Германе, Енглезе, Французе, узми за примјер Русију, која је у култури једва ишто напредовала док је хладна срца, готово с презиром гледала на свој народни језик.

Кад је у Француској основана народна академија, придигао се одмах и језик француски до великог ступња; цијелој Француској сјаше луч најсвјетлија; сами они много су добили по том утјецају у цијелој Европи. Владари га наиме подигоше, оборивши латински, до части дипломатскога језика, до части коју чврстом руком још данас држи. С истом похвалом могао бих споменути и енглески језик, с обзиром на друге стране свијета.

Знаде се за саму Њемачку да је она у другој четврти XVIII стољећа постигла у култури знатне успјехе, а у то вријеме никнули су све на јата писци који су језик подигли на онај степен на коме још данас стоји.

*) Cornelije Nepos o Kimonu.

Узми за примјер, ако хоћеш, Србију, којој је сада истом пред десетак година синуло сунце из тмина за које се чинило да ће бити вјечне. Србију, која је толико стољећа стењала под несносним јармом деспотизма, те се чинило да је готово сву душу заувјек изгубила за предрагу слободу и за њене пресјајне посљедице, кад је избацила јарам са себе. Србију, која нема тако широких путова за много-страну образованост, која је већином опкољена барбарским Турцима.

Ова Србија пробуди се на почетку овога стољећа из оног жељезног сна од којег она плакује посљедице, уздишући, још влажних очију, док их гледа; стресе сан и за тако кратко вријеме постиже тако знатан напредак у култури свог језика да иза три друга братинска језика, чешког, пољског, руског, једва коме уступа првенство. Ова Србија гојила је већ у недрима својим оног мужа којег се име нису стидили ни сами Енглези спомињати у својим научним дјелима. Fordyce Guilhelm и Livije Joannes из Лондона, људи на гласу: „Доситију Обрадовићу, Србину, мужу вјешту многим језицима, врло значајну, Енглезима код којих је боравио врло милом, заслужну љубави најискреније, фрагменте ове (кирургичке и медицинске) као залог пријатељства врло драговољно принесоше“ — ријечи су ове двојице Енглеза. То је онај човјек који је Србији донио најсјајнију луч, коме су се већ многи од страних слављених учењака придружили. Човјек који је од самих Нијемаца¹⁾ прозван Анахарсисом србијанским.

Па Чешка, којој је сигурно слава до твојих ушију допрла. Ова Чешка, која може показати знаствену друштва, часописе, сва готово знаствена дјела, и до триста књига што се сваке године пишу њезиним веома усавршеним језиком. Ову Чешку величати ја нисам достојан, па ни Пољској ни Русији, коју сам ти припадом толико пута похвално споменуо, не допуштам штогод од моје хвале.

¹⁾ Wiener Allgemeine Literatur-Zeitung.

Па ипак су све ове и многе друге земље, којима сам имена пропустио овдје набројити, рођациње, браћа твоја, истог су стабла огранци. Сви ми потјечемо из неког најстаријег племена, којег дјела и чини, којег живот пун дјела остаје застрт нашим очима копреном вјечне тмне. Све се ове земље хвалебриједно упињу да себи прибаве с правом исти утјецај на далеку и широку Европу својом књижевношћу, који је то племе множином својом, до 70 милијуна глава, досад моћно показала. Сви раде, троше силу и снагу да створе колосалну ону зграду која ће пред очима цијеле Европе бити куд и камо најдичнија. Само ова три краљевства разарају успомену да су одавде изишла, крше, оне окове братимства које је нарав само својим рукама свезала, леже од немарности за будућност, нијема према сваком позивању браће своје, не марећи за круну ону коју ће скоро други себи присвајати. — Они леже, велим, у оном кревету који су пред вјековима начинили праједови.

Премда побједа већ к њима нагиње, премда су већ многе запрете уклоњене, и овај опћи пут туђим рукама приправљен, премда ти сви обећавају пружити братску помоћ, премда сада имаш тога много при руци; ипак волни бити искључен од тога племени тога савеза, од оне велике части коју ће они најприје за себе жети, од народности: то могу закључивати из оне немарне укочености коју си све доселе подносио. Зар те се не доимају ријечи које је изустио неки славни човјек:

Још увијек немају нека племена згодних словница о својем језику, већина никакве повијести своје књижевности (паче никакве цивилне повјеснице), а још је увијек студиј материнског језика потпунома искључен од већине (код нас од свију) виших, па и нижих науковних завода. Једнако у истој књизи: „Мјерило за просуђивање просвјетнога степена којег племена преглед је његове књижевности“

Још на једном мјесту: „Далмација, Хрватска, Славо­вија и Лужица, коју су наставали Срби-Венди, остале су до новијега и најновијега времена прилично сиромашне душевним производима; насупрот су Словаци у Угарској уживали увијек у пуној мјери плодове свога језика.“ — Они, дакле, посред валова учинише више него ми у миру?

Обазри се, пази у ком вијеку живиш, међу којим народима, под којим главаром земље; препашћеш се, ако још малу искру народности у свом срцу њетиш, ако жилама твојим тече мало крви оних народа славенских који су у оно доба кадно је остала Европа сурова била радни, марљиви, на свако добро брижни, стјецали себи славу, коју су будући вјекови имали платити, који су сва племена вијека свога наткрилили; као што свједочи сам Цезар у свом Галском рату, књ. III, гл. 8.: Држава Венета*) имаде кудикамо највећи углед од свију оних крајева при мору, јер Венети имају врло много лађа, којима су навикли бродити у Бритавију (Цезар овдје спомиње Британију, јер даље његове очи нису допирале) и наткриљују знаношћу и познавањем бродарских ствари остале народе те им на великом и отвореном мору — само је гдјекоја лука ту и тамо у њиховим рукама — готово сви народи, који обичавају истим морем пловити, плаћају данак**).

*) Ваља их разликовати од модерних Венета код Јадранскога Мора, у једну руку због тога, што су они Цезарови Венети исто што и Венеди — Венди т. ј. Славени. У другу руку и зато, што су код Јадранскога Мора послје разорења Акадлеје од Атиле, дакле у V стољећу, основали државу која још и сада постоја.

**) Мимоплазим дуги говор Ј. Г. Хердера у његовим „*Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*“ књ. 16, под насловом „*Slavische Völker*“. Споменућу само ове његове ријечи: „У Њемачкој бавили се Славени копањем руда, познавали су таљење и лијевање метала. Бијаху благе ћуди, до расишности гостољубиви и љубили су слободу. Несрећан постао је народ тиме, што му је положај међу народима оставио отворена деђа за све нападаје источних Татара.“

Више, што би те склонило да гојиш домовински језик, немој да од мене чујеш; чуј ипак онога кога се удостоји слушати цио свијет. Круг вели у својој логици: Што потпуније и точније познајемо који језик, то прије разумијемо друге, који нам по њему своје мисли саопћују, и то разумљивије опћимо сами међу собом. — Будући пак да се матерински језик највише употребљава за узајамно измјењивање мисли, ваљаће га више од свију других гојити; премда га обично највише занемарујемо, јер сватко мисли да га већ, као од природе, довољно познаје.

Исто тако другдје говори он „да се у језику правила мишљења као отсијевају“.

Што јасније и очевидније желиш законе размишљања присвојити, то савршеније мораш знати сам језик. Дакле нипошто нећеш да размишљаш у домаћем језику? То самоме теби не бих могао вјеровати, дакле мораш матерински језик савршено знати. Будући пак да он сам те савршености нема, мораш к томе придоносити да се усаврши, осим ако би хтио овоме човјеку рећи равно у лице да су његове

Суровјецки, савјетник у министарству за богоштовље и наставу у Пољској и члан варшавскога друштва, иза како се много година бавио у доколици историјом, додаје, између осталих историчких резултата, и ово: Уз мирно занимање с ратарством показивали су Славени особито нагнуће за трговину. Гост, трговац, туђинац вриједили су код њих као света лица; и цијело вријеме опћените тмине и барбарства опскрбљивали су они сјеверну Европу с природним и умјетним производима Грчке, Азије итд. Зато је настајала код њих, од памтивијека, множица градова, и красно су процвали бројем људи, богатством и марљивошћу. Најљепших градова и тргова било је код Славена у Пољској, Померанској и Русији, Чешкој итд. дуго прије кршћанства. У првој половини седмог стољећа стојала су у том погледу некоја племена већ у таквом угледу, да су их Грци, који су иначе, уживајући сами у себи због своје културе, пријеким оком гледали ниже од себе, те су их звали барбарима, суровцима и необразованима, убраћали међу образоване народе и међу такове који су се одликовали различним знањем. А да се не би чинило да превршујем мјеру, међу више да вишем о слави овога народа.

ријечи лажне. Исти човјек вели још: „Темељито изучавање језика приучава уопће дух, да не прионе само уз површину већ да продре дубље до језгре“.

Та не могу помишљати да хоћеш запријечити да дух твој не продре у саму језгру ствари. Зашто одабиреш за то језик страни, који мораш прије учити, ако не из темеља, а оно заццјело у битним његовим својствима?

Зар ти није лакше збацити само љуску с материјег језика, и имати га тад савршена, на утјеху и част себи, а на стоструку корист унучади?

Не сматрам сувишним да се и овдје оћенито дотакнем у којечем достојанства и спретности језика славенскога. Достојанство му се највећма приписује у том, што је брат ономе језику који је између свих језика постигао највећу дражест, оштрину, племенитост и обилатост — грчкомe. Да не знам за слабоћу сила својих и већине читалаца, која је у недостатном познавању овог језика, лако би ми било то доказати из писаца грчких и славенских. Ево ипак нешто, на што би се могао намјерити:

δύο, два, τρία, три, τέσσαρα, четири, πέντε, пет, έπτα, septem, седам, οκτώ, осам, δέκα, десет, χίλιοι, хиљада, δάμα, дом, ἀμφω αμбо, оба (два), ὕδωρ-ατος вода, γυναίξ или γυνή, жена, νόξ, пох, ноћ, γήρας, старост, δένδρον, дрво, δέξια, десна, δρόσος, рос, роса, (Tau), έτος-εος, лето, ζήλος, жеља, θήρ, звер, καρδία, сор, срце, κόλλα, кељ, μήτηρ, матер, мати, όνομα, име, ούς, уво, πτέρον, перут, σήμα, знамење, σίτος, житек, χειμα, зима, χλυκός, слатки, άλλα, али, и многа друга. — Желиш ли дубље у ово заћи, узми у руке дјелце коме је наслов *Homerus slavicus dialectis cognata lingua scripsit. Ex ipsius Homeri carmine ostendit prof. D. Dankovsky Iliados lib. I, 101—150. Slavice et Graece idem sonans et significans. Vindobonae 1829.*¹³⁾

А не може му се занијекати братски вез (сродство) с модерним германским (њемачким) и латинским.

Шафарик вели у свом дјелу „Abkunft der Slaven“¹⁴): Читаво биће, садржај и грађа славенскога језика ипак је у првом реду грчко-латинско-њемачка. Славенски се језик налази, с обзиром на то, у оном сродству језика, које настаје у том случају, кад испрва сродни језици, пошто су се током времена под упливом различитих унутрашњих и спољашњих творних елемената самостално развили и стално уобличили, касније с помоћу трговине, рата и другачијега опћења један другоме посуђују ријечи, којима се страни биљег познаје.“ Сва ова четири споменута језика имаду веома много заједничких ријечи, које су у својим чистим коријенима непрјепорно власништво овог језика. Код таких би ријечи питање о приоритету посједа било бесмислено. На пр. нос, die Nase, nasus, barba, Bart, брада и други, (Oculus, око, Auge, под, Boden, ravimentum, вино, Wein, vinum и т. д.). Али ови језици имаду уједно и ријечи које су очевидно прешле из једнога језика у други, сусједством и међусобним опћењем народа, тек онда кад су се ти језици већ граматички одијелили и самосталније развили. Испореди, само да нешто споменем, ријечи као на пр. καλύβη, колиба и кораб, κέρας, кѣрасос и черешња, χρεσμία, scabellus, καράλλης, кобила, lupa, лупанар и љуба, scrinium и шкриња, populus, topol, Pappel, canabis и коноба, vesper и вечер, vidua и вдова, viverra и веверка, pastor и пастир, castellum и костел, acetum, ocer, Pflug и плуг, Gast и гост, Esel и осел, господ, δολμότης, Dolmetsch и толмач (тумач), Weile и хвила, Schöps и скопец, Elep, Elan, Elendtier и јелен, олен, Schwefel и жвепел.

О приоритету власништва има да одлучи етимологија, али ћем, ако у први мах и сумњаш, након точнијег истраживања открити несумњива обиљежја, која показују да су се те ријечи касније удомиле — овдје или ондје.“

У истој ствари писао је такођер Д. Т. А-Раух у свом дјелу „Identität der Hindu,

Perser, Pelasger, Germanen und Slaven, dargestellt aus Sprache." — Erste Abt., Marburg 1829.

Сам међусобни утјецај између ових језика, што се тиче облика граматичких, замјерно је очевидан, како то показује строго истраживање Т. Грефа у његовој расправи, гдје се словнички испоређује језик латински са славенским нарјечјем, Петроград 1827.

Оволико о достојанству његову. О спретности пак његовој (под којом се разумијева оштрина, обилје, чистоћа и склад) иећу да извођим многе похвале из књига самих Славена, јер би многи посумњали да се ту можда крије родољубље, премда доста незграпно, као да Славен о језику свом не би хтио истину рећи. О Schlötzeru, о коме се по цијелом свијету говори, читам код Живковића у његову Телемаку српском (Беч, 1814.) ово:

„Schlötzer Нимац, који је знао росијски и славеиски, мислио је да би превод Омера на славеиски језик од свију првенство отео.“

Нисам имао среће да ово мијеђе Schlötzerа нађем у списима његовим, што их нисам могао све прочитати, ииаче бих га ја господину читаоцу из самога његова дјела дословце напоменуо. Вјеројатно се иагазе ове ријечи у његову Нестору. Говори надале Шафарик у својој књижевности Славена: „Славеиски језик има, без сумње, много лијепих својстава која је међу ииоземцима особито Schlötzer цијенио (дакле има и много других, који то знају). Овамо бројим њихову деклинацију без сполника и коњугацију без замјеница, њихове пуне и чисте вокалие завршетке, њихове посве одређене хомологичне звукове ријечи, неодвисно квантитирање слогова. Одатле слиједи само од себе да су згодне за пјевање у опери и за старокласична мјерила. За тим бројим овамо велико језично благо, (из једнога коријена могла је руска академија извођити по прилици 2000

гласова) множину и разноличност појединих гласова и њихових свеза, најзад синтаксу њихову.

Пошто видјесмо у каком је савезу наш славенски дијалект с другим трима, затим који су ступањ образованости ова три (грчки, латински и германски) већ достигла и сад га још имају: којом памети, којим образом пред цијелом Европом можемо ми Славени допустити да се овај четврти германски брат у тајности и у тмини сакрива? Браћа његова сједи на пријестољу образованости и савршенства у Европи, и зар наш једини да би се могао у том роцтву још даље уздржати, да не буде достојан бакљу пред њима носити, или им одријешити везове на обући?

Из овога, ипак, немој да изводиш, драги сународњаке, да ти ја хоћу овим ријечима наметнути тај терет, да поправиш судбину овога брата. Не, то нити ја тражим, нити други Славени, ма било и браћа, то захтијевају. Овај би терет тебе почетника одвише тиштио, да не будем присиљен рећи, загушио. У потпуној ћеш мјери задовољити жељама своје браће, ако само свој дијалекат очистиш од многобројних примјеса које је он кроз вјекове, од барбарских времена све досад, вјерно сачувао. По том ћеш помоћи до онога циља свију Славена, а без те помоћи треба иначе у тами многе запреке искушавати, и сами морају себи твој јарам наметнути. А гдје слиједи свез свега, ако и некојих дијелова или нема, или бар нису пристали? Којим лицем можеш подносити да удобности твојој у помоћ притеку и то да изводе неуморним послом, што је иначе теби досуђено? Што ће рећи будући вјекови, што унучад твоја, на млиставост ову, на погубни онај сан којим не спава више ни један народ. Запањиће се над тим. Пробуди се дакле, домовино, не сновиј више онај незрели сан који ти од свију страна Европе кржаве ране наноси, а још ће ти крвавије сами унутри нанијети! Чуј ријечи домољуба своје домовине, Обрадовића, гдје довикује из других крајева:

Востани, Србијо!
Давно си заспала,
У мраку лежала,
Сада се пробуди
И Србље возбуди!

у пјесми, која је прво свијетло угледала у Млцима године 1804. Послушај и узми је, као да теку из устију доброга патриоте који ти довикује.

Толико пута сам чуо како многи вичу да је ово нарјечје одвише запуштено и невриједно да се око њега троше силе; тко да чита књиге у том нарјечју састављене, када их има за читање, тако много и знаменитих, у најобразованијим нарјечјима писаних? Што ћу одговорити на то? Ништа друго, него да треба овај приговор управо забацити и мимоићи. Послије таквог разлагања, које до сада изложих, овако приговарати значи: или да сам ја тај предмет недостатно и непотпуно извео, или да нападач није способан ово разлагање разумјети. За прво молим га домовинском љубави, ако је у њему предмнијевати могу, нека тај недостатак исправи писмом у јавности. А клевете и исмјехавања неће донести жељена плода; јер ако су досјетљиве и fine (велики Круг у својој филозофији), истина, смијемо се томе, али онај коме се смијемо може се мирно и сам с нама смијати; јер он може поуздано очекивати да ово потсмијевање не ће шкодити истини. Ако су пак подругивања неспретна и досадна, тада може потсмијевање, или паче пријезир, погодити само онога који се подругује; а истина трпи при томе тако мало као и особа пишчева.

А у другом случају даће себи сам оваки викач савјет да шути. С оним очекивањем, да моја расправа код многих није промашила циља, прелазим да изнесем средства којима би могло наше нарјечје досећи онај ступањ савршенства како желе други Славени и како разне околности допуштају.

Велику ћу, доиста, предложити жртву, коју ће ми једва допустити многи домољуби, и то само они који зрелијим умом пребиру садање стање славенскога језика, разне потребе нашега нарјечја и друге прилике славенске књижевности.

Предлажем спојење ових трију краљевина с обзиром на њихова поднарјечја. Како муња сијева за многе из мојих уста! Колики ће се згражати ради ових малих ријечи — во одговарам на то са Rousseauом*): „Слово убија, а дух оживљује: Настојте владати мнијењем, да можете по њему господовати.“

Разложићу, премда предобро знам да ми за то многи неће пријатељско лице показати. Но за утјеху ми служе ријечи које сам читао :

„Ако нећеш да штудираш у човјека нагон за истином, што преостаје у њему те би могао штовати?“

Под овим спајањем разумијем сједињење трију нарјечја, којима говоре ове три краљевине, у један језик, не пучки, већ образован, књижевни, којим би учени читали и писали знаност и умјетност, периодична и рапсодична писма. А да ово спајање не почива у мојем уму, већ да се реално у дјело приведе, морам засебице доказати његову могућност, корист и потребу.

Идем да докажем како је то могуће. Дијалекат краљевине модерне Далмације, која броји у четири котара у Задру, Котору и Сплету до 400.000 становника, ако не узмеш у обзир три поднарјечја, дубровачко (које вели: писо сам, реко сам, ишо сам), право далматинско (које вели: писал сам, рекал сам, ишал сам) и неретванско (писа сам, иша сам, река сам), која се иначе веома мало разликују између себе, исто је на свим странама краљевине, и највећим се дијелом слаже са српским нарјечјем. Шафарик

*) Rousseau: О одгоју.

вели у књижевности Далматинаца: „Die Sprache der Dalmatiner ist mit einigen Abweichungen die serbische Mundart. Diese Abweichungen betreffen vorzüglich die Aussprache des Vocal *u*, statt *je*, und *e*, *lipa*, statt *lijepa*, von *lepa*, *divojka* statt *djevojka* von *devojka*, und einige von den nächsten Nachbarn (Venetianern) entlehnte fremde Wörter.¹⁵⁹⁾ Ово исто далматинско нарјечје судара се једнако с нарјечјем славонским и хрватским у Војничкој Крајини.

Говори исти писац, прије споменути: „Wirft man einen Blick auf die Länder, die von den Dalmatinern, Kroaten und Slavonern bewohnt werden, und hält sich bloz an ihre Namen, so sollte man glauben, dasz man hier mit drei verschiedenen Stämmen, den Dalmatinern, den Kroaten und Slavoniern. und ebenso vielen slavischen Mundarten zu tun habe: allein die Geschichte und Erfahrung der Sprache leugnen diese getrennte Existenz der drei Stämme, und Mundarten. Das slavonische in dem Königreich Slavonien ist keine besondere slavische Mundart, sondern nur eine Nuance der serbisch-dalmatinischea.“¹⁶⁾

По том се ова два поднарјечја (јер нарјечја нису) могу спојити без велике жртве несугласних чести. Највећу разлику што међу њима постоји налазим у том, да славонско нарјечје има некоје турске ријечи, а далматинско некоје талијанске ријечи; зато одбацивши ове (а тко да не одбаци оно што није његово, да с оним своје не натепе) — флексија имена и глагола брзо ће се слагати.

Да се споји краљевина Хрватска, треба више тешкоћа пребродити. Хрватска се дијели у грађанску и војничку; прва је и погледом на земљишни опсег и с обзиром на број становника мања од друге; у Крајини (војничком дијелу) је нарјечје најсличније славонскоме и далматинскоме. „Die Bewohner des wahren (alten) Kroatiens in Süden der Kulpa, die Kroaten, sollten für einen besondern Stamm gehalten werden, während nach mehrerer Erfahrung die Sprache in diesen Gegenden weder in Grammatik noch in

Lexicon sich bedeutend genug von der serbischen der Dalmatiner (folglich auch der Slavonier) unterscheidet¹⁷⁾. Safarik.

По томе је опајање овога краја у књижевности најлакше; но што је провинцијална Хрватска, која даје само трим жупанијама сијело, а има народа 200 хиљада? Нарјечје се њего разликује од осталих напоменутих, и више се примиче к нарјечју словенскоме (штајерскоме) или крањскоме. „Der Provincial-Kroate aber gehört der Sprache nach zu den Windischen Slowenzen; dem zufolge ist die Sprache der heutigen Kroaten, die im Militär-Kroatien aber mit der Slowenisch-Windischen Mundart zusammenzählt, allenfalls nur eine schwache Nuance dieser beiden, keineswegs aber ein für sich bestehendes Dialekt.“¹⁸⁾

Ако, дакле, Хрватска жели усавршити своју „ниансу“, треба да се споји с обадва дијела, војничка наине са Славонцима и Далматинцима, а грађанска са Словенцима. (Спојити пак овдје не мислим тако, да би требало оба дијела Хрватске своје поднарјечје да забаци, а једно од она два да приме.)

Сама дакле Хрватска раздваја се у двоје. Ко ће то допустити? Нико од Хрвата. Какав дакле преостаје савјет? Никакав други, него да се обоје споји. Но с ким? То је камен смутње, а да се отстрани, треба много оштроумља. Само овеће користи и мања разлика од једнога или другог овога нарјечја моћи ће овдје разборито одлучити. Уваживши користи, треба да се споје са Славонцима и Далматинцима, јер већ јесмо као једна држава за себе (што са Крањском и Штајерском заједничко немамо); већ од времена Петра Крешимира, краља хрватскога и далматинскога, држи нас не само најужи вез (као што је горе доказано) већ нас држи братска и нека тајанствена везиља љубав, која узајамно отвара путове к срцу. С обзиром на разлику поднарјечја нашега са славонско-далматинским, теже ми је судити; језикословци на име веле, како споменух, да је наше ближе виндичком

нарјечју, а мене вуче много већи интерес да одредим противно.

Која је битна разлика међу поднарјечјем грађанско-хрватским и међу славонско-далматинским, не може се сазнати него тада, ако се оба нарјечја испитају према словничким законима; а јер тога нема у овим свим краљевинама, обични се пак језик, како говоре, (у опреци са књижевним језиком) разликује према разлици мањих покрајина; зато и долази моја немоћ да битне значајне разлике наведем. Толико се, ипак, зацјело не разилазе, да се ова поднарјечја не би могла саставити, како би поједини читалац могао проучити књигу другог нарјечја.

Ако из таковог старог германског, у којем је Иван Минхен саставио пјесму о повијести цара и папа XIII стољећа, а дио те пјесме овдје додајем:

Herr Got nu pis meiner Sinn leer
Daz ich Heinrich von Payrlant
Der sich nicht anders hat genant
Wan von München auz der Stat
Der ditz puch geticht hat
In Doewsch do er hub an
Mit chranken sinnen sunder wan.¹⁹⁾

Ако се из тако старог, велим, језика могао саставити данашњи тако изграђени, тко ће процијати могућност нашим нарјечјима, која се толико међу собом сигурно не разилазе? А каква је битна разлика међу грађанско-хрватским и словенско-виндичким, ради истих разлога не може се разабрати. Међутим, из приступног разматрања обојег пучког нарјечја (не књижевнога) слободно ће се рећи да и овдје има многих запрека; будући да Хрват грађански не може тако лако разумјети Крањда ради чудноватог мијењања и нагласка ријечи. По том је, проматрајући сама нарјечја, како се из реченога види, најлакше спајање са нарјечјем далматинско-славонским. С гледишта пак политичких одношаја, јасно је да је то спајање са словенско-виндичким много теже. Преостаје, дакле, да се споје ове три краљевине.

Корист која ће произлазити из сједињења ових краљевина у њиховим нарјечјима, зацпијело је многоврсна.

1. Начело оно Schlötzerovo „Vires unitae agunt“ („Здружене силе раде“), као што свагда, тако ће и овдје постати најсилнијом полугом у свим тешкоћама и запрекама, јер ће се лакше моћи давати и обилатије скупљати добровољни приноси за опће књижевне потребе, без којих се не може ништа, како показују примјери толиких народа, да су принуђени сами владари у том дарезљиву руку пружити.

2. Толико ће средства више по сигурно повећати број оних који би се хтјели дати на писање већих и мањих дјела, паче и новина, будући да има људи на милијуне, и овим путем управљено дјело неће моћи, због такмења, које ће нужно настати, преварити наде родољуба, нити очекивања осталих Славена.

3. Само распачавање и најобилнијих дјела лакше је, а раздиоба великих трошкова међу многобројније купце учиниће писцима тисак угоднијим, а читавцима купњу повољнијом, јер множина помаже немоћна.

4. Међу ове границе постављена, наша пјесма обилније ће се његовати, веселије узносити и све ће живахније стати цвасти. Паче, од других ће нам привести ватрене ученике, привешће Србе у Угарској расијане; паче, ни иста Србија турска с временом неће одбијати да снама подржаје књижевни саобраћај; јер њезино нарјечје, као што је горе речено, неће се разликовати од опћенитог књижевног језика ових трију краљевина, да не бисмо могли њихове књиге лако разумјети.

Стога ћу овим малим и јаким доказима поткријепити да је нужно спојење ових трију краљевина.

Да је у ово вријеме потребно свој језик образовати, види се страном из проматрања европског књижевног стања, страном из предидућега, што ваља овдје изновице навести.

Колико штете и жалости носи изоловање и цијепање у дијелове, лако се може разабрати. Све чести у овим трим краљевинама, ако се и надаље изолују, што могу чинити? Оно што слабе силе изведу, а то је мало или ништа.

Знадем, додуше, веома добро да ће се многи, могуће и већина штिलाца, устручавати да пристане на спајање, особито грађанске Хрватске. Кад бих могао оваковим људима открити застор којим су застрта будућа времена, наскоро би се умирили; што се ипак за овим застором крије, што из спајања слиједити мора, то сам већ прије рекао са пјеројатношћу.

Знадем да ће Славонија, Далмација и Војничка Хрватска драге воље принести ову жртву, иначе малену, на жртвеник домовине, но ни грађанска Хрватска неће ускратити своје жртве!

Највећа разлика што је сусрећем међу овим нарјечјима састоји се у крајњем и мјесто о, видио, видио, е мјесто а, мисел, мисао, у уметку слова ј, у лето, љето, затим на крају и у глаголима на пр. писати, ходити, писат, ходит.

А што је до тих ситница, да се ради два три слова воли одрећи будуће користи? Словаци у Угарској, који имаду своје властито нарјечје (а не поднарјечје, као што ми сви), већ од стољећа имаду ужи савез са Чесима, ради истих разлога ради којих бисмо и ми морали, и већ сада осјећају слатке плодове овога спајања.

Како различна нарјечја бјеху у Њемачкој! У њезиним горњим дијеловима, који леже на Дунаву, говори се друкчије него доље на Рајни. На Везери се друкчије спајају ријечи него на Лаби и Одри. Штавише: на горњем дијелу ових обију ријека говори се већ друкчије него код њихових ушћа, паче и Мајна и Рајна имаду на својим обалама различита нарјечја, која су више или мање задржала од свога старог језика*).

*) Joh. Christoph Gotsched's Deutsche Sprachkunst. Leipzig: 1762.

Како је био тврд и дивљи овај језик, види се из најстаријих приватних споменика овим језиком приређених, на пр. из пјесме Отфрида самостанца, која се тиче времена синова Карла Великог*):

Sie**) sint so same chuani
Selb so thie Romani
Nie tharf man thaz ouch redinon
Thaz Kriachi ni es wideron
Se samatichi nizzi
Si eigan in zi nuzzi
In Felde jo in Walde
So sint sie samme balde etc.

т. ј.

Sie sind eben so kühn,
Als selbst die Römer;
Nie darf man das auch reden,
Dasz sie den Griechen weichen,
Sie eignen ihnen zu Nutzen,
Sich eben solchen Witz.²⁰⁾

итд. итд.

Или из предговора Ив. Хартлиба к повијести Александра Великога, преведене на њемачки; Хартлиб је живио у половици 15 вијека :

„So hat der hochgeborn und durchleichtig
Fürst Herzog Albrecht, Herzog in Bairn,
Phalzgraue pelrein und graue zw' Voburg,
auch sein Durchleichtigts gemahl Fraw, Fraw,
Anna geborn von prawnsweig nicht vnpillig,
an mich meister Johansen Hartlieh, Doctor
der ertzenei vnd naturliche Kunstes, In
Vndertan pegert, das Buch des grossen
Alexander zu deitsche machen — итд.²¹⁾

Колико је, дакле, и како важне ствари имала Њемачка попустити, и попустила је горња Њемачка добој, и обрнуто; колико мораху одузимати, додати и брусити, док се из обију нарјечја саставио прекрасни модерни језик. Колико удараца имала је претрпјети Енглеска док се ускрисио модерни језик из нарјечја романског, старог британског, шкотског и саксонског, паче и из славенског, како учи Ша-

*) Schitt Thes. Germ. св. I, стр. 21, 23.

***) Германи, које овдје испоређује с Римљанима.

фарик, од којег нема другог савршенијег у Европи; из којег каоса произишао је најсјајнији успјех! Откуда је никнуо онај талијански језик којим писаху Петрарка, Метастазео и други неумрла дјела? Одакле је састављен језик Цицерона, Вергила? Поједина рјеч морала се, ако не двојако, застално једнострано скратити. Ови су народи жртвовали толико и тако знатне ствари, а ми да не жртвујемо ситнице које још постоје, ради толиких добара? Уистину, била би то одвише странчарска, једнострана и непромишљена одважност за незнатне будуће силе ради изоловања, ко би унапријед тврдоглав стајао на путу својих дједова, ко би хтио изјаловити сједињење ових трију поднарјеча, ко се не би стидио покушајима многих опирати или паче подругивати се (ако су и младићи), јер и у њима нарав, као млохава и измождена, не рађа ништа хвалевриједно. (Plinije LVI, epist. XXXI.), нека изволи такав прочитати Кругову изреку, коју наведох горе: стоји, ма да се свијет сруши.

У боју се жртвују читаве центурије, па и најјачи војници, за наду, велим за наду још само неизвјесне побједи, а ми да не жртвујемо измјенице оно што нас завађује? Или то више вриједи него славље, хвале и части које ће нам цијела Европа драговољно и сигурно више дати него признање што би нам остала субраћа Славени исказали? Треба жртвовати мало да се избави много. Но што, ако ми тко приговори: „Није потребно“. Дакле, остани у оном својем калу који ти приправише 13 и 14 вијек, а слиједећи не поправише; остани, велим, у тмини, док цијела Европа бржим и лаганим кораком напредује, како допуштају прилике.

Али ко да чита наше старе књиге, ако се и некоја слова измјене и нарјече уреди? Највећа незахвалност према нашим пређима!

Бога ми, велику ћеш и непроцијењену штету претрпјети! За вољу ових малих жртвоваћеш много више? И траже ли они исти од тебе, од свих насљедника ову захвалност? О Германију, како си

незахвална и презрена, кад ниси вјерна траговима својих барда! О ви остали незахвалници!

Ако си започео одређивати какве промјене, немој се журити, зато се траже депенији година. Немој мислити да можеш и мораш узети све из славонског и далматинског за добро; нипошто, и они ће нама морати много пропустити; нити њихово није све добро, паче много се налази у њихову нарјечју што је горе од нашега. Зато велим и опомињем да се полагамо иде, да се за каменчић пијеска не да бисер. Немој престати, ти који почињеш: за утјеху нека ти буду ријечи које је умно и праведно изнио Шафарик у својем предговору славенској књижевности:

„Како сада стоје ствари, упућен је сваки славенски младић већег полета, у којег се у грудима случајно или судбином пробудило чезнуће за дубљим проучавањем материнског језика, само на своју помоћ и на свој непрестан и устрајан студиј. Бриједна је пажње она црта у народном карактеру Славена по којој они, кад се једном пробуде к вишем дупевном животу и кад дозори увјерење да се само у материнском језику може постићи заиста лијена савршеност у језику и духу, у тешком боју с безбројним запрекама и противним тежњама сваке руке, не само не губе срчаности већ се спознатога бисера, рођенога језика и народности, још чвршће држе и напакон побјеђују. Ову чврсто укоријењену љубав к народу у Славена, коју може нијекати само подмукла злоба или завидљиво самољубље, потпуно доказује опажање, учвршћено небројеним чињеницама. То је опажање, да се од једнога људскога вијека и даље сва славенска нарјечја, паче и она која далеко од сјаја дворскога и великашкога још само у кући Божјој и колиби сељачкој живе, без спољних погодности, по оној унутрашњој живој снази потихо, али то сигурније развијају. Добро сјеме које племенити и патриотички писци сију, налази већ своје меко, плодно и захвално тло. И премда син тмине марљиво

сије кукољ, ипак се срце уздиже до утјешне наде да неће изостати велики дан жетве, с хамбаром за пшеницу и с ватром за кукољ“.

Овдје сам, како се види, разложио главно средство да се подигне култура у нашим дијалектима т.ј. сједињење! Нећу да расправљам о оном што би била специјална средства; једно поради тога, што су то иста средства која су и други народи у томе употребили; а једно и стога, што би можда била предложена још прерано и незгодно.

ЈАНКО ДРАШКОВИЋ:

Дисертација

(1832)

Притсловије

Ја одаберем за мој разговор нашки језик, жетећи доказати да ми народног језика имадемо у којему све изрећи могуће јест што срце и памет захтева; дијалекта пако овога, као обичнога у писмознању старинском, и као пунијега изволио јесам: приложена табела доказује да он и најходнији јест у Славо-хрватих, као народу наших краљевинах. — Он мора и најправији бити, јере га Славонац, крајишки Хрват, Приморац, Прикупник, Далматинац, Босанац, Црногорац, и они Хрвати који се *Wasserkroaten* зову, и по мађарске земље расути јесу, једнако говоре; све књиге старије које у Загребу, Пожеге, Сплиту, Млетких и Дубровнику утишњене јесу, и машна књига сенијске и других приморских бискупиах, све у истому дијалекту лијепо писане јесу, и јере овога дијалекта ниједо, пребивајући у другом котару, не промини, ће противно, они помијешаного дијалекта говорећи, својега одмар, као мање краснога, с овим промине кад се га науче, као ја, који у Загребу рођен јесам.

Ортограф пако такођер из старих књигах сложио и поправио јесам, будући ми се загребачки из мађарскога, далматински пако из талијанскога узајмљени, и заото недовољни виде. Уфам се, увјерени штиоци, од вашега домородољубља, да ви мени простили будете ово усуђење моје; ви ћете некоје,

вама необичне ријечи у овому разговору најти; оне, еле, нијесу инокрајне, јере се у свакоме старому рјечословнику налазе: то јест потврда да овај наш језик у старије доба ходнији био јест нежели нашим вијеком; ово, уфано, није дика за нас, еле ову прегрешку ви лако с вољум поправили и у домородском књижеству браћу вашу славску сјеверну стигли будете, од којег књижества негда силни рати, касније пако немар ваша (особито од Божјег кумира живуће, којих би то се дотикало) вас пријечила јесу, еле уздам се да ви дугље гласа неимаћа народног језика потврдити чином не будете тили. Позивљам инди све домороце да пишу гледећ лијепо црквено машевање које ми у нашем језику имадемо, и да се не брину зарад натсуда оних који томе лијени јесу, али који дјетинско претсуђе к својему баштињеному сиромашкому дијалекту имаду; стара јест загатка *errando discimus*,²) и ја зато уфање не губивам да ви и моје ријечи, као прве, преоштро опсудили не будете: нит се намах преосвршенство не учини, него памет и труд све тежање с врименом извиси и надари.

* * *

Вама, моја господо, будућем поклицаром код хрватског сабора, дароване јесу ове ријечи љубави и зауфања. — Ви, које хрватска и славонска краљевина у законски наш сабор слале буду, ви будете власт имали полег старих повељах наших и прастарих угарских, под именом Далмације, Кроације и Славоније вијећања ваша за општинско добро огласити, и тако корист у дијете привести, ол бар кривду отклонити од премиле наше домовине — — Вас, дакле, мудрознанце, и будуће законотворце, којим одвиш говорити не треба, као милу браћу моју благодарно и очито с овим братским разговором напомињам на оне погибели које из некојих изреках угарских и од других целу државу дотикајућих протимбах излазе: будући ви за ове три краљевине за-

5*

ковито узједињене стати морали будете, зашто вас закљичам на опаску, да и ви за читави народ, без разлике богоштовња ол рода, овди у нас, и у великом унгарском сабору говорили и радили будете; напомените си инди да прикажете народа једнога којему дуговјечне кријепости вирности, храбрости и тврдостиности домаће вавијек бијаху. — Да овај народ, ако и при слабом иметку, јурве великога јест срца, доброга урешења душе и тијела, и јуначке вавијек одлуке био јест. Ако икоји народ вриједан јест заслужити достојанство зауфања и дике, тако сигурно наш заслужбе ове зарад своје вјерности, мукотрпности и прикладности примиран јест. Ви знадете нарав, потребе и обичаје ваших котаров, видите пако ум садашњег земана, и умијете расудити што закону приложно јест, имајте, дакле, и читави обзир, да, кад једно зло пробијете, у друго не огрезнете; памтите да јест сада највећа од потребе народу памет расвијетлити, да знао буде што је био, и расудит могао буде што смије, и што гледећ на прилику вољно није, и да се у сваком дичном чину, не пако у блудностих другом народом парити, и ње прстигавати смије, ваљанства пако ваша вјерностјум и крвјум придобљена под један мах да потврдите, и тако поноса и љубав домовине ужегнете: домовину, дакле, и ви педдевно љубите и состојању наших старих вјерни будите, јере без ове свете и јасне љубави нит домовине нит домороца неима; њудоредност наравска ово заповиједа, ар зафалност нас веже на пелду наших старих који су нам житак и биће приправили, иначе у самосвојство паднемо, које грихота јест најшкодљивија у општинском бићу, нит с вјерностјум се не слаже: самосвојник никада нит краљу нит домовини алдов без сопскога добитка неприморан учинио не буде, света пако дужност јест свакога домороца домовини и краљу, као глави државе, у којему се сви конци општинског збора састају, у сили снагу, иметак. и баш и главу своју алдовати. — — Ако ов њуд општински у народу се утемељи,

ски бија уведен, мађарски краљи сами имадоше свигдар Хрвате, Славонце и Далматинце у својих дворних частих, и да ова памет још један вијек трпи, отарено би било име народих ових и језика њиховога без сваке туге.

Еле, велики и вишњи равнитељ пуков другога отсуди удеса наредом и стварима, које накану унгарском дубокоумному тако сритно се складати сташе; догоди се добом да кућа аустријанска пристоље и круну угарску баштинским законом придобије, и да она налази корисније за државну прудњу ово узједињење народоу развалити.

У слиједењу часа краљи наследствени ове куће скрбелу јесу да утиштење народоу ових луче, инди поведоше свигди ће јест могуће било старе розгве у отачинску домовину, допушташе језика котарскога и надељаше новима псвељама краљевине ове, после што старе, од унгарских краљев дане, потврдили јесу. Ова јурве сва прудна бијалу Аустрији за он час, јере с тим у бојих кућних који вијека 16 и 17 толико зла учинијалу, Хрвати с онум странум Мађаров сложили се јесу, која Аустријанцем приложна бија, и Хрвати и Славонци зафални дадоше се већ браћењу међе и краја проти Турком. И тако у кратким врремену разрушише што памет и творја унгарска дуговјечна упељаше. Језик наш онда на висину доспија, што сад још сведоче рукописма у писницах и књижество старо.

Ово распачање народоу под круну угарску спадајућех трпило је до цесара Карола; он учини мира с Турци и утиши домаће боје, и својим могућством, за њим пако Марија Терезија с милостјум и побожностјум, и на свршетку Јосип з силум упељаше, и ходна учине нимацког језика и нимацке обичаје у све куће прештиманије, и чрез то, и чрез толике заповеди дворске општинском закону: нашим сопским повељам не угодише. — Одонда већ Унгари и Хрвати једиако части и милости дворске гледећи, изгубише наклон сопски домовиној и омражење међу се.

Бу овом преображењу политичком, међу других теготах, жаловати такођер морамо да Мађари не памтише већ прве дуговјечне службе и жртвовања наша, да они заборавивши повеље наше, од ото доба већ и дан данашњи у броју и благу обилнији, и пристоља краљевског околивши, нам не само части у својих виших столицах, које и нас суде, полага складноредности људства не даду, него и наших краљевинах све гојније и корисније части духовне и светске својима припитају, премда мозак наших народов (како јест у свијих школах видјети) за сваку службу з мађарским прудно се парити може — и баш у овом преуживању својега обиља необзирни, срца народа нашега не тијоше, и тако на могућу несвијест ни сад не мисле.

Ови Мађари под Јосипом царом, који благополучјем пуке своје силом надијелати тио јест, готов својега језика заборавивши, и добитак општински сопскому алдујући, по смрти његове као препородни бијаду.

Они закон и језика својега изнова учијаду, и истим махом и краљевине наше у њихово краљество преточити опет наумише; из ове њихове хитње, и изреках у дијетах каснијих учињених, и теготах већ гори речених, излазе кривде проти којима ми сви се тужимо, и које редом расудити и за помоћ међу се совјетити се сад ваља. Еле, прије треба да начела утемељимо која нас водила буду:

Прво најмре јест: да увијек памтимо да краљевине наше вијесу освојене и придобљене, него да ми добровољно пристали јесмо од првине још унгарским закону, с тим савезом да се повеље и уредбе наше сопске обдрже, инди да ми увјетовазе краљевине јесмо, који у општинском добру с Мађари као з браћум вијећања наша држати, осим тога пако закон наш сопски бранити морамо. Излази одотле да ми на унгарској дијети од наших законов сопских ништа пупитати не смијемо, нит они ње у вијећања увести не могу, инди да и сваку прилику сужањства отклонимо:

Друго јест да тврдо вјерујемо да имадемо противу свакому преотењу млоштва унгарскога о-брамбу, јер правољубни господин и кријепосни краљ наш општински праведним потребама нашем свигдар у томе угодни буде. Честе, свете и законске његове ријечи потврда јесу његовог законољубља и вјере. Он жели богоштовно и умјетно владати, и свима подложнима пријашње кривде поправити.

Уфајте се, дакле, из истога узрока да Далмација једанпут, како је прије била, с нама склопљена, и ми онда један, два милиона чинећи, једнородни пук будемо: могуће јест опет и још више, аколи с врременом Босна, гди толике розгве наше живоше, с помоћјум нашум у надре наше се поврати; какво ли то јасно уфање за наш народ. И баш како свакому срцу уфање и свакому језику молба допуштена јест, још и то уфати се и од Бога молити волно буде, да нам се з милостјум вишњум краљев наших онај крај кој сада именован Илирије озивља и кој језика нашему сподобнога говори, с нама здружи. Недвојно јест да онда таково краљевство илиричко, пол четрт милион душа бројеће, имену дикуну и со-стојању снагу, круни пако корист вјечну похранити, и мјерилу ухарно пригнуги могло би.

Немојте заборавити, мила браћа, да ваши старији пуно достојанства круни и краљем завргли јесу, да и ви скорије још у сурекције лета 1809 с онеми седамнајстем хиљади, и у задњој, којој Мађари ниш не припомоше, с онеми треми хиљади војаков к овому сритному миру и садашњем бићу припомогли јесте. осим тога да Крајина, као од старине ваша браћа, ваше име носи и вавијек ваша буде, инди да на њу мислити ваља, која толико краљем и вама у војническом гласу дике и најма од круне заслужија јест.

Посљедевно пропознајте да и ви сви скупа благодарете од нашега господина и милољубнога његова сина (који оцу у законству једнак буде) зарад ваше и ваших старијих свигдар исказане вјере у

толиких шкакливих приликах; праведно се уфати можете.

Иако би ова сва уфања дочекају далеко била, зато опет врједно и достојно јунаку јест у својему стопу храбрена уфања остати, и како гoдер удеса вашeга народа и околицу копнога промотрите, свикако бића пред вами лежећа угодна вама се чинити морaду, ако ли паметни будете и јуначка срца ваших пређих ладате, и чрез то од Мађарих достојанство, и чрез вијећења дубокоумна ваших поклицарев чaстовање заслужити знали будете.

На протимбе пако које з Мађари имадемо враћајући се, припознајмо добровољно да свакому народу волно и баш праведно јест својега језика говорити, писати и тежати на толико, да га сваки домородац у сваком случају општинском разумије, и да свако книжество у њему вести може. Онај народ који то доказати не може, праву илити худоредну домовину неима, јере она умни склад јест људства и котара; становници сваке државе само полага степена худоредног тежања својега у чиних, ријечих и књигах људском друштву припитати се морaду, инди доиста доба јест била да Мађари ову дужност дично свршавају.

Еле, не слиједи одатле да они народа другога увјетованогa, другог својег старијег језика говорећега к мађарскому присилити смиједу, ако закон увјетовања не заповиједа. Ми мало прије доказали јесмо да сад већ добровољно сточење нашега старијега и пунијега језика у мађарски, тако као негда, извести се не може, јере то би било сад онди почети и намах и свршити тети ће млого паметнији и могућнији пређи њихови после дуговјечнога затрућења љубостиво негда свршити тиоше. Да пако сада доба није народа полдрут милион храбреније душа бројећега силум подаста пригањати, то и ви и сами паметнији Мађари припознавати морaду.

Заото из приликах општинског нашег бића свијест дуговјечна упутила нас јест да столице оне које општинске потрибе свијух народоv наше круне суде,

у дијачким или ти староримљанским језику као досада се вести мораду; ов свима који у школах се отхране и одотле за владање послов прикладни бивају, знан јест, об тим и науки, и старо книжество, који зипка свега знања вавијек бија, обастане. Видимо у пелди како Инглези и Францези, који придници наши у мудрознању и свијух науких јесу, тога старога језика заото се уче. Ако дакле вишња столица правдена, и краљевска канцеларија, и у дијетах стол поглавицах овога језика обдржавала буду, онда ће паметнија воља и општинско добро опажено бити, јере тај језик слоготворни нам јест за општинске после ових крајих различите језике говорених.

Дужни смо, еле, добру пелду Мађаров насљедувати, и њима чрез то потврдити какве су цијене у нашем уму добра и паметна њихова творја, заото кажмо да и ми народног језика имадемо који свакога тежања кадар и вриједан јест, и примимо нашег језика у наших послух, и притрудимо се њега прилагодити свагдашњим општинским и писмоснанским потрибам, како Мађари текар од скора учине, и с тим, вјерујте, најбоље одговарали будемо прежестокому оному мађарскому захтивању зарад језика својега.

Слиди из реченог заглавак да ми вишешу нашу совјетну столицу политичку, или ти совјетни дикастериум краљевски, како јест већ бивао, од краља нашега дречно испросимо, и за његово утемељење скрбимо (аколи би главнице новчене по незгодах добе трпеле биле) и под једно законимо, да столица ова, као и вармеђе наше, све међу нас будуће опћење по напки исписују. Аколи тутака каков алдов потрибан буде, ву свакому домороцу, који и главу своју за корист домовине дати дужан јест, радостан бити мора, кад помисли какву одатле корист дједи и млађем посљедником захранимо.

Нит се није бојати да би си таких немилых синов домовина отхранила, који тај алдов на кумиру њојзином не би добровољно тили жртвовати. И будуће уфање наше на придобићу Далмације, по свијетле

ријечи краљевске, прикладно јест, сљедевно инди прошња наша лагље пријета буде.

Ми заото из праводарности нашега милољубнога краља, као оца нашега, послухе се уфати, какоти и сврху жељи наше из политичких и дворних узроков потпунома надати се имадемо, ако текар паметно замолимо и зауфано запросимо и мирно дочекати умијемо.

Неће јасној памети код будних родителов утећи опаска она какоти оним сином њиховим који бистрије главе јесу, потрибни буду мађарски и нимачки језики, преи најмре због увјетовања с Мађари, други пако због љубави коју проти владоцу нашему у надрих чувамо, јамство нам јест мозаг нашега народа, да ми накана овога доволити кадри јесмо; ова управа прилику ним дала буде дичне поклицаре у унгарску дијету слати, и у свакој прилики цару нашему у његовом језику говорити.

Оваквим дакле умом, ел текар овим угождењем можемо мађарскому захтевању зарад језика угодити; пристојно јест да мањи увјетовани народ већега послуша и у памети наслиједи, еле потрибно такођер буде да мањи народ без сваког страха другому истину рече, и да свакој сили јуначко чело супротстави.

Захтевају даље Мађари да ми наше приказање у дијете проминимо и као они, од страни нармеђах поклицаре примирум шаљемо, инди да обличај уведени оставимо. Ми најмре до сада једног у вишњу столицу поглавицах и два з нашим мештром у столицу племићев посиливали јесмо, који не прикажу нит број пука нит вармеђах, него читаве краљевине наше, јере гледећ на пук наш поддругог милиона, бар пету стран свијух поклицаров слати би морали. Следи инди да наше биће у дијете једито зарад општинских законав целу државу слишајућех уређено јест, и вијећања наша сада као од двијух краљевинах долазећа пријети се имаду; тим узроком долази да наши поклицари у дијете не сиједу као други унгарски

вармеђски одаслани, него озгор код настојника племенитога стола.

Реда овога, од старих наших бапштињенога и нашој прилики никада више него саде примијернога, и нас од свакојаког пренаглења причувајућег вјерно обдржати, и сум снагум бранити морамо, и никада од њега отступити на смијемо; овај јест једити начин не само обдржања наших особних законов, него и тврђа слобоштине општинске, које једна краљевина без увјетованих других проминити у темељи не смије. Да ми пропустимо обрамбу нашу, Мађари, који од нараве јурве миловриједни, еле и врло проминљиви јесу, њиховум жестоћум и млоштвом не само нас би у вијећању као вармеђске поклицаре освојили, него и биће своје и наше склискому удесу би подвргли.

Амо прије и она изрека унгарска да ми од повеље не отступимо коју негда у доба реформације пријеђи наши задобише, да никакво ново богоштовје код нас не улази и се не насели. Ја посве упућен јесам да узрок овога забрана ниш ван политика и жеља слогу опчувати бија: јере мјеваћ ваља да Хрвати, који давна прије нежели Мађари познаше паметни дио вјере Исукрста, тако нетрпљивни проти другоге кршћанском богоштовју били не би из другога узрока. Видимо ми свагдан у вармеђах мађарсквх колико различитост вјере не учини зла и неслоге; ова незгода корење своје већ и у владевство општинско вармеђах с великим кваром пушта, и ми једито из тога узрока ни отуда тако дуго не отступисмо док нам Мађари међу се у општењу својих котарских послада бољу пелду слоге не одаду, и ако би и касније из којег а гадер вишњег а узрока отступити телд, то уфано не у дијети, него у нашим сопским сабору одлучити ваља, будуће паше повеље тако корисне да ми у сопском нашем сабору уредбе нашу домаћу управу угодеће чинити и ње краљевому потврђењу подврћи смијемо, које кад оданде потврђене дојђу, власт у нас такову имаду какоти и одлуке дијеталске које такођер без потврђења краља состојанскога ништа не важу.

Дружи се пријашној тужби и она зарад котара вараша Ријеке. Овај котар бе очито по спасане краљице и цесарице Марње Терезије круни дарован и хрватској краљевини приклопљен, то доказују даровни листи; и како не би она била дарежљивост наметно уредила? Иначе по прилике умјештења бити није могло: наша домовина дотиче се тога котара, и пук онди нашега језика говори. А Мађарска тридесет и четири миље далеко јест оданде. У слиједењу ога дато јест мјесто губернатору котара по краљу итнa-пшем сопским сабору, којег толико пута за нас живе уживао јест, еле од потле како Мађари жељу своју придобића овога котара огласише, већ се губернатор (преоживањем, родом Мађар) не усуди у нас доћи, ако га и бан позове, и премда многи послѣ краљевинах наших с ријечким интересом уздружени јесу, и премда Бакар и Краљевица, сад под владавство Ријеке спадајућа, хрватско ошство од старине јесу.

Еле, ово криво преотеће једито узроковано јест жељом да и Мађари другога богоштовја тамо се населити могу, и тако свакому Мађару без разлике би било искати да у луки ријечки се улишн закон неселењу иновјерних, будући и овако луке улишене јесу од млогих стварих, и држане бивају у трговаштву као инокрајина.

Ми у трговини Мађаров зарад њихових добрих земаљ и нашега мукотруднога копна свигдар губивавамо, будући они јевтиније природје своје дати, и чрез то наше цене кварити могу, еле то нас не увриђује, и ми желимо корист њихову из дружбене љубави; нека и они једанпут помисле на дужно и повратно љубодарење увјетовне браће — у тим ви ње упутите и доказујте да ми свигдар, ако немили бити захтевамо, штету на путу њиховим природју кроз наше котаре учинити и трговину њима кварити можемо.

Научете још, браћа моја, Мађаре да они котар овај, чегов годер озван био, као своје богочадије красно, боље помилују, будући њима једити туд излаз за својега млогог благослова Божјег. Нека га,

дакле, корисније отхране; да јест доба да се друштво трговачко, јаспра имајуће, тамо утемељи, које да природу унгарском и хрватском, особито оному којему пута у немачке краје опријечише, по мору пут најће; вуна, вино, дуван, конопље и храна, сва ова, да именовано друштво бива, најкорисније на море би пошло; почетак тежак, и за једнога погибелџан јест, еле друштво искушање лагље учини и малих штетах се не сећа. Досада трговци инокрајни самосвојни, текар добитак воиштући, свака за час, и за се текар тргујући, често на штету народова наших радише, зашто се догађа свагда да се московска и египтоњска храна онди продаје, и бродови з руским конопљем онди уресе, а ваш природ код куће јевтино пазари. — Доказујте да над тим више лежи него над свадум чегова се Ријека озвала буде, кад она нама свима једнако отворена јест. И тај јест узрок чрез којег ми Мађаром, који иматнији јесу, и више помоћи могу, изреку њихову простити можемо, аколи само извесити луку ријечку и трговину онди бољма повести тили буду.

Еле, много веће врсти мађарско јест захтевање зарад штибре котарова наших, коју они својем крајом примјерити желе: Хрвати и Славонци од најстарије доба лагље држани бијаду у плаћању општинских подајников, под Владиславом краљем пако у очити закон пријето бе да наши краји текар полутину плате од примјерних подајников.

Ова повеља главна долази од користи оне коју краји ови од негда тим учинили јесу, да су Унгаром предзиће проти Турком били. Турци у својих бојих свакијек прву снагу над четами хрватским и славонским преломили јесу, јере у ових краљевинах од старине све што оружја носити кадро било јест, на први глас турске потере дигло и у чете купило се јест. Турци нит прије нит сада ред државни илити полицију не имаше, и крштеника за погана држећи, никакав гријех не штимаду поробити крштенике, инди често се догађаше да у највећем миру код њих

се врпе купе, и ближе краје поробише, села упалише, и, ако могоше, младиће обојег спола собом одведоше; еле, Хрвати вавијек такове хајдучке чете побијаше, и пријечише да у мађарско доћи не могоше, инди у миру и рату Мађаром прудни Хрвати и Славонци бијаду, и учинијаду да они мирно благополучја котара уживати могоше, док ми главе наше у погибелји вргосмо и у немиру сталном бивасмо. Није ли, дакле, овај једити узрок већ тога помилувања вриједан? Осим тога права потврда јест да наши краји лоше копно и мршаву земљу имаду, које с природом унгарским парити се не може; турско, дакле, ближенство, откуда ниш ван боје и чуму дочекасмо, и сиромаштво, ал' и јуначка срца ову повељу негда заслужише, и заото у небо кричећа јест грихота, аколи Мађари ову правицу нашему пуку штибрашкесму уштјаду.

У прошастом вијеку догодило се јест да у Славонији инородни један часник у дијете, из сопског једног уврићења пизму водећи, проти Хрватом, у име своје вармеђе на срамоту Хрватом, Мађаром нудио јест од читаве Славоније, гди ниш имао није, штибру читаву, како Мађари плаћају. Поклисари хрватски противили се јесу, еле млоштво Унгаров примише тај наклон и не питаше народа, нит не слушаше опријећења поклисаров законских, нит невјеру овога издајце не ругоше; и тако бива да против повеља наших главних пук славонски од 60 година мађарску штибру плаћа, зарад ове штибре обашка два поклисара у дијетах свака славонска вармеђа држи, и плаћа, и јурве трхе све данас носи које хрватска краљевина законито поднести мора. Ову кривду, дакле, дречно очитујте Мађаром и упутите ње нека то здушно поправе, аколи данас — сјутрадан педепсу заслужену од праводјелне божице Немезиса протрпшити нете.

Посљедња наша врсна тужба јест поради бана нашега; част бана хрватске, славонске и далматинске краљевинах, од негда утемељена, трећа част унгарске круне, и наш домаћи род бија. Овај бан не би смео зарад великог натпадања власти своје између нас

другди пребивати, и као трећи, у поглавицах целе државе у дијете, кад већега није, претстоље би морао водити еле нити једно нит друго Мађари не обдрже.

Упутите, дакле, ове Унгаре који круни ближи јесу да совјете премилому Господину нашему да ова част у првењој власти држана буде, јере у свако доба, особито у данашњем земану, част ова велике јест врсти, и народа заповиједајућа који Крајину чува, храбрен, и више полутине обружан јест, који досад често с крвјум вјерност своју потврдио, еле којег источни и западни круне непријатељи гледају; оним богоштовље и сподоба језика, овим скоро прошаста времена и војническо друштво пожуду творе за овим људству; ототуда слиједи; колико напада, да бан повољан народу бидне и зауфање истога придоби и сачува. Ви пако, миљена господа поклицари, ву овоме котригу особито као почитаному оцу и краљу нашему, доказујте очито каква јест даница част ова и како ми од њега и у тој врсти правичу за нас, а прудњу за њега просимо, кад га молимо да овој части стари обичај и сјање старинско причува; пук мало имајући и чрез то веће смрти мање се плашећи, познат одотуд, текар љубавним зауфањем и з миловањем дуго придржати и на корист општинску притегнут се може: све то потврде толики јасни чини старинских банов, који оли код куће целим поколењем краје своје проти надружењу великих непријатељских војсках обранише, оли више пута даље отидући с једном шакум војаков највеће војске ол побихе, оли бар оставише.

Све ове кривде, које ви нерадосни трпите, неумиће повељах, и старије догдовшћине наше, и незнање крајих наших привезло јест. Ваља, дакле, да у дружном разговору, гди исповед незнања срамота није, ње, у свачем наше сопство дотикајућем, упутите што они досад не знаду. Накан Унгаров негда добар и прудан био јест, еле прилике и претечени три вијеки све проминше, и то већ се не достиже, нит

замуђена прилика се не привати више; сад јест у свијух бистријих државах заглавком настало и вјештинум доказано да под једној круни будући и состојање имајући различити краји и народи, особито различите језике говорећи, текар правичним увјетовањем у једну тврдостојну државу се сточити и обдржати могу, полег часа општински закони текар за читаву државу се оснују, обашка пако сваком крају њиховому сопству прилагодне њим се допусте уредбе; тако вели општиновудно умње политике нашега земана, које јаче јест нежели све пушке копнога нашега, јер оне и ње с врременом освоји. И овај систем већ у старини, и баш и у унгарском состојању бивао јест. Тако бија Ердељ, Галиција, Босна и краљевине наше з Мађари удружене. Овим системом љубав народов различитих се прихрани, и прилика увријеђења се јами; овога, дакле, ви с науком проти Унгаром и прошњум проти краљу нашему бранете; овај систем ако међу нас здупно обдржан буде, љубав и савезај пријазни опет привести хоће, два дара Божја без којих сталнога житка политичког у котарих данашњим вијеком неима; наш миловани краљ и цесар чином свагда нам каже да му срце таково милотворно владање жели. Упутите дакле Унгаре да и они овому систему приволе, и благополучје, и слога општинска онда буде, и уз вјере проти законском краљу као сриједоциљу нашему, и уз браћу увјетовану, бранећ круну и состојање наше, јуначкум свагум најјачи у Еуропе будемо. Противна пако противне сврхе догонити могу.

Аколи пако прем тога свега Мађари својим млоштвом и претсуђем отступити од прегона не би тели, мисли пако и свјетовања моја вам се не би допадала, и ви одлуке гори доказане и трхов јамство пријети кадри не би тели бити, онда баш имена и добродарја старих ваших невриједни будући, подложите се добровољно млоштву Унгаров, и добровољте се уфањем народног разума и мозга нашега, и сигурни буд'те да ви и онда, аколи и сужни, јурве

онако као Грци, кад негда по Римљани освојени бијаду, ње науком преобладаше; тако и ви, ако при-трудни будете, Унгаре знањем преотети можете; еле онда, забога, бар плаче оставите, и од тужбах међу вас хеђајте, јере ниш невриједнијега неима од плачећега народа, прије нег је сва потрибна за обрамбу своју највећим трудом и жртвом покушао: плач јест оружје нејака женскога спола, и помоћ робов, и просјаков, нит се налази срамотнији чин за јунака над тужбум отајнум; волте, дакле, сви један дан умрети него у гласу, и онда кад у раје другога вилаета пред ваше вриједне пређе дођете, погрдани и похуљени бити.

Уложења ова, од којих до сада говорили јесмо, бијаше аргумента особна срдобољу нашу дотикајућа, по изреках и чиних мађарских узрокувана. Сва ова расуд дозоран и жеља помирја у Мађаров намах изличити може. Нека преда се гледе и *просапе* како мало уфање имаду, ако ви вриједни будете, и колико врсти слога данашњем вијеком јест.

Друге пако опаске моје, целу државу дотикајуће, у општењу слиједеће јесу:

Ја видим многе протимбе удеса долазеће и корење своје у неумићу и прегријешках пријашњих државних поглаваров имајуће, које поправити и веће незгоде пријечити дужност ваша јест. Увјештена јест истина да мртелна сва маханаста бити мораду, да није чојка без прегријешке, и да највећом мудро-стјум творена уредба текар за данас добро служити и до сјутра прилика доспјети може гдје већ ваљала не буде, инди учено и разумно људство од добе до добе своје уредбе поправити мора, еле никада многе на један мах, и нигдар без очите и општиноћудне потребе: законе пако који склад тежања и потрибах јесу, и које богоштовно обдржати ваља, без дуговјечне и општинске вијерности, текар потврдум жеље народне и дубокоумно проминити ваља; иначе промињен закон зарад крхкоће своје опет скоро проми-

њен и неугодан народу бити мора, и законотворце оне добе ругом опсипал буде.

Гледајте у пелде Инглезе, који први мед расвијетљених народова и најјаснији у законотворју јесу, они знаду да старији њихови закони за садашњи земан у многих врстих превехнули јесу, еле све такве какви јесу здружно обдржавајућ и у њиховому поправку врло тешки и обзирни будући, состојање своје милују, и дуго уздржавали буду, гди противним начином Францези никада своје паметнејше законе тврдостојно не обдржавши, с наравском својом ватрум и разлогом лијепим опет од једне блудње у другу западоше, и толико состојања у пол вијеку промишле коликогодер бистраје главе међу ње се находјаше који за своју прудњу сопску промимбу тиоше. — — Слиједовно, дакле, што судите од оне врпе изреках промишења, оних многоврских котригах владевства, које посљедна дијета у расуд узети заповједила и промимбе у њима учинити одлучила јест?

У ових котригах много имаде отајиотровнога за слобостиву државе Унгарске, нит тисутна стран пуку писмознаному читава није, да би он могао над тим мислити и писати. — И да се ови котриги свн с матуром вијећањем расуде, и противни сопски сваког поклисара уми слушаду, најмање десетак година прошло би у том послу, и још полутину довршевања не би дочекати моћи, и будући нит полутина законов унгарских вјерна се не обдржава, што фајде буде, ако опет промимба у многих се учини, која опет послушана не буду — — Штета која нам одотле пријети, и које се ја плашим, јест, да се неслога неотажљива мед краљем, богоштовијам и свеми реди и котриги државе чрез поклисаре допринесе; ако све одлучење дијеле у расуд узму, бојим се да одлуке недозорне по злости и досађењу подвржене се на свршетку учине, који слобостиву општинску поткопале буду.

Волио би ја, дакле, у овоме теготному сличају совјетити да се краљ, све поглавице и свн законо-

творци крсно и истинито заклињају, да оне законе које већ имадемо и који досад одбачени нијесу, богоштовно обдрже и уреде, да се сви становници без помилувања законито пелепсају, који би се проти овему у напридак најмање прегријешке учинити усудили, јере превелика доброта јест немар, а он управ у распадање води. Без ове одлуке тврдостојнога слушања законов наших никада сритни бити не могосмо.

Ми толика кинча у наших двијух законских књигах имадемо, да благополучје мањкати не може, ако се ово огледало дружбене ђудоредности вјерно обдржи. Ако после таковум вишњум одлукум сврху томе чрез десетак година доживити можно буде, онда би стопор, који жив остане, паметно расудити могао што баш и још у општењу поправити ол придати ваља. Баш сад јест најтеготнији земан за владавце и за пуке. Дочекајмо га и препуштајмо га у слоге и домањем миру! Догођаји других државах лијепи те нам наук дати, којег а касније дозорним разлогом уживати могли будемо — сад ми се чини да гануће' и нагложелност из једне страни, из друге пако страни сопски добитак вијећања млогих водила буду — одотле никаква добра сврха изаћи не може.

Једита која доиста данашњем земану прилагодити ваља и која општинским једнаким умом свијух домороцев треба јесу, малобројна будућа, инди ње накратком очитовати и вашим натсуду подлагати хоћу.

Општински јест глас да окол тежања правца свагдашњих, и код сudevста тужбах млого би требало поправити; еле, ако вишње владество здушно се преотећа чувало, и суце, ови пако страњке општрије на вршавање дужности гонили буду, и забаве пријечити, криве пако каштигати обично бити настане, онда такођер и недвојно млого се поправило буде од себе сама, што данас у очи криво опада. Једито још фали; најмре да се мењашки суди учине и утемеље, који крхким судом поради дуговања то на кратком свакому припитали и изручили би к чему се тужени у дуто-

вању завезао јест. Увјерованство би онда се одмар утемељило. Трговци и сваки доиста новац у корисни прогон посала требајући, би ње свигди у Еуроци нашао, гдје сад због помањкања тога суда ниједан инокрајин, и баш и мало који домаћи своје Мађару ол Хрвату у зајам дати се не усуди; вољеду најмре своје новце у оне пакосне лозе и дуговања инокрајишких трговаца уложити, и из околишпења с великим кваром домовине извадити, нег трудом и тропком правде зарад својих новац гонити. Ови лози помажу једито шпрекуланте оне и вргу новце у шаке оних који ње још за нас живе протива нама другам уложити могу; из неимања увјеровања, дакле, не само страдање новца требнога него и штета наша политичка изилазити може.

Веле некоји да би кроз мењашки суд многе розгве у несвијест запасти могле које чрез младиче своје хливовником у шаке падну, мад за мале ствари вас иметак запишу, гди сада у приликах суда помоћ налазе, што у овом суду мењашком обастати могло не би, еде уставно, да који добу своју законску неима. записе учинити не могне; мало јест лежеће државе, је ли добни расипник погине; много више ваља прудња која из трговине и из увјерованства долази.

За боље увести правцу ову и за олакотити превраћај новаца, и за противити се хливовником не-срамнијем, корисно би било државну унгарску банку основати, какоти у Прусције сваки котар има, ће становници уз поштене камате новаца би могли добити на трећу стран приједности својих лежећих добара. — Овај би дични кумир био за благовите Мађаре извисићу домовине, на којем би труде, знања и једну стран блага без штете могли жртovati; како би дијело одотле фабрике увести и благополучје привести својој домовини, и потим трговину, која сад трпећа јест, добитну учинити могли, да текар бивање своје у туђих варацких помањцају, и толико тамо заман, домовини пако на штету се троше; како ли-

јепо би нама морско друштво се утемељило и колико не би Ријека, и наш комерц напредовао.

То бија уложење једно од судевства и од удружених разгледих трговачких. Еле, сад вас молим да опазите и лучите како данашњем вијеком би пуку разборну памет увјештили, која њему треба јест, ако мислите паметне поклисаре, мудрознане научитеље, дичне часнике, бистре племодјелнике и прикладне рукотворне људи отхранити, ако хоћете трговину имати, и ако се з другеми народи царити желите. — Данашњем вијеком науци толико напредоваше, да већ небо и земља своје отајности погубише, нит он лаки негда занат пуке равнати већ не важе — колико данас правога и кривога помњења по вилаету расуто јест! Како би без погибели расвиће увјешбања редити? Како би бистре главе државе наше, да утаман не гнију, уресити без страха з онеми науки, з оним знањем који владевству потребан јест? Тому свему мојем умом треба врсније научитеље, ове пако да тешкому удесу педагога нолно приступе и с потребним знањем и држањем се уресити и људски отхранити могу, треба боље пљћати и од њих захтевати да не затрудно у својих науких напредују.

Ми усријед Еуропа лежимо, нама се пријети исток и запад, он тамнотом, ов преизбистрењем, он стопом из којег прије једнога вијека се ослободили јесмо, не тијући више у сужањство умно запасти; ов сјањем, којег гледат још одвиш нејаке очи пука нашега јесу. Ту, дакле, средопутно попељање пука, тому пако врло велика памет и увјешбање у часникских потребна јест. Ово пако захтева за пријечење свога зла боље школовање и свршеније научење попова свијух богоштовљах.

Мудри научитељи и више мудроскупштине ту једито из чела помажу ће једни по великим мозгу отуђени владевству, знања вилаета свршаније и обвршавање праве ђудоредности научили би, и уфање сриће текар великим научењем и достојанство трудом

без разлике рода dostizati mogli bi, dok mnogobrojni drugi sve plemodjelne i rukotvorne nauke, koji stalna leba dadu, povelje, prignuhu svojemu pribrali bi, tako da ne bidne prepisan put kuda pamet svakoga chojka putovati mora, buduћи и мозак и пригнућа различито јест; то би чинило да не би сваки општинске части чекао, него да би сврху добитну наука пријетих тражио многи, а други ново олакотење у занатих изнашао ол искушао, и да би мање одвјетников било, и мање људи од неслоге, коју из приједа творе, живити у домовини могли: — Владевство после нека излаз даде трговини и рукотвору, и пелда вјере у сваком сличају да бидне од великих, који погледало мањих јесу.

За привести ова угодна уређења договор'те се з Мађари и помол'те се у друштву краљу вашему. И премда државе наше доста завржанских новаца имаду, ел опет за пријечити противна умствовања припомоз'те сви з вашими кесами, ако се другач не даде. Ву науку и отхранењу пука свако замуђено љето велику шкоду чини; јер вилает и земан пођоше свагдан напрво, а неучена младост остаде, која, кад њој не дате тако се учити како она земан испозна, воли ништа се не учити, и из зрака и чујењења догађајев (којих Еуропа сад пуна јест) тежање своје побрати.

Ова незгода већ сада се чује да у младости мало часника већ имаде који би знали и тили радити; како јест доведени ред људи бистрога мозга, из такве прилике самосвојни постану, а краљ и домовина за мал час вјерне и домородољубне часнике и служитеље не буду имали.

Захтевање земана јест да велика памет, уздружена з великим науком, и велика свијест у свакому сличају заповиједа, јере суд пука данас много општрији јест, послушање пако од достојанства виси које си поглавар заслужити знаде.

Једити војнички сталиш доброга јест наука, еле текар у своје врсти, н све знаде што треба; како

он, зашто не и други, много требнији и вишебројнији становници не би се могли добро научити, сваки у своје врсти, да јест ђе?

Подлогу ову неизмјерне цијене у сабору расплаћати ваља; доказујте онди како смо доцне дошли и како треба јако на прво корацати, да нас ближњи народи посве не погазе, који су толико у науци пред нама и урешени свакојаким знањем, које се захтева у друженом околишењу.

Још требно ми се види да ваше обзирање на Крајину нашу поведем. Ми имадемо у хрватске земље осам, у Славоније три регименте, и у Банату има два регимента; еле ови друге су нараве, другога народа, од њих, дакле, ниш напомињати неимам, ван да и они закону општинском тако отети јесу као и наша Крајина, и да они, премда врло добру пољану уживају, много даље држани јесу у службе и трхов обнашању. — Наше Крајине, илити једанаест ови регименти крајишки, кинч читаве државе, корист и тврђа круне јесу. Ову скоро 700 хиљада душа чинећу јуначку чељад Унгарци нимало, од вас пако много премало познаду. Крајине ове, како што неспритни они турски рати вијека 16 и 17 бивали јесу, по наредбах дворских редом уталожили се јесу; Крањци и Штајерци Турке посве бојећи, за плаћање војничких поглаваров и за уздржање карловачког и копривничког града сваке године становите новце двору плаћаду, и ово дало јест прву прилику сталнога разређења војническог ових крајих. Људство које онда бија кад прве крајишке уредбе се основати сташе, помијешање јест старих Хрватов, или беженаров из Босне и Далмације, опет Хрватов, и неколико Грков, који у расућу западног царства све даље пред Турци побегоше. Ови сви и њихова земаљска господа у ових котаров живајућа повадоше се реду војническом, и с врменом и погибелјима учинише наскором пука једнога који међу свијух различитих племених и розгвах под унгарском круном будућих највише мозга има и највећег

достојанства вриједан јест, и јурве највише и плаћа и служи. Прилика смрти свагдашња, чобански, и јуначкој одлуци најближи житак тако тога пука храбрана учинише и наравску памет објачише да он, премда често у владевству све горје промијамбе трпећи, не престајк нама мозак свој бистри и храбрност вјериу свагдан приказати. У том пуку има пуно племића који од старине ниш не жељаше ваи Турке побити, који њихове старије поробише и посјекоше. Ови сви узладоше се првој уредби, полег које ниш ваи у доба силе принашање оружја проти општинскому непријатељу бија захтевано. Еле, касније, кад старији род у бојих погине, дјеца новој се уредби у сили повладу, не знајући што су отприје били. Оваму народу, дакле, ваља прикладнији сталокот дати, који се већ и у прошастом вијеку зарад многих ближњих и далеких ратов шест пута препородио јест, иначе он посве погине; то гињење се свагдан види, јер још прије 50 година Крајина не у новци, него у говеду, у оваца и коза, и у коња благовита бија, себе сама оправила и обукла јест. Сад ништа од отог нема, и Крајишник не доспива себи оправу преписану, и потребувани бир од оних мршавих земаљ плаћати. Краљ наш љубостив њима 12 фл. на годину од солдата длаћа, и више пута њима дуге дарује, еле владевство инокрајних главаров, који нит пука нит јунаштва не познаде, нит са њим говорити смије, чини да ни ово не доволи бранителом Крајине, целе државе, који негда никакав дар нит плаће чекали нијесу, него добровољно службу учинили, себе оправили, и још официјере своје помагати могоше.

Прије дошања Францевоз јунаштво војническо Крајинах у наше царске војске није имало цијене; тужни јест удес тио да тај душман ње и хрватско војничество извисити морао јест, јере Наполеон и његови војводе Хрвате хвалише још више нежели своје војаке, будући у њих једнако храбреношћу и прикладу, и много већу мукотрпност, послуху и слогу нахођаше; сад њима приспија и у наше војске дике,

еле код куће глад, неумирна служба, неслога и не-
свијест неумијенога пољотежања, којему требни час,
и говедо, и добро копно мањка.

Мол'те се, ви, дакле, милованому краљу на-
шему, и упутите од тога свега Мађаре; каж'те њима
да овој дједи благодарити имаду покој свој, и при-
ведите ње да и у том они у ваше молбе сложе. Ако,
дакле, и Мађари и ви милостивному краљу све то
молбено и разложно ујавите, уфати се ваља да он,
нагнуће срца и расуда слиједени, нимачки закон и
економију одбаци, као ствари које вјештинум много
новаца и писања стоје, а ништа не користе, него у
тим штету велику чине, што су пуку дурни кога у
сиромаштво мењаше. Мол'те га да старе управе домаће
опетовати допусти и Крајину под наш закон праведни
врже, које док је бивало, Крајина свијих поглавитих
и племенитих розгвах хрватске и славонске земље
у војничеству зипка јест била, из које зипке Шубићи,
Драшковићи, Ердеди, Јелачићи, Кнежевићи, Кегле-
вићи, Гвоздановићи, Рукавине, и Лаудов, и Вукаше-
вић, poleg многих других великих војводах излазише.

Крајина пако зафална вам буде, и онда не имате
се од ње бојати. Она вјерна јест била свигдар краљу
и домовини, то сад најскорије казала јест кад њу
Францези позваше у имену старог цара и домовине;
оставила је Французе и Наполеона, који њу дизао
јест, освојила домовину и предала првом владавцу.
Сад још јест доба: премда и после тога лијепога
чина опет на горје у бићу пошла јест. Кад у првини,
ђе Крајине из закона извађене бијаду, нитко у са-
борих се противио није, тако бар сада, док она још
живе, за њу говорити ваља, иначе мислиће краљ и
царски таборски часници, и Крајина сама би мислила
да на њу посве заборавили јесте.

На свршетку ријечих мојих опоминати вас имам
да не заборавите на браћу нашу богоштовја старога,
који особито у наших краљевинах пријашњи рим-
скому бија: и у мађарским пуно тога богоштовја, и
мало мање од католичкога имаде. — Ова вјера текар

у љету 1790 узаконџена јест; то јест врло потрибито било, еле именом текар се то овршава, јер старовјерци врло мало у части се уведу, владике њихови слабе прихотке имаду, и наравно не могу без невиђа браћу своју римску много бође упарћену гледати, нити њима можно бива младо свештеније пристојно научати, откле долази да попови без наука јесу, зарад слабог пако прихотка з рукотвором се хранити мораду, инди часа, ако би и тили, за учење не имаду, и таковијем равнање и упућење пука у ђудоредности и послухе предава јест. Чрез ова, и много друге мађе кривде увријеђени, рану у српу давна носе сви мали и велики свештеници старога закона, из које ране наравски се мора родити жеља другога господства дочекати, у којему њима боља правица да бидве — Совјетете се, дакле, с Мађари об тим великоврсним уложењу, и свитујте да се људи бистрији ове вјере ближе вас подигну, да њим се не само правица него и милота учини, и оли чрез љубодарја државе њу обљубе, јер иначе пук, који оруђе хијерархевно владиков и попов јест, данас — сјутра тешко своје главаре освјетити може, ако удес могуће промимбе политичке прије општинског расвијетљења доведе.

Поправки тако дубоки ђудов целега пука рипћанскога не учине се нит у једном, нит у десетак љетах; томе треба вриме једног поколења, и заото скоро ваља почети, и с тим од преда, да претсуђе у пуку развалите да вира народа чини, које претсуђе свештенство давна врло зматрањем на далека времена обзирно увело јест. — Ако се то у почетку сврши, и свакоме полег теготе памети и вридности једнако, као у других вирах, части и правица подијели, и попом науки и помоћ даде, онда ће велика погибел престати и вриме ће с овијем наканом владевства мађе ране само изличити.

Ово што од старовјерцев рекао јесам, из многог загледа и за наш штитрашки пук служити може. Ви јесте његови оли и њему сироточувари. Није

више земају приложно да се дурна дјеца шибум равнаду, особито кад одрасту; ваља пука милије отхранити и из рођених душманов праву си дјецу и, ако се добро науче, пријатеље творити, он јест чудо пута мложнији од вас, без њега ни хранити се нит живити не можете. Учините, дакле, и пуку примјерну милоту, да вас и состојање љубити могао буде, извисите памет ће се нађе, и препоручите краљу сваког по памети извишеног и у чиних јаснога чојка за придобиће племенштине, и законите да они који у обаднах прегријешках опсуђени буду, исте правце изгубе, да се тако ријечи светога Сטיפана сврше, који пише: Племенити пако текар он јест кога чини племенују. Уведење притиштеницах увјежбање олакотило јест; буд'те обзирни да вам ни једна бистра глава не утече, јер ако с вама држале буду ове јасније особе и доволне бити узрок имале буду, корист вам ће дојти без труда, ће противно супроти вас будуће у теготне добе уфано штегу вам узрокувати кадри буду. Овај котриг многог разговора треба и вриједан јест — расудете га прости од претсуђа дједов наших. — Ми већ не стојимо како они стојаше, и вјера, и правца, и истина друго расплањање захтевају нежели у 17 вијеку обично бија.

И тако, мила браћа поклисари, и будући законотворци, и ви сви почитани домороци који ове моје ријечи читали и разумели будете, прим'те у добри час разговор овај као прво тежање моје у нашком језику и као заклад вјере моје: Срце и памет ми заповедоше. Вама, колико се смије, очито мисли моје, дуговичним трудом захрањене, даровати. Догодовштину и будућа доба буду доказале је ли моје очи добро видијаше. Ја могао сам фалити у расуду, еле, то ваша милошта опростити, то ваша памет поправити може, него жеља моја јест вабијек била добро читити, и свака моја кап крви јест до задњег мојег хипа домовини, законскому краљу и вама, браћа моја, увијек вољум и жељум мојум жртвована била:

ТАБЕЛА
 доказајућа број, богоштовје и језик
 Илирије велике

	ГОВОРЕ ДИЈА- ЛЕКТА		ИМАДУ БОГО- ШТОВЉЕ		СУМА
	Или- сачео	Поме- шано*	Като- лице	Рип- папа	Душа
Хрватска земља тријух вар- међах и Приморја	120	305	392	33	425
Крајина хрватска 8 реги- мента	451	19	246	224	470
Славонија у тријих вармеђах	345	—	172	173	345
Крајина славонска у триех режиментих	182	—	79	103	182
Сума . . .	1098	324	889	533	1422
Далмација в Котор	512	—	272	240	512
Сума . . .	1610	324	1161	773	1934
Босна и Турска Хрватска земља и Херцеговина по прилике и без Турака . .	620	—	160	460	620
Сума . . .	2230	324	1321	1233	2554
Илиријум садашњи и сви славено-хрватски говорече Крајиније	—	892	892	—	892
Цела сума . . .	2230	1216	2213	1233	3446

* Помешавога језика говоре уз крајски и штајерски крај, и мијешаду ријечи славо-венске (windisch) с хрватским, уз мађарски крај мађарске ријечи славо-венским, тако уз морје у отоких талиненски с хрватским мијешаду, у Загребу и других вароших пако у хрватски дијалект старо-римљанске и латинске ријечи мијешаду.

ЉУДЕВИТ ГАЈ :

Правопис

(Из „Данице“, 1835)

Всих добрих домороцев једна једина жеља је да се у староилирских државах станујучи Славенци у књижевном језику зједине. Начине вендар којими оваково зједињење спелјати би се могло, вногворсне снују и светују. Некоји штимају да би потребно било одмах једно наречје попрјети и всим осталим наринути, и мед овеси з векшинум vsаки својега села реч всим другим претпоставља. Други опет суде да се зе всих сада опстојечих и навадних наречјих брже боље један књижевни језик скроји или скује. Првим одговарамо да књижевство не сме бити сподобно поводњи, а другим да не сме бити сподобно ковачији, стално упућени да так жива как писана реч мед наравске ствари спада и да онда у свем полег нараве обделавати и равнати се има.

Наречја наша присподобити се могу з малеми потоки, који, премда у глубини један звир имају, vsаки вендар другам тече. Туђине су им скопали течевине так да се не само не зеста у него дапаче да се vsаки другому морју приближава. Ови наши потоки, раздружени будуч, јесу тако мали и плитви да комај чуне, акамоли велике бродове носити могу; а да би вси у једној течевини илити једним течајем текли, так би и највече лађе носити могли. Потоки, как рекли смо, јесу наречја, течевине пако јесу наши правописи или, доклам темеља немају, боље рекуч кривописи. Из ове кратке присподобе каже нам се доста очито што полег нараве учинити имамо. Заисто ништо друго него за все наше поточеце једно текалиштче направити и ње все полако у један исти

течај наравнати. Да так једноч зједињени какти једен измед великих четирих славенских потоков ву опчинско славенско морје највече и многовршнум духа и срца робум накрцане бродове носили буду. Једнаки анда течај нашим потоком, то јест једен правопис нашим наречјем је најпотребнеји. Али сад настаје велико питање: који би начин к овому циљу најприкладнеши бил. И овди опет вноги на свој мелин влечи воду не штентају, Ву најстареших временах наши пређи служили су се глаголскеми и цирилскеми словами, од којих овди говорити тесноча простора не допушча. Потлам пако изволили су пријети слове латинске, које к писању најприкладнеше будуч код нас вре много столетја потребују се. Али, ах, камо су запелале прекрасне латинске слове наше поштуване пређе, који, видивши да дијачка илити латинска абецеда нима дости слов за обиље гласов славенскога језика писати мочи, сваки другач, и то з векшпнум туђине наследујуч, страњским начином слове слагали су! Крањци, Штајерци и Горотанци илити Коропци блудили су гледеч на некоје слове полег немшчине, Далматинци полег талијаншчине, а ми полег стареје мађаршчине.

Овај несложности кин вноги повекшпали су ву новешех временах с којекаковема новоскованеми кваками, наместо да су избрана некоја писма старих писцев поискали, и полег њих, ластовитост латинске абецеде задржавши, њу разложним начином к зједињењу опстојечих начинов прилагодили. Мед старинским писми ву знаменитој књижници Њих Ексцеленције господина бискупа загребачкога нахађају се, мед осталеми, такова која нам обилно доказују да су вре змед наших пређев некоји, најмре пако гласовити и највученеши домачи писац барон Павел Витезович, поджупан и краљевски толначник, јако добер и пликладен правопис имали, којег вендар опчинским учинити ондашње темне околности нису допушчале. Нам, анда, никај друго није требз него да тај старински правопис претресемо, одобримо и поновимо.

ЉУДЕВИТ ГАЈ:

Проглас (из „Данице“ 1835)

Еуропа присподабља се сједећој дјевојци, и у тој прилици једним погледом видимо да ова дјевојка рукама држи једну на три угле (ћошке) основану *лиру**, коју си на прса наслања. Ова *лира* гласила је у давној прошлости најугоднијим наравним гласом; када се јошће све складно сложене струне или жице милима вјетрићи гибаше. Али једноћ подигне се страховити вихор од југа и захода, и затим силна бура од исхода и сјевера; струне одапну се, те нестале слоге и милених гласова.

Ова Европе лира јест Илирија, на три угле мел Скадром (Шкутари), Варном и Бјелаком (Vilach) основана. Одапете несложне струне на овој лири јесу: Корушка, Горица, Истрија, Крањска, Штајерска, Хорватска, Славонија, Далмација, Дубровник, Босна, Црна Гора, Херцеговина, Србија, Булгарија, и доња Угарска. — Што можемо сада, гдје сваки за слогом уздише, боље жељети него да се на великој Европе лири све несложне струне опет сложе и слашћу угодних гласовах прославе вјековиту младост сједеће дјевојке А може ли се игда помислити да тај велики циљ достигнемо, докле се свака струна по себи туђему

* Лира звала се је код старих Илирах и Грках једна фела цитаре у сподоби харфе, уз коју су најстарији народи своју природену недужност и слободу нравском пјесмом славили.

складногласју прилагаћа? — Престанимо сваки на својој струни брнати, сложимо лиру у једно согласје, јербо је и она само једна, премда су њене струне, свака за се више или мање, од првога наравскога гласа одаљене. — Отворимо стару народа нашега књигу, у њој су духом славјанским забиљежени лире наше његдашњи слатки гласови, полагањих сложимо поновљеним согласјем Европе драгоцјену лиру Илирнје. — Кој истину и разлоге ове присподобе докучи, од потребоће једнога за цијелу Илирију изображенога књижевства зајсто сасвим увјерен и упућен бити мора.

У овом духу трси се новинарница илирска, полага могућности, све духовне моћи илирске на један циљ равнати и какти за један опћински народа посал сјединити. — Најмилостивији цар и краљ наш, Фердинанд I, кој, как и његов блаженопокојни отац, све својему Величанству вјерне народе једнако љуби и сретне учинити дањом и ноњом стара се, потврђује све од блаженопокојнога оца начињене одлуке и наредбе. Под Његовим дакле највишим шћитом поступамо и напредујемо и ми Илири, са свими од Св. Величанства најмилостивије допушћеним средствима у великом народнога изображења дјелу, у љубави и слози. И овако настаје с дојдуњим новим љетом други течај Новинах и Данице. Будућ пако да се ови наши народни листови управ у духу гори постављене присподобе за сву браћу Велике Илирије писати имаду, зато смо намјерили све посебне или једностране, правој домородској љубави и слози противне наслове с нашим старим, и у догодовшћини гласовитим, опћинским именом замијенити. Радн тога ћемо с почетком дојдуњегга љета 1836 листове наше, којих основа иначе једнака остаје, не већ под посебним називом „Новине хорватске“, него под опширним и свим јужним Славјавом опћинским насловом:

Илирске народне новине

издавати. — Новине ове излазе двапут на тједан, најмре у уторак и у суботу, сваки пут на пол аркуша, садржавајући, как и до сада: све најновије домаће и странске, то јест унутарње и вањске знаменитије догађаје.

Даница илирска

једанпут на тједан, сваку суботу, Новинам нашим на пол аркуша приклопљена; садржаваће у духу Славо-илирском различне и многоврсне, тако на лаку забаву и увесељење, тако и на примјерно просвећење, тер угодно и корисно подучање спадајуће ствари. Навластито, пако успомене вриједна и важна знања онајвећем у Еуропи народу славјанском у опћинском: од његове старине и догодовшћине, од његова словства и књижевства, с једном речју: сва она која илирској браћи од стародавнога и садањег сталиша свих славјанских пуковах дозвједјети и сазнати потребно јест. Највећом надаље позорношћу и помњом исписана буде из добрих изворах извађена догодовшћина или хисторија читаве Велике Илирије, која се најприје у кратком временословном прегледу, у опћинском основана, пред очи домородацах постави; затим пако дојду разговори врху посебних странах догодовшћине илирске. Овдје ћемо сазнати свих Илирах, то јест Јужних Славјанах: Србаљах, Хорватах и Словенацах старинско жиљење и баратање, њихове жупане, кнезе, бане, краље, витезе, и друге учене и гласовите људе, как такођер илирских државах и крајинах старинско владање, извјешћа врху среће и несреће пређовах наших, врху старих градов и варошев; врху знаменитих мјестах старих племенах; — надаље илирских државах крајобразно (географско) и државно

(статистичко) описање. Будућ пако да к изображењу језика и духа највише допринашају многоврсне народне и домородне различнога савјетка пјесме, зато Даница наша, како год до сада так и унапредак, с изабраним пјесништва цвијећем украшена и накитена буде.

Цијена наших на фином велин папиру штампаних Новинах и Данице скупа, на пол љета, как и досад за овдјешње, без наслова и завитка, 3 фр. сребра, за вањске пако или странске, гдје год стањује, с насловом и завитком 4 фр. сребра изнашајућа, може се овдје изравен у ц. кр. прив. Новинарници илирској у Господској улици у Де Негровој хижи бр. 103, или пако најбоље наредним начином на ближњих ц. кр. поштах на прво положити. Просимо пако г. претплатитеље да нам своје честите наслове или ти титуле, потпунома и разложно написане, што брже на знање дати достоју.

Позивају се назопет сви учени домороци да се не ускрате с добрими писменими дјели или принесци избор гори споменутих предметах (без икакве разлике нарјечја и језика) добровољно помножавати и к великому циљу прикладне саставке на потпор општинскога домовине потпријаћа (о свом трошку) ц. кр. прив. Илирској новинарници у Загреб послати.

Обзнанитељ или огласитељ такођер дојдуће љето излазиће заједно с Новинами, и будућ да се по њем свако, којим год језиком писано, објављење у толиком читатељах броју обилно разгласити може, уфамо се да ће се све полако повећпати и све боље раширити. При сваком обзнанењу полак општинске наваде плаћа се од 1 до 10 линијах 20 кр. сребра, даље пак од сваке линије 2 кр. сребра.

Прије него овај наш домородни проглас закључимо, расудимо малко што добри, што ли други људи о наших Новинах суде. Добри и разумни људи кажу: „Наше Новине јесу јошће у своме почетку, ал кад тко зрно посади, мора знати што је

усадио и што из њега израсти има; тако и Нови-нарница илирска назначила је какво зрно је посадила и што из њега израсти има, и ово зрно подигло је клицу своју, и мала липица биће великом липом која ће једноч хиљаде марљивих пчелах са својим цвијећем насладити, откуда напуне кошницу илирску најчишћим воском и медом, кој ће за све труте отровну моћ у себи имати. Не пустимо, дакле, да повене липица наша, на којој ће његов гласни славујак и милена грлица гнијездо градити. — Новине наше јесу у почетку, а вендар сваки поштен човјек по правници спознати мора да су пред свијетом мјера нашега домородства, наше љубави и слоге"

А други људи говоре: „Зашто није до сада већ све оно у Даници што желимо“? Овим одговарамо, с Витезовићем: Воће хитро ко дозрије, хитро опет и сагњије“. Не може се у први дијел књиге све уписати што је својим редом за цијелу књигу одлучено. Свашта помало — и све даље, позорно и помњиво у испуњењу обешања. — А опет други људи кажу з једне стране: „Ове новине имаду намјеру из нас Влахе начинити“, а з друге стране: „Ове новине хоће нас побезјачити“ а из треће стране: Овдје се све мијеша, овдје се само језик квари“. Ми овакове питамо би ли Нијемци имали књижевни језик, да су рекли Аустријанци и Баварци: „Писатељи хоће из нас начинити Саксонце или Хановеранце“, или пак: „Не читајмо књигах, у њих није нашега села језик, у њих све је смијешано: највише саксонски и хановерански, затим баварски, швапски и нешто аустријски итд.“ Би ли, рекох Нијемци пребивали у толикој важности и срећи као сада, да сваки тако просто за свој кут пише како говори? — На стран, дакле, са сваки претсудом, престанимо сваки за се, кано зли сусједи, само на свој млин воду вући, престанимо мислити да је текар српски, или само далматински, или лестор хорватски или љеправ крањски итд. прави и једино илирски. Ова-

кове претсуде нека бране својљуби у којих нема праве искре домородства. У Илирији може само један језик прави књижевни бити, њега не тражимо у једном мјесту, или у једној држави, него у цијелој великој Илирији. Нјемци сложили су свој књижевни језик из свих нарјечјах цијеле Германије; а Талијани извели су своју слатку ријеч из свих нарјечја цијеле Италије. У том великом врту (башњи) имаде свагдје прекраснога цвијета, саберимо све што је најбоље у један вијенац, и од народа нашега вијенац никада не повене, него ће се унапредак све обилатије и красније развијати и китити.

Нека иначе издајнице говоре што им драго, сваки прави домородац знаде циљ и намјеру овога под најјачим и најмилостивнијим шћитом Св. Величанства, нашега свељубљенога цесара и краља баштрово напредујућега потпријаћа, и знаде да је с овим наше горе листом слава народа нашега живо и скоро већ сада пред свијетом нераздруживо склопчана, и јур зато, из љубави према домовини и народу, потпираће сваки оно што се на неисписљиву корист потомства подиже. На стран, дакле, с једностраношћу, прогледајмо зорним оком славјанским, увијек у мисли имајући Европе лира: Илиру.

У Загребу, 6 просинца (грудна) 1836.

Dr. Људевит Гај

ЈАНКО ДРАШКОВИЋ:

Реч племенитим кћерима Илирије
(1838)

Freuet euch Aurorens! Alles altert,
ergreiset, sinkt. Alles erneuert mit un-
versiegbarer Kraft die Natur, so dasz
allezeit Alles ist, wir aber zu kurzlebend
sind. Hier hilft des Ewigen uns einge-
drucktes Sigil: *die Kraft der Vergegen-
wärtigung dessen, was war, und Blicke
in die Zukunft.*²⁴⁾

Johannes von Müller

У историји свих времена утврђена је истина да се образованост некога народа најбоље просуђује према томе да ли он више или мање цени народни језик и своје жене, и да је наклоност жена најјаче покретало свега људскога деловања; без ње не може успевати ништа велико. Зато благо народу за чије су се интересе загрејале и жене.

Но где је узрок да су управо наше жене — иначе тако племените — досад тако мало цениле земљу где су најпре угледале дање светло, и језик свога народа? Томе није управо нико други крив, него ми мушкарци сами. Увевши латински језик у великом делу Илирије, препустили смо наш матерински језик само пуку, и тако красни спол није могао да опази љубице која скромно цвате на путу: материнског језика; јер тиме као да је био присиљен да душевну храну црпа из туђих литература, у којима се на несрећу о нашој домовини може наћи мало или ништа.

Ту је узрок, моје красотице, да ви врло добро познате иноземство, а не знате право ни којем народу

припадате; чак вам мора бити чудно и само име Илирије, иако се под тим именом и у класичним делима старине, као и у аналима свих векова, паче и у нашим законцима, разумевају сви Југословени без изузетка. Али како је и могло бити другачије, кад су готово сва врела што сам их пре споменуо састављена у латинском језику, који вам није био приступачан.

Хвала Богу, напoкoн је пао застор, и истина почиње да открива своје лице! У нашем просветљеном веку, кад се у Европи сматра дужношћу да се благодати културе учине што је више могуће општим добром, морао је и код нас настати интерес за матерински језик то живијим, што нам је наша очинска влада дала узвишен потицај да уза њ прионемо, одобривши нам премилостиво илирске Народне новине и штампарију. И доиста, ширењем најизграђенијег илирског наречја, дубровачког, на коме имаде врло знатних дела, ради се марљиво на утврђивању опћеног књижевног језика, без чега се не може помишљати на праву народну образованост.

Да ова настојања морају бити окруњена најбољим успехом, не треба сумњати, јер у близини имадемо речите примере како су успели слични потхвати, и то код народа који из прошлости нису могли црпсти или сасвим ништа, или много мање него ми, и јер смо се ми на први поглед могли уверити да су разлике у језику код нас много мање него што је то случај — да наведем први пример који ми пада на ум — код народа немачког имена. Треба само испоредити тиролски дијалекат са саским, или аустријски са дијалектом доње Немачке, и човек мора признати да је међу њима неспоредиво већа разлика, а ипак сва та племена имаду само један немачки књижевни језик.

Исто су тако Венецијанци, Лонгобарди, Напуљци, Римљани итд, који се међу собом веома разликују, по узору лепог тосканског наречја узели један општи књижевни језик, којег су, без обзира на про-

винцијалне називе, назвали правим народним, талијанским.

Зашто не би, дакле, било могуће да се језичне разлике између Хрвата, Крађаца и Срба, које се чак не могу звати ни дијалектичнима, подреде једном општем књижевном језику? И доиста, у успех не треба сумњати, само ако ви, моје госпође, нашој ствари не ускратите своју припомоћ, с којом се може учинити све. А у то пак не може посумњати нитко коме су позната ваша срца, отворена за све велико и лепо, само чим ту ствар промотрите у њезину правом значењу.

Зато сам одлучио да вас у збитом напругу упознам са старом историјом и најновијим књижевним препородом наше отаџбине, и тако је угледала светло ова брошура, коју вам посвећујем с најдубљим поштовањем. Ви ћете из ње разабрати да су се наши пређи борили за палму славе с најслављенијим народима старине; да су језик нашега народа и сами странци држали исто толико лепим и дражесним као и његове лепе кћери, и да ми нисмо, као што се могло држати у време летаргије, без књижевности, него обрнуто, имадемо књижевног блага од највеће вредности. Треба ли још нешто да се лепе душе освоје за наше сврхе? Не, не, ја не сумњам, ви ћете се, кад прочитате ове стране, предати ствари отаџбине с оном светом усрдношћу која је искључиво својство ваших танкоћутних срдаца. Ви нећете хтећи да заостанете за великодушним женама осталих образованих народа у најузвишенијем чувству — љубави према отаџбини, — него ћете чином доказати свету да сте вредне кћери најстаријега племена онога народа коме име долази од речи „слава“.

У Европи ни једна земља о којој нас извештајује историја, не предочује тако особиту слику,

састављену од хомогених, али наоко ипак опречних делова — не само с обзиром на становнике него и на физичку природу која је окружује, као што је то случај с древном отаџбном славенских народа, старом И ли р и ј о м, која се наслањала на северо-источну обалу Јадранскога Мора, и која је већ у најстаријим временима, као и суседна јој и од давине сродна Грчка, исто тако вршила важне функције као што је имала и различите границе.

Приче најдревније старине траже овде седиште најсретнијих и највреднијих народа од свих народа који су тада живели. Најстарија хисторија говори о различитим државним формацијама у овим крајевима. Многа илирска племена сачињавала су у око давно доба мале државе, које су цивилизованим државама биле сличније него икада касније; а било је већ тада на илирској обали знатних трговачких и војничких утврђених места, и већ у години 1443 пре Христа једна колонија Феничана под Ка д м о м, човеком који је усрећио свет раширивши писмо; он је, основавши прву илирску краљевину, предео данашњег Д у б р о в н и к а (Ragusa) учинио средиштем око којег су се ујединиле све остале слободне, патријархално уређене илирске провинције.

Веома је значајно, и кадро да нам подигне самосвест, да је Кадмо, кога светска повест сматра оцем наука, који је научио род људски да овековечи мисли, већ пред више од три хиљаде година на земљишту наше илирске Атене засновао колевку класичне цивилизације, и то у време кад су сродни народи европски једва помишљали на уљубеност, и кад људи још нису ни наслућивали оснутак Рима, освајача света.

Из И ли р и је проширило се на запад и север Европе познавање писма, ратарство, виноградарство и бољи начин пловидбе, у чему су наши пређи надмашили чак Грке и Римљане.

Слава коју су Илири стекли поштењем, уздржаљивошћу и јакошћу, и снагом у оружју која из

њих произлази, побудише већ рано код свих суседа забринутост, мржњу и завист. Одважна дела наших праотаца на копну и на мору учинише да су их се стали бојати Грци, а касније Римљани. Они су завојштали на сиракушкога тиранина Диониса, на македонске краљеве Аминту, Филипа и Александра, Пердика и Антигона. Пошто су неколико пута навалили на Македонију и деломице је освојили и присилили да им плаћа данак, пошао је Александар Велики на њих и повео је, победивши их, најхрабрије илирске чете са собом у перзијски рат, у коме су наши јунаци највише придонели његовој великој слави.

После смрти овога владара ослободише се они ипак доскора од македонског јарма, те постадоше под својим краљевима Плевротом и Ограном тако моћни да је Рим напео све силе да их ослаби, јер се од њих могао бојати најгорега. Полако се римски орлови, жељни плева, приближаваху нашој домовини. Огранова удовица, илирска краљица Теута, (врло је вероватно да је то црна краљица која још и данас живи у традицији нашег народа) својим је владањем подјарила до крајног степена срдбу Римљана, жељних освајања, који су и онако вребали на сваки најмањи повод, те је морала Римљанима плаћати данак. Али док је римски сенат морао да свладава Картагу и Македонију, остала је Илирија ипак поштеђена, те није дошло до одлучне битке; но тек што су обе ове државе биле освојене, већ је и наша домовина морала пасти.

Последњи илирски краљ беше Генције, чије престоље и земља постадоше пленом свемоћног Рима, наученог на победе. Истом после, и то под Аугустом, у време око рођења Крстова, пошло им је за руком да након многих бојева, вођених с променљивом срећом и с неизмерним напорима, победе и остале слободне илирске провинције с ове стране Дунава.

Сличност у језику, очелу, обичајима и наукама, што су је нашли Римљани међу тако различи-

тим племенима, понукала их је да и у римски државни језик преузму име Илирија (Iliria, Illyris, Illiricum), које је било заједничко свима илирским земљама. Као римска провинција напредовала је наша отаџбина у богатству и угледу. Она је имала заједничке власти и чиновнике, које су званили и л и р с к и м а; порез из ових земаља звао се и л и р с к и м порезом; било је и и л и р с к и х ковница новача у Сиску и Митровици (Sirmium), и пет великих илирских творница оружја на различитим местима. Цар Трајан припојио је Илирији Трацију и Дацију Дунаву на север; цар Константин основао је особиту и л и р с к у префектуру, која је обухватала две дијецезе и седамнаест провинција, те се протезала од ограда Алпа, покритих вечним снегом, уздуж Дунава све до Црног Мора.

Илирија је имала мноштво великих и богатих градова, имала је дивне, уметно начињене цесте и прикладне постаје, те је уопште, натечући се с Италијом, тако цвала да су је стога, а и ради њезине старе славе, Римљани одликовали почасним називом „квиринал“; незаситном Риму прибављала је она сухо злато, најчвршће железо, најиздашније жито, најфинију куновину, најнежнија псетанцета, а к о м е најхрабрије чете, најодличније бродове и најодважније поморце, паче и учењаке, и ви ш е ц а р е в а.

У миру између Константина Великога и Лицинија припала је Илирија год. 315 као провинција Константину, те је тако и овде победило кршћанство, коме је већ врло рано у нашој домовини ударио темеље апостол Павао.

Кад је године 395 царство било раздељено између синова Теодосијевих, припала је права Илирија западноме царству, у коме је остала до године 476, кад је, након пропасти западног римског царства, постала опет делом источне царевине.

У време кад посвема изопачена римска владавина нашем народу, који се ради пренапетости и малаксалости сам у себи распадао, није могла дати

ни заштите ни потребног јединства сила за властиту
обрану самога себе, преплавили су класично гло-
Илирије разбојнички чопори немачких и финских
крволока огњем и мачем. Што је од градова, палача и
осталих безбројних споменика, којима је фини укус
наших пређа накитио домовину, остало поштеђено
од немачких Вандала, Лепида и Гота, то је морало
сасвим подлећи дивљем разаралачком бесу финских
и кавкаских барбара, особито Хуна и Авара.

Ови су већ пре као бесни валови, под именом
Сармата (Славени су их већ у прадоба ради њи-
хова номадскога начина живота назвали Скитима
— Скитавцима) били поплавили славенске земље
на северу и истоку, док их на концу нису сасвим
преплавили, паче су се разлили и преко Илирије. А
племе Авара остало је до владе цара Хераклија
господаром већег дела Илирије.

Међутим је већем броју славенских народа с
оке стране Карпата након дуготрајне борбе пошло
за руком да изрони из сарматскога мора и побед-
нички опет задобије изгубљену самосталност. Северно
и источно од Бабље Горе (Карпата) живело је
више сродних славенских народа који су љубили
своју независност, и који су првотни били названи
Хорватима, према горју (horj) на коме су нај-
пре подигли заставу слободе и спасења.

Они су са Србима, који су становали у покра-
јини Мајсен и Лужици, склопили савез за одбрану
и навалу, и тако је цела земља, од Карпата до Буга
на север, а према северозападу до Сале, била по-
зната под именом „Хорватиа биала виелка“.
Управа и уређење ове конфедерације, која је била
састављена од чешких, пољских, срских и
деломице руских Славена, било је и у миру и
у рату патријархално.

Кад се цар Хераклије осетио преслабим да
властитим силама протера Аваре из Илирије, скло-
пио је споразум с браћом тешко потлачених Или-
ра, слободним хрватским савезницима, да ће им

препустити један део Илирије, ако одатле протерају Аваре.

То се догодило. Знатне чете (плки) сабраше се из најразличитијих крајева државе Хорватиа била звелка. Ове славенске, патријархално организоване ратне чете, продрле су у Илирију, сјединиле се с Илирима, и тако им је пошло за руком да удруженим силама у годинама 633—640 сасвим победе заједничког лин-душманина, који је тешким насиљем тлачио нашу отаџбину.

Сад су средњо-илирски крајеви добили назив Хрватске, а већи део доње Илирије назив Србије; много знатнији део доњих предела наше отаџбине отргнуше Аварима Бугари, уралско-фински народ. — Поједине војничке чете хрватске завојевачке војске заузеле и неке крајеве горње Илирије.

Само се овим каламљењем северозападних славенских грана на старо илирско-славенско племе даду довољно објаснити садање разлике у језичним одношајима у Илирији. Опажа се наиме у целој Илирији само један једини славенски прајезик, изграђен, очито под галијанским и хеленским утицајима, за све захтеве давно ишчезлог класичног времена; иако је у њему и у најстарије време могло бити малених разлика, ипак је он, ако га проматрамо у одношају према тројици славенске браће, руском, пољском и чешком, као једно славенско изређе, задржао у свом даљем ширењу сасвим засебну основу све до данашњег дана, те је само, ради продирања северозападних славенских елемената, изгубио од својих наравних јужних својстава у једним крајевима више, а у другима мање.

Тако је на пр. у провинцијалној Хрватској, где су у најдревније прадоба морале владати неке разлике, у основи карактеристичне за горњоилирски говор, и где се поред тога сачувало највише северозападнославенских елемената (додуше врло прикладних за оне дијалекте којима припадају, али

које никако нису у складу с нашим јужним дијалектом), илирски језик највише изгубио од свога милогласја и заокружености. Изобличеност горњоилирскога дијалекта у старим илирским граничним крајевима, према Италији и Галији, у Крањској (Carnia), даде се објаснити делимично старијим келтским, а делимично каснијим више него хиљадугодишњим немачким утицајима, и управо ово кварење језика у Горњој Илирији придошло је к она два зла што су пре напоменута, те су сва та зла заједно и довела до тога, да је провинцијална Хрватска остала без свих увета за виши живот.

Напротив, на југу и југоистоку Илирије, и нарочито у долинама Алпа, где је староилirsка народност с вечно младом, жилавом животном снагом и одлучном премоћи; асимилујући изједначила све старе и нове принове, и језик је најмање изгубио од свога богатства, чистоће и оригиналне живости, те је до данашњег дана уопште задржао тако фино и различито, да, тако дивно нијансирано обележје, да ће се у читавој илirској историји, од времена подјармљености Риму и прве деобе велике Илирије, кроз цело веома узбуркано време средњег века, бадава тражити епоха где би народ, заокупљен трајним обрамбеним ратом, своје духу и својој физиогномији (т. ј. језику) могао дати тако дотеран облик као што га налазимо у Јужној Хрватској у целој Славонији, Далмацији, Босни и Србији, чак и код простог пука.

Хрватска Илирија задржала је своју слободу са својим патријархалним уређењем до године 768, кад су је запосели и подјармили Франци преваром, и то под изликом да ће кроз њу само проћи на дунавске Аваре. У то време добила је најпре земља између Драве и Саве, и то само у црквеном канцеларијском стилу, име Славоније, под којим је именом била као нова бискупија подвргнута надбискупу у Салцбургу.

Горња и средња Илирија покушале су више пута да се ослободе франачкога господства, те су

под својим највећим народним јунаком, војводом Људевитом, извојевале сјајних победа, и биле би у оно доба успеле да дођу до одлучне победе за целу Илирију, да се у срце доњоилирских поглавара није увукла завист и пакост, и да Франци нису замамљивим феудалним уређењем подмитили на издајство највећи део жупана, кнезова и осталих народних првака у горњоилирској височини, а особито у крајини, поради чега су они били подигнути у ред немачких витезова, већином са промењеним именима, и власницима жупа, које су им пре тога по патријархалном уређењу биле само подређене. Године 819 морала се већ горњоилирска крајина (Крањска), као и цела Горњоилирска височина (Горотанија, Carantania) подвргнути под франачки јарам.

Гранична земљи Крањска, или такозвана Илирска Марка, била је најпре подвргнута под фриулскога кнеза; касније је добила властите маркгрофове. С овом покрајином биле су чешће сједињене горњоилирске приморске земље Истра и Фурланија.

Покрајина височинске Илирије, Carantania (касније Корупшка) протезала се и преко Циле до Саве, а њезини маркгрофови носили су војводски наслов. Корупшке војводе имале су у илирској земљи државни ловачки уред, и они су се сами пред судовима царства служили илирским језиком; такођер се и код њихова устоличења, које се по староилирском обичају вршило на Цељском Пољу, смео према законима земље употребљавати само илирски језик.

Већ рано био је североисточни део Карантаније припојен покрајини аустријских грофова од Штајера, и тако је настала Штајерска — напола илирска, напола немачка, која је касније, године 1180, кад су већ сви горњи крајеви до Граца (Graz) били германизовани, проглашена војводином.

Међутим су се Илири из средње Илирије под својим вођом Порином године 835 сасвим ослобо-

дили франачкога јарма, а њихови врховни жупани звали су се отад војводе Хрватске и Далмације, до године 990, кад се војвода Држислав довинуо краљевске части.

Две хиљаде триста двадесет и шест година било је већ протекло од оснутка прве илирске државе, кад су године 883 заузели већи део илирске Паноније Маџари, уралско-фински народ, сродан по пореклу Хунима и Аварима, а који је дошао из Југрије. Али се они нису усудили да сметају хрватске и далматинске Илире, којима су од Држиславових времена владали моћни краљеви, од којих особито славни Петар Крешимир Велики заслужује да га се нарочито истакне.

Кад је изумрла народна краљевска династија, започети су, углавном ради неслоге хрватских народних првака, 1096 преговори с Угарском, те је 1102 склопљена с њоме уговором државна веза. Та је веза за Угарску већ у почетку имала велико значење, а након несретног рата с Татарима на Сају 1241 постало је оно отсудно.

Сви искрени хисторици признају да само хрватским и далматинским Илирима треба захвалити, што је изнова подигнуто угарско краљевство, које је било дубоко пало и остало готово без пучанства. Илири су гостољубиво примили бегунца краља Бела IV с његовом обитељи и многим великашима краљевине; Илири су Татаре деломице потукли, деломице растерали; и илирским је новцем и крвљу угарско краљевско престоље изнова учвршћено, а у опустошеној Угарској успостављен ред.

Тисуће илирских обитељи добиле су онда у обновљеном угарском краљевству племство и земљиште; чак и сами племићки листови највећих племенитих општина у Хрватској и Славонији доказ су за службе што су их оне некоћ извршиле угарском краљу. Није смела тврдња да је чак највећи део старијих племићких обитељи у Угарској потекао из илирског рода, или сачувавши

имена или, понајвише, променивши предикат. Сто-
тине племићских обитељи носе још и данас у разли-
читим жупанијама угарским породично име Хорват,
с различитим предикатима.

У доњој Источној Илирији, где је уралско племе
Бугара убрзо након свога доласка примило од
прастановника илирски језик и народ-
ност, а дало им зато само своје име,
подигла се држава Бугарска, која се, након што је
примила у год. 865 кршћанство, све јаче ширила, те
би зацело била прогутала половицу Илирије, да није
већ пре тога развила своју унутарњу снагу српска
Илирија, која је свој врхунац постигнула истом
под краљем Стеваном Душаном Силним
(IX Немањић, 1326—1356), који си је узео назив цара.

Међутим су се већ у 11 и 12 веку из хрватских
делова Илирије формирала различита војводства и
краљевства. Јужни део Србије добио је према реци
Рапки име Рашке, и зато се Доња Илирија
обично зове Рашком. Земљу на обе обале реке
Босне прозвали су Босном, којом су испочетка
управљали банови, који су касније постали самостал-
нима и узели краљевски наслов. Ова се држава звала
и Рама, према истоименој реци која кроз њу тече;
под тим се именом испрва разумео само јужни
део Босне, али је у угарском службеном стилу важио
за целу Босну. Земља између Босне и Далмације
носила је име Хлмија и Захлмија (т. ј. бре-
говита земља, од хлм, хло, хум, брег), а затим,
кад је била подигнута на војводину, Херцеговина.

Док су Бугарска, Србија, Босна и
Херцеговина после битке на Косову Пољу
(15 јуна 1389), која је целој Илирији донела не-
срећу, подлегле турској моћи, због чега је онај део
наше отаџбине пао у бескрајну невољу, те су његова
романтична поља и диваде кроз векове били подручје
најкрвавијих ратова и пустошења, и сва је култура
изумрла, две су најмање илирске покрајине, Црна
Гора и Дубровник, трајно сачувале, као

Спарта и Атена, своју стару слободу и независност.

Патријархална држава Црна Гора није никад могла бити покорена, ради праве спартајске храбрости својих становника, као и ради природних својстава земље.

Република дубровачка знала је да својим великим политичким и интелектуалним значењем одважно и спретно употреби све прилике, те је осигурала своју независност уговорима с Венецијом и портом. Под заштитом порте, која је све доњо-илирске покрајине тиштила суровим насиљем, развио је Дубровник своје физичке и душевне снаге на тако сјајан начин да се у трговини такмичио с првим европским државама онога доба, а у науци их готово све надвисио.

Далмација, која је још раније дошла у везу с моћном републиком млетачком, и ради тога била заплетена у рат, дошла је већ у 15 веку сасвим под млетачку врховну власт, те је и у овом одношају имала много да трпи од турских провала, али је ипак Турци нису сасвим освојили. Ова је земља са својим многим лепим острвима, камо Турци нису никада продрли, постала одличним уточиштем илирских муза и њихова блага.

Напротив су Хрватска и Славонија кроз више него три века биле позориштем најстрашнијих турских инвазија, и кад је год. 1526, 29 августа, несретно свршила одлучна битка на Мохачком Пољу, те је Славонија доскора после тога постала турском покрајином, остала је Хрватска сасвим препуштена самој себи. Угарска, расута деломично од Турака, уз које је део домаћих становника пристајао, а деломично ради домаћих немира, није могла Хрватима ништа помоћи, паче и Аустрија, увек запослена ради напоменутих тешкоћа и ради многих верских ратова са западном Европом, могла је овој малој земљи врло мало помоћи. Становници Хрватске морали су зато сами преузети одбрану свога светог тла, и они су водили циновске бојеве с толико снаге и упорности, да су их само

свагдашњи. пролазни мировни уговори, којима је основа била виша политика, могли склонута на то да отступе малене комаде земље; ипак су ти отступљени комади напoкoн износили готово половицу Хрватске.

Цела земља од Велебита до Муре била је слична војничкоме табору, где је на први хитац на стражарскоме месту устао у масама на ноге цели народ, пограбио без разлике сталежа оружје и пожurio се према зборишту. Јуначка дела наших прадедова постала су стога у она три века тако свагдашњима да нису чак могла бити ни пописана како то заслужују; само многе повеље захвалнице и похвалнице, драгоцености у архиву краљевине Хрватске и Славоније, најречитији су докази како су узвишени краљеви из куће аустријске јако поштовали нашу верност и наша дела. Оне су нам остале као незастарљив доказ наше вредности, и овлаштују нас да градимo не само симпатије целе Европе, којој наш народ до данашњег дана славно сачињава предзиђе, него још више наклоност и праведност нашега премилостивог владара, нарочито где се ради о обдржавању наше народности, и то тим пре што смо ми Његовим узвишеним пређима крвљу и животом верно служили не само код куће него и у свим наследним покрајинама, и свуда где је требало.

Непрестани ратови с Турцима дали су повода многим сеобама у Угарску, али је то било накнађено усељеницима из Србије и Босне, и само је у братској заједници с њима било могуће да се спасе отаџбина.

Ова заједничка јуначка обрана наше отаџбине и спас наше народности нису веома важни само за нас и целу монархију него и за целу Европу; јер да су Турци у време своје моћи и славе себи подвргли и ову земљу и нашу морску обалу, што би се било догодило с Угарском, Крањском, Штајерском, Корушком, паче и с Италијом?

Из оних бурних времена у угарској се хисто-
рији са славом спомињу многи јунаци и војводе,
државници и учењаци илирскога племена.

Тко не позна славнога Ивана Хуњадија,
кога код нас народне песме још и данас опевају под
именом Сибињанина Јанка? Који Угрин не
штује његова сина Матију Корвина, којима
је обојици у жилама текла славенско-илirsка крв?
Обадвојица су волела илirски народ и језик, а овај
последњи посведочио је то и тиме што је своје не-
законитом сину Ивану Корвину, као свом љу-
бимцу, поделио банску част Далмације, Хрватске и
Славоније, с великим имањима у овим земљама и гро-
фовијом Загорје. Грофови Шубић Зрињски,
Франкопан, Слуњски, Карловић, Ујлак
(Илочки), Колонић, Благај, Урсини просла-
вили су у угарској хисторији са својим неумрлим
синовима илirско име. Знамените обитељи Ба-
ћани (Bathany), Булај (Gyulay), Csaki
(Чаковић), Palfy, Erdödy (исправа Бакач из
Мославине), Nadasdy (исправа Бутко Про-
данић) и многи други потекли су из Илирије.
— Bankban (Бенко Борнић бан), Pál Ki-
nisy, (Павал Кнез Брацковић), — Alary
(Алапић), Јуришић, Орловић, Дуговић,
Лацковић, Voikfi (Војковић), Пејачевић,
Јанковић, Ленковић, Раткај, итд., припадају
са својом славом илirском народу. Исто су
тако старе илirске обитељи Драгоши Дра-
шковић, Оршићи, Лапсановићи, Кегле-
вићи Бужински, Фестетићи, Патачићи;
понос Угарске Никола Зрињи — Шубић Зрињ-
ски — припада с целом својом јуначком ситетском
четом илirском народу. Из средине ових јунака за-
служују да се уз нашега Леониду, Николу Зрињ-
скога, спомену најпре: Јуранић, Оршић, Па-
тачић, Алапић, Гушић, Бандањковић,
Жарковић, Папратовић, Илија Голем,
Кобац, Чаковић, Радован, Чрнко, Секу-
лић и Новаковић.

Да не спомињем многих Илира који су стекли европски глас као угарски бискупи, надбискупи, државници и учењаци, додирнућемо овде само имена: Славонац Јанус Паноциус Витез, Хрвати Мартинуци Утишидовић и Буро Драшковић; Далматинац Vegeticius Вранчић.

Све ове историјске белешке из старијега и новијега времена написане су на основи најбољих врела, и писаца којима не наводим имена једно стога да не будем досадан, а друго зато, да постигнем сврху: да будем кратак. Можемо ипак да упозоримо наше домољубне читатељице да ће наскоро сигурно изићи историја, Илирије — Договорштина Илирије велике — од др. Људевита Гаја, и упућујемо их стога на њу; у њој ће бити наведени критични докази за све чињенице које су горе додирнуте, и које смо из ње црпили.

Илирски народ, који се простире од Италије до Грчке, вредан је уосталом нарочите пажње и ради своје бројности, и ми, према сигурним подацима, можемо навести да у Горици, Корупској, Крањској, Истри и Штајерској има 1,200,000 Илира; у Хрватској, заједно с 8 крајинских пукова и приморјем, 1,120,000; у Далмацији, с Дубровником, Котором и острвима 490,000; у Угарској у 8 жупанија на Дунаву, Тиси и с оне стране Драве и Муре 1,600,000. Ако број Илира под турском влашћу у Босни, Турској Хрватској, Херцеговини, Бугарској, Албанији и Македонији са Србијом и независним Црногорцима проценимо на 3,030,000, онда постаје то јаснијом потреба и интерес да народ од према 8 милиона људи узме један заједнички илирски књижевни језик.

Да се пак овај језик доиста и фактично зове илирским, доказује општа и непрекинута употреба тог назива кроз векове. Па како да се и зове другачије, кад су се од најстаријих времена до данас под прастарим националним именом Или-

ра разумевали сви Југославени не само у делима хисторика и географа него и у законцима*), како је то већ пре споменуто.

Уосталом, било је у свим временима, све до дана данашњега, у читавој књижевности света, али нарочито у Илирији и у суседној јој Италији, писаца који су наше специјално народно име „Илири“ протегли на цели големи славенски народ, који обухвата близу 80,000.000 људи, поткрепљујући то његовим хисторичким првенством, употребљавајући тај назив [као синоним нашега генеричкога националнога имена „Славени“. Овој самовољној замени једнога од главних делова целином — species са genus-ом — требали су се ипак у сваком случају стога уклањати не само писци него и сви образовани људи; јер прастаро име „Илири“ у право националном значењу припада непосредно само Југославенима, као прастановницима — аутохтонима — своје отаџбине, осталој пак славенској браћи више посредно, у хисторичко-археолошком значењу. А онда и ради тога, јер је ово име и по најновијој темељитој подели славенскога језика на четири главна дијалекта, коа се подела оснива на мисли о књижевној узајамности, добило према филолошком разграничењу сасвим точно измерено и одређено подручје.

Славени су у најновије доба своје различите дијалекте или језичне разлике (као некоћ стари Грци) групирали у четири главна дијалекта с управом толико књижевних језика; након што су се горким искуствима читавих векова уверили да уз

*) У законуку *Corpus juris Hungarici, Directio Methodica Joannis Kitonic, Quaest. 3, §2*, стоји од речи до речи: „In Illyricis nimirum Croatiae, Slavoniae seu Valeriae et Dalmatiae Regnis Hungariae annexis Octava bis celebratur in Libera Reique Civitate Montis Graeci Zagrebienais“. То значи: „У илирским краљевинама уједињенима с Угарском, Хрватској, Славонији или Валерији, и Далмацији, држе се октавални судови⁵⁾ у кр. слободном граду Загребу два пута на годину“.

своје једностране тенденције и уз патуљасто раскидање својих диновских душевних сила неће додуше никада сасвим изгубити свој језик, али да из њега исто тако неће никад створити снажно средство свога образовања, и да стога у људском друштву, ради несташнице опште националне образованости, неће никад заузети онај положај који им припада по надарености, богатству и филозофској грађи њихова језика.

Та су четири главна наречја, према четири главне славенске грање, ова: чехословенско у Чешкој, Моравској, и затим у више од 12 словачких жупанија у Угарској и Горњој Лужици; пољско у аустријском, пруском, руском, краковском делу Пољске и у Доњој Лужици; руско у Великој и Малој Русији, и у земљама аустријске царевине где станују Русини (Рутени); илирско у аустријском, угарском, хрватско-славонском, српском, црногорском и турском делу Илирије, т. ј. у Горици, Корушкој, Крањској, Истри, Штајерској, у 8 жупанија Угарске, затим у Далмацији, Хрватској, Славонији, Србији, Црној Гори, Турској Хрватској, Босни, Херцеговини, Бугарској, и делонице у Албанији и Македонији.

Књижевна узајамност значи заједничку сарадњу свих разграњених делова Славена у духовној продукцији њихова народа; она значи узајамно куповање и читање списа и књига које су издате на четири славенска књижевна језика. — Сваки од четири главна дијалекта има да прпичу нову животну снагу из осталих, да се они међу собом помлађују, обогатују и развијају, али исто тако узајамност значи и захтев да један дијалекат не дира у други и да не да дирати у себе, него да се поред остала три дијалекта слободно одржава на своме подручју. Уз славенску узајамност, сва племена и наречја, паче и све грање и границе остају чврсто на своме старом месту, само се наречја која су међу собом у вези имаду подвргнути дотичном главном

дијалекту, да тако уз сурадњу и натецање могу најбоље унапредити развитак заједничке славенске националне књижевности.

Овде морамо да напоменемо сумњу што су је неки скептици, без сваког разлога, напросто на основи властитог мишљења, или, боље рећи, на основи властитих предрасуда, изrekli против славенства старих Илира. Уско сродство славенског језика с грчким, латинским и немачким пружа необорив доказ да су стари Славени од свога почетка морали становати међу ова три сродна језика. Но где је, према целој историји и географији, могло да дође до оваквог нужног непосредног додира с три напоменута народа, ако не у Илирији? Овај доказ, који је сам довољан и очито одлучан, и велик број необоривих разлога, који су пописани у критичким делима једнога Катанчића и у Шафариковој расправи „Über die Abkunft der Slaven“, Ofen 1828, нарочито стр. 133 до 191,* решавају нас дужности да побијамо

*) Шафарик је у овој расправи пружио толико значних критичких доказа за славенство старих Илира, да Немци, кад би им пало на памет да доказују како су стари Германи били њихова праоци, не би зато могли сабрати икаквих важнијих разлога. Стога морамо читаоце нарочито упозорити на његово најновије дело, „Старожитности слованске“, Праг 1837, на § 11, где он отворено признаје: да он сад о старим Илирима не зна рећи ништа одређеније него што је већ саопштио у своме спису „Über die Abkunft der Slaven“. С тиме се потпуно слажу прастаре славенске традиције што их тај параграф садржи. — Поради тога надају се сви Илири који практично мисле и имаду добре намере, којима доста леже на срцу њихова будућност и њихова књижевна настојања, као и уопће сви племенитији Славени којима пред очима као неоскрвнуте светиње увек лебде катакомбе њихова народа што су их доста опљачкали туђи надрикритичари, да ће највећи мајстор међу славенским историчима и лингвистима, своју кратку напомену у најновијем своме, горе напоменутом делу, § 11, испоредити са својим ранијим уверењем што га је у својој расправи о пореклу Славена, стр. 133—193, већ једном добро и јасно изрекао као необорив резултат, и у накнадном додатку к своме делу довести у склад, на начин који је достојан његове признате отворености.

оне ништаве сумње, то пре, што чак више најзнаменитијих немачких историка, као Schlözer, Johannes von Müller, Pölitz, Gross-Hoffinger итд. у својим списима сматрају старе Илире праоцима Славена.

Након што је у пређашњем најрту изложено стајалиште с којег се по нашем мишљењу једино може исправно проматрати илирски народ у историчком и етнографском смислу, требало би сада говорити о старијој илирској књижевности, особито како се она развијала у знаменитој слободној држави дубровачкој и у Далмацији; али, јер нам ограничени простор овога списа не допушта да то изнесемо у исцрпљивом саставку, наводимо у верном преводу само неколико редака из предговора илирске граматике што ју је у талијанском језику написао Апендини, човек који је веома заслужан за нашу књижевност, али је на жалост прерано умро, — да тиме покажемо какав углед уживају у страном свету наш језик и књижевност, и то нарочито ради тога, јер је похвала странца (он је био Пијемонтежанин) то важнија, иако он ту, веројатно ради краткоће, није ни додирнуо највећег дела најзворнијих ремек-дела:

„Пошто су изнова оживеле знаости, нашло се међу далматинским Илирима одмах људи који су стали усавршаваати свој матерински језик, те су својој старој поезији дали нов, тако дражестан и леп облик да се она може у сваком облику мерити с песничким делима најобразованијих старих и модерних народа. Дубровник (Ragusa), за којим су се касније повели и други далматински градови, у том је стекао првенство. Од краја 14 до половине прошлога века створили су сами Дубровчани тако знатно мнештво оригиналних ремек-дела, да би само она, кад би их човек издао, испунила више од тридесет омањих свезака. Епос Османлида (Осман спјеван), много старији него Милтонов „Изгубљени рај“ и Волтерова „Хејри-

је он више драма; осим тога био је и управник позоришта, а и сам је глумио“.

Жеља да нашим лепим читатељицама покажемо каква нежност и срдачност влада у производима старијих илирских песника, потакла ме је да приложим дражесну анакреонтску песму Борђићеву о кресници, с веома верним немачким преводом у метру оригинала, од Д-р Деметера, не зато, што би овај нежни цвет био најлепши у нашем великом песничком врту, него зато, јер је ова песма највише у складу са сврхом овога списа, а особито с његовом посветом. Сасвим је наравно да се у преводу не може сасвим репродуцирати онај чаробни звук оригинала, јер су сонорност и љупкост илирскога језика нешто што се не да имитирати. Управо овај неодољиви чар звука тако је јако одушевио господина Vialla de Somniers, ученог Француза, на његову путу кроз Црну Гору, да је изрекао парадоксалну тврдњу да су наши чисти илирски Црногорци изравни потомци Хелена, јер да њихов језик потпуно одговара идеалу што га је он имао о најмилиозвучнијем језику с којим је икад који народ говорио; он га у свом одушевљењу приказује на овај начин:

„La langue illyrienne est à la fois riche et laconique, énergique et harmonieuse. Elle sied également dans la bouche de deux sexes, et s'emploie aussi heureusement à chanter les douceurs de l'amour, que les hauts faits et les sanglots trophées de Mars. Elle réunit le nombre à la mesure: elle est sonore, noble, oratoire, véhémence, c'est, au fait, le langage des héros“⁶⁾.

Кресница

Трудном свијету ноћ на лице
Вргла бише сјену блиду:
Да од љувезни потајнице
На свој тапчац звијезде изиду.

Ја љубицу кон ње двора
У забитној чеках страни,
Кад ње у мјесто, с гар с прозора
Би ми додан лист писани.

Мрем од жеље за прије знати
Што ми пише ма једина,
Ну мој жељи сврху имати
Ненавидна брани тмина.

Није помоћи : иза гора
Јасни мјесец још не истече :
Свијеће рајских од простора,
Звијезде су ми предалече.

А жеља ме нука и блазни
Так, да скровна драга слова
Пропштио би без бојазни
На пламену од трескова.

Али у цвијећу и у трави
Срећном згодом мени тада
Крилата се звијерца објави,
Спријед злаћена, свијетла озада.

Улових ју, и над свима
Тај лов држах дражи од злата ;
Тер њим свијетлит научи ме
Моја љубав домишљата.

К писму ју примијех, и по њему
Помно водећ плам крилати,
На том зраку живућему
Све развидјех што хт'јех знати.

Ах ! Да ти је увијек хвала,
Освијетљаче прегиздави,
Од ливаде звијезде мала,
Дробна искро од љубави !

Не могу те нег' хвалити,
Лијепа звијерце, храном пјесни,
Чим достоја помоћ бити
Непокојној мој љувезни.

Урешење неприпросто
Ти си од љета по нарави,
Дијелак сунца, за њим осто
За разговор цвијећу и трави.

Пред твим златом злато крије,
И собом се злато срами:
Твој плам златни у теби је
Ко у прстену драги камп.

Од земље си ти зеница,
Дан ки лети симо и тамо;
Слика мудријех дјевојчица;
Ке се у ноћи кажу само.

Свећ кушала цић доброте
Драгу радост, звијерце драга,
Медном росом дојило те
Мило небо, земља блага!

Овде би сад било место да говорим о нашем најовијем књижевном препороду, али и у овој ствари наводим искрени суд једнога од најугледнијих учењака нашега времена, који није Илир. Господин Д-р Шафарик наиме, чији су погледи и заслуге за целу славенску књижевност већ опште признати, говори о томе у одличком прашком књижевном часопису „Ost und West“, 1838, бр. 17, ово:

„Ми смо већ у пређашњим годиштима овога листа похвално напоменули књижевну делатност г. Људевита Гаја, издавача и уредника „Илирских народних новина“ и с њима спојеног листа „Данице илирске“, како то они заслу-

жују; ц. кр. привилегована илирска национална штам-
парија, коју је прошле године основао исти господин,
а којој је задатак да илирској литератури, која
тако брзо и снажно цвате, служи као веза и донекле
као радионица, а усто потпуно промењени и усавр-
шени облик што га је он својим листовима дао по-
четком ове године, понукаше нас да се у овом листу,
који си је као главну задаћу поставио да шири ис-
правне вести о напретку славенске књижевности, још
једном, и то опширније, вратимо на ту ствар“

„Ако се изнајпре осврнемо на трогодишњи пут
што га превалише Илирске народне новине и Даница
илирска, то успешан развитак и брзо усавршавање
ових општекорисних листова не може а да не побуди
наше одобравање, да, наше пуно удивљење. Једно-
ставно и без сјаја, али с чврстим поуздањем у своју
добру вољу, као што и у племенити дух и делотворну
помоћ доброг, надареног, одважног народа, увео је
Гај у јануару 1835 у живот своје листове, тада још
под натписом „Новине хорватске“ и „Даница хорват-
ска, славонска и далматинска“, Језик и ортографија
којима се издавач испочетка служно као да су дали
наслућивати да он имаде код свога потхвата у првом
реду пред очима своје најближе земљаке, провин-
цијалне Хрвате, и да је свој лист према томе
удесио, Али је он доскора показао како је пошао до
исправне спознаје: да је политичко-књижевни лист
који се затворио у тако уске границе (број провин-
цијалних Хрвата не износи ни 700.000 глава, међу
којима је још вема слабо проширена права љубав
према читању) мртворођенче, и да сав разнолични
али језично сродни народ Илира у ц. и кр.
државама, мношто од преко 5,000.000 људи, саста-
вљено од Далматинаца, Истрана, Хрвата из Војне Кра-
јине и провинцијалне Хрватске, Славонаца, Срба,
Крањца, Горотанаца и Штајераца, који се досад
распадао у безброј ситних литература, (не убрајајући
амо Илира који још нису приступачни књижевном
образовању и Бугара у Турској, мање ради разлике
у наречјима — још оне, ако их строже испитамо,

нису тако знатне, — колико више ради преграда што су их сачињавали покрајински начини писања и локалне ортографије, а поставили су их самовољни егоистично-ограничени писци, да тај народ не само заслужује него увелике и треба један заједнички књижевни орган који ће бити једнако приступачан свима гранама и члановима. Код таквог нотхвата, што су га аподиктички тражиле прилике, а који је био у интересу целог илирскога народа, није се опрезни издавач, гледајући једино на књижевно-духовни напредак својих ближих и даљих земљака, могао дуго колебати и остајати неодлучан. Већ год. 1836 проширио је он границе свога листа: новине су изишле под натписом „Илирске народне новине“, прилог под натписом „Даница илирска“; мање богато и мање развито, а к томе географски ограничено на врло узак простор, морало је хрватско провинцијално наречје са својим тешким правописом или, боље рећи, кривописом, уступити место богатом, благозвучном и развитом илирском језику, како он живи код пука у Војничкој Хрватској, Далмацији, Угарском Приморју, Истри, Славонији, Србији, Босни итд., и који је оплемењен и узвличан у многобројним песничким делима неумрлих илирских песника, једнога Држића, Минчећића, Ветранића, Хекторовића, Гундулића, Палмотића, Иванишевића, Борђића, Качића, Држића, Канижлића, Крмпотнћа, Катанчића и многих других, кроз више векова, а исто тако и новој аналогичкој ортографији, која својом прикладношћу, једноставношћу и консеквентношћу веома надвисује не само све латинско-славенске ортографије него и све новије европске ортографије. Да је ово одбацавање уских провинцијалних окова било потреба времена, и да је прелаз на широко подручје општега и лиризма значао напредак, показао је досад сјајно успех; сви образовани Илири, који нису заслепљени предрасудама, сматрају ову реформу, колико је нама познато, корисном, и с одобравањем су је примили,

— иако су, како се то крај својстава човечије природе није могло другачије ни очекивати, неки тупоглавци, за које је свако ново учење и напредовање мучеништво, те висе уз уобичајени начин писања, или неки испразни и лукави софисти, укочени у себичности, за које је ужас сваки покрет слободна, мужевна духа, изузевши слепе преданости њиховим самовољним заповедима и намислима, ову замену, сад гласно сад у потаји, назвали апостазijом, а задржавање староилрске анархије и раздробљености славили као стање највећег добра и среће за илрску књижевност, или га још увек тиме сматрају и хвале“.

„Прва три годишта илрских новина и њихова прилога, Данице илрске, изишла су у штампарији господина Surpapa (исправније Ж у п а н а) у Загребу. Да се реши тога одношаја и да уклони недостатак који се осећао у целој Илирији, одлучио је др. Гај да у Загребу подигне властиту штампарију, и његов труд у овом погледу био је окружен најлепшим успехом, на управо неочекиван начин. Њ. ц. и кр. Величанство, наш премилостиви владар, једнако своме славноме оцу и својим великим пређима, увек склон да допусти сваки завод и сваки потхват коме је сврха да унапреди добро његових „верних и храбрих Илира, благоизволео је прошлога лета поделити др. Гају привилегиј да у Загребу оснује нову штампарију, на што се овај у главном граду Чешке с власницима највеће леваонице слова и типографије у нашој држави, браћом Хазе, лично договорио о свему што је било потребно ради уређења штампарије, и склопио уговор. Браћа Хазе приредила су у својој фабрици за нови завод не само лепа слова Дидотскога укуса, и остали типографски намештај, него су му послала и ваљане јуде, веште послу; на овај начин стекли су они право да им буду захвални сви добронамерни Илири, као што ће они по свој прилици сличним усавршењем чешких слова доскора стећи захвалност Чеха. Од 1 јануара пр. г. излазе илрске новине двапут недељно, у великом фолио-формату (пре тога

су изилазиле у великом кварт-формату), а Даница илирска једанпут недељно у великом кварт-формату; и једно и друго укусно је и елегантно опремљено, ради чега се ови листови у овом погледу могу да ставе о бок најугледнијим листовима код вас и на страни. Леп доказ о својој несебичности и нов доказ за то да му је на уму само опште и заједнично добро, дао је Гај и тиме, што он, без обзира на велике трошкове који су скопчани с овим преуређењем, ипак није повисио веома умерене цене листа. О, кад би његова тежња за општим добром код свих образованих пријатеља славенског језика и литературе у Илирији и изван Илирије наишла на пуно признање, и кад би га сви бодрили у раду и потпомагали!"

„Ми дакле поздрављамо с веселим ускликом прве продукте нове илирске штампарije, то више, што се надамо да су то само први гласници других дела, која за илирску књижевност и духовно образовање народа неће бити мање важна. Ми познајемо др. Гаја као тихога, али устрајнога прегача, чисте, мужевне и снажне воље, велика опреза и умерености, темељито образована и с одличним смислом за практичне потребе, што у овом случају исто толико вреди. Уз оваква својства може он с правом очекивати да ће његови напори око ширења књижевне културе у Илирији имати више успеха него што су их пред више од сто година имали напори његова земљака, претшасника и узора, знаменитога баруна Павла Витезовића, који је у Загребу био основао прву штампарiju (1690), а зато су га властити земљаци обасули незахвалношћу и прогонили, док није умро далеко од домовине, у тихој повучености. Гај имаде врлине Витезовићеве, али није заражен његовим манама; а време милостивога Фердинанда није време од године 1705. Без намере да Гају, који је ближе илирском животу и позна боље његове потребе него ми, дајемо савете каквим путем треба да иде,

ипак не можемо а да му не дозовемо у памет ону стару и опште признату реченицу; да су поезија и добра, лака, особито белетристична проза елементи сваке националне књижевности, и да најбоље и најбрже напредују оне књижевности које се природно развијају на хисторичко-позитивној основи. Добре песнике и прозаике модерног укуса и стила морају дакако Илири очекивати истом од будућности; али они имаду из прошлих векова у класично савршеним делима далматинско-дубровачких песника, која су сад веома ретка, а деломице нису још ни штампана, такво благо помоћу којег би др. Гај, објављујући га по неком плану штампом, деловао не само на то да би брзо и снажно оживио замрли песнички дух међу Илирима, него би и за целу славенску књижевност стекао непролазну заслугу. Прво место крај ових старих мајсторских дела дали бисмо добрим, садржајно богатим збиркама и лирских народних песама, те препоручујемо да се ове што брже издају; овде се не можемо упустити у то да објашњујемо разлоге за то. Како смо сигурно дознали, госп. Станко Враз је већ дуље времена запослен сабирањем илирске народне песме у Крањској, Корупшкој, Штајерској и Хрватској; некоји примерци што нам их је послао доказују да се од његова посла може очекивати многошта интересантно. Кад би само његов напор међу његовим земљацима, да, међу свима Славенима наше царевине, наишао на оно признање и потпору што је он у пуној мери заслужује! Добра илирска граматика према систему Добровскога, потпун речник илирског језика, без Стулијева мешања наречја, збирка најстаријих врела и лирске хисторије, добра, опширна географија илирских земаља на материнском језику, итд., то су задаће за које треба дугачких приправа и дубоких студија да их се реши: зато је време да на њих упозоримо, да се већ сада, колико је могуће, позову радници у виноград који ће тек у далекој будућности донети слатке плодове."

„Да се сад још вратимо на илирске новине и прилог им Даницу илирску, надамо се да ће нам читаоци допустити да овде не разлажемо опширно њихов садржај, него да ће се задовољити с нашим уверавањем да оба два листа потпуно извршују задаћу у границама које су им постављене. Политичке новине садржавају мноштво брижно изабраних вести и бележака о свагдањим догађајима из живота и политике, написаних једноставним, чистим општеразумљивим језиком. Тежња за усавршењем у садржају и форми, т. ј. тежња за што бољим избором грађе и што прикладнијим изражањем језичким и стилским, опажа се у њима од године до године, од месеца до месеца. Иста брижљивост влада и у Даници, која је одређена за забаву и поуку. Да истакнемо само нешто из њезиних трију годишта, напомињемо да јој многе песме и саставци у прози, оригинални радови и преводи зајамчују вредност по којој ће она живети дуже него обични дневни листови. Осим многих zgodних песама новијих песника и многих популарних саставака моралног садржаја, рачунамо ми овамо у првом реду плодове старијих илирских песника, поименце једнога Гундулића, Златарића, Палмотића, Лучића, грофа Зрињскога, Ферића, Борђића, Витезовића, Дошена, Канижлића, Катанчића и др., који су овде штампани у zgodну избору и исправним правописом. Што се тиче писања старијих песама новим аналогичким правописом, ми држимо да се код песама ове врсте треба држати оне методе коју наши филолози употребљују код грчких и латинских песника: од њих још никоме није пало на памет да на пр. из Пиндара или Теокрита гони доризме. Поступак је код тога и лаган и сигуран. Човек нека си предочи да нам песник сам диктира своје песме: треба му оставити његово наречје, а само његове речи треба писати новом ортографијом. Ово поштовање дужни смо нашим мртвима, јер на њихову душу ми узгајамо наш дух.“

„Из онога што смо горе рекли о новијем и лирском књижевном језику и правопису, постаје доста јасно да ми, с нашега стајалишта, и колико издалека можемо просудити ствар, у принципу и у provedби потпуно одобравамо избор др. Гаја. Без одлучна корака, без напуштања досадањег партикуларизма, који је само изолирао и убијао сваку вишу тежњу, без уједињења у духу и речи, без заједничкога књижевнога писма и ортографије не може се мислити на трајан књижевни напредак Илира. То су схватили већ давно сви Илири који знаду јасно мислити и који су непристрани, а борба се водила само о начину како треба провести ово уједињење. Не варамо ли се, избором и одлуком др. Гаја ствар је већ решена, или се приближава решењу. Ми се из пуна срца веселимо његову избору: он одаје исто толико исправан поглед на ствари колико и практичан такт. Оно наречје којим с незнатним разликама говоре Илири у Војничкој Хрватској, Угарском Приморју, у Истри, Далмацији, Славонији, Србији, Босни, Црној Гори итд., заслужује пред осталима предност не само ради свога богатства и велике благозвучности, о чему филолози могу увек имати различито мишљење, него још више ради тога, јер само оно имаде увете за успех и носи у себи елементе живота. Оно је језик којим говори претежна већина Илира; оно је у географском смислу централно наречје: у њему је, напокон, у старије време написано мноштво националних дела, нарочито песничких, која су дакако сада слабо позната, али новијој књижевности служе као хисторички позитивна основа; јер су сама никла из живота, могу она оплођујући деловати унатраг на живот, на сличан начин како је старија чешка књижевност оживљујући деловала на нову. То су све предности од одлучне важности, јер Илири немају једнога главнога града који би био предестиниран за књижевну диктатуру; на једнак начин, оне не допуштају да се развијају засебна хрватска и сло-

веначка књижевност, крај њихова увек ограниченога правца. Овом нашом отвореном изјавом нећемо да поричемо вредност хрватском и крањском наречју, и заслуге писаца који су се трудили, или се још труде, око њихова књижевног развитака; ми паче мислимо да један заједнички илирски књижевни језик може из језичног блага ових наречја привући много шта себи на корист, и да и убудуће у оба ова наречја, без штете за јединство, могу изилазити потребни списи за прости пук, који нема удела у вишој књижевности, одређеној за образоване слојеве. Ми овде говоримо о уједињењу бројних и досад одељених грана целог илирскога племена у једном књижевном језику, у једној литератури, јер то уједињење, као што је праведно, сматрамо потребним за одржање и напредовање целине: и у овом погледу мислимо да је пут којим је ударио Д-р Гај, практично узевши, једини прави пут, а сви остали да нужно одводе од циља. Такво уједињење није, дакако, могуће, а да поједине гране с болом не жртвују партикуларне интересе. Али управо у томе показао је Д-р Гај дубљину погледа и практичан смисао. што је нашао средњи пут, који појединим члановима оставља највише могућности и гаранција да ће они, чим изиђу из стања несрећне изолираности и књижевне летаргије, и прикључе се народном телу, у њему и с њим као целином моћи то сигурније даље живети. Што је ово хтео, заслуга је Гајева; да се ово проведе, зависи од одлуке народа, а нарочито његових писаца; њихову се здравом разбору имаде препустити одлука да ли ће хтети да књижевно оживе или ће даље остати у агонији, да пре или касније духовно и национално пропадну".

„О згодности аналогискога правописа, што га је засновао Гај, и који су привели у живот његови сурадници, издавачи Качићевих песама, као и многи други илирски писци, и који је образовани део народа прихватио с одобравањем, већ смо опширно говорили на другоме месту, особито у ча-

сопису Чешкога музеја; зато можемо овде то краће говорити. Методу да се у латинској абецеди за ознаку гласова новијих језика, који су латинском језику страни, узму дијакритички знакови, акценти итд., препоручио је толико ориенталистима пред неколико година у једној својој расправи један од највећих филолога нашега времена, Ерасмус Раск у Коренхагену, упућујући нарочито на чешку ортографију, а г. г. Боп у Берлину и Ајкхоф у Паризу већ су је деломице и провели. Ако је помњивије промотримо, та метода није нити нова, нити је заправо чешка: многи од најобразованијих народа нове Европе, Французи, Шпањолци, Пољаци, итд., употребљавали су је, барем у принципу, иако без строге консеквентности, кроз векове. Повест и искуство говоре дакле за њу. Још ниједан народ који се већ био приучио на употребу латинског алфавета није показао склоности да број латинских слова повећа новим или туђим знаковима, на пр. хебрејским, ћирилским, арменским итд.; али је више народа без опирања примило обични латински алфавет с дијакритичким знаковима. Новија илирска ортографија одликује се својом прикладношћу, једноставношћу и консеквентношћу; она је једним ударцем учинила крај старом правописном нeredу у Илирији, коме је по апсурдности и несталности било мало једнаких; то је постигнуто тиме што је овај правопис далеко од сваких квачица учених филолога*), имајући пред собом само

*) Ситне бриге оних који мисле да би након оштега прихвата илирске ортографије могло доћи до забуна с обзиром на писање обитељских имена, губе попуно вредност већ самом чињеницом, што су сва старија имена високога и обичнога племства претрпела већ више таквих измена, па то ипак није донело штете њиховим правима и захтевима. Тако се (како се види из диплома и протокола) ирезименски завршетак *-ih*, код нас најобичнији, у старија времена писао *-ith*, *itz*, *ise*, затим *its*, *ics*, *icz*, на концу 17 века и *h*, а напосок *ich*. Сваки од поменутих начина писања био је згоднији него овај с *ich*, јер га сви остали Славени, као и Немци, увек изговарају *ix*, а икада *ih*. Човек усталом мора бити рђав јурист, да да не зна да се

оно што се даде извести; он се, уз мале модификације, даде применити на сва наречја илирскога језика, паче на сва славенска наречја; помоћу овога правописа долазе коначно илирски писци, а тиме посредно и илирски народ, у књижевно-духовни контакт с осталим братским племенима наше монархије која се или сасвим или углавном служе аналогичком ортографијом, поименце с Чесима, Словенцима и Пољацима. Аналогичка ортографија заслужује дакле с више разлога да је у целој Илирији свакако сви прихвате; а ако човек помисли на многе штете које ради големих разлика и трајних промена у начину писања у Илирији трпе књижевност, школска обука, пословни живот, црквена, грађанска и војничка управа, онда не може а да не изрече жеље да би племенити људи, којима је то ради њихова положаја и утицаја могуће, порадили на томе да јој прокрче пут у илирске школе и у пословни језик црквене, грађанске и војничке управе, или, где је то већ извршено, да је учврсте. Тиме би била народној култури уклоњена с пута велика запрека, и каснија ће поколења, уживајући плодове без којих су морали бити они који су били уплетени у борбу између различитих назора, са захвалношћу хвалити и славити успомену племенитих пријатеља отаџбине који су то провели“.

Још једна реч, од једнога пријатеља Илира.

Шафарик, човек о коме се у највишим слојевима књижевнога света говори*): „Човек не зна

за утврђивање или побивање правних захтева траже други разлоги, а не само правописна једнакост имена. Ја овде потсећам само на многа код нас опште позната имена неплемићких обитеља, која су се досад једнако писала као и имена најстаријега високога и обичнога племства, а да зато ипак нису настале никакве забуне.

Опаска издавача

*) Види журнал министарства просвета. Москва 1837, јул, стр. 146 и сл.

чему да се код њега више диви, да ли човеку, или домољубу, или научењаку" — штујући Гајеве тежње у илирској националној ствари, признао је оштроумно и темељито не само исправност тенденције него и прикладност изабраних средстава, на такав начин, да би било сувишно да се о том губи и једна речца.

Илирски књижевни језик, који је изнова оживео, и органичку ортографију он потпуно одобрава. Своје наде да ће се сви Илири ујединити у једном књижевном језику и књижевности, заснива он на здравом разбору народа и његових писаца, и обасипа нашега Гаја из пуних прегршти ловор-венцима.

Ако човек баца непристран поглед на 5 милиона Илира у аустријској монархији, видеће да су виши сталежи, иако они сачињавају само неколико процената народа, веома, управо европски образовани; захваљују то проучавању старих и нових класика свих осталих народа, осим власти тога; обрнуто, мноштво народа заостало је у образованости, а према томе и у благостању.

Многи хоће да кривњу за овај заостатак у култури свале на честе ратове прошлих векова. Али ако је много дима од пушчаног праха замрачило земљу, како би онда виши сталежи, који су се ипак честито борили, били остали поштеђени од помрачења? Ова заслуга припада само староме Гутенбергу, коме се они клањају у другим језицима.

Прави је разлог овој особитој појави, чини се, дакле сасвим једноставно у томе, што је народ, који је познавао само властити матерински језик, био подељен на 17 наречја, од којих је једно друго презирало као нескладно, и од којих је свако било према њему, да може постати привлачљивим за научњаке и штампарске машине. Тај је народ дакле био сасвим искључен из големог напретка остале Европе само ради несташнице јединства у ортографији и књижевном језику. Да он сам за себе, духовно искључен из осталог света, уза сву надареност, није могао

много учинити, показује једна једноставна рачунска операција.

Проматрајмо, као грађани света, без предрасуда човечанство *all' ingrosso*, и рачунајмо на сваким 100,000 по један истакнути таленат. У народу од 30,000,000 истицаће се дакле његових 300 генија као светионици; а јер они имаду један књижевни језик, штампарска ће машина чаробњачком брзином на тисуће пута умножити њихове зраке и осветлити најсиромашније колибе. Замислимо си народ распарчан на делове од по 100,000, који тврдокорно остаје код свога непознатог, пучког дијалекта, без штампарске машине, видећемо да његов самотни таленат може да буде видљив само најближем суседу, или ће као блудећи огањ сјати у пустињи.

Само један општи књижевни језик може покренути ону голему полуку која уздиже земље: штампарију; само она ставља брзо у промет домаће и страног благо знаности. Гајеве Илирске народне новине (признате више на страни него код куће) први су, према томе, корак к овој сврси — за приватника одважан, али одлучан. Па ако неколико тучета антипода још неко време и ужива у великом броју својих бескорисних слова, сваке ће недеље они морати жалити за ишчезавањем појединих провинцијализама, а слиједећи децениј или ће их преокренути, или ће моћи бити без њих.

Но један једини човек, вредан сваког поштовања, и његови сурадници, неће моћи сами извршити овај циновски посао. Елита земља мора што претворити учено друштво, да на чистом илирском књижевном језику полагамо обрађују све науке, нарочито оне које задиру у практични живот, и да их постепено проширују у народ. О оснутку једнога илирскога ученога друштва говорило се додуше 1836 на земаљском сабору, а учињено је то по налогу шест жупанија; но ово

једино благотворно семе пало је на неприправљено тло; међутим нам свагдањи примери, као што је привилегиј за илирску националну штампарију, доказују да не треба сумњати у Превишње одобрење, чим је у тој ствари нешто учињено. Такво одобрење одозго најжитнија је потреба времена, но осим склоности владе потребна је још упорна марљивост и постојаност у provedби плана за општу корист, а у коме плану мора дакако бити и иакана да се понајпре искористи цео рудник старих илирских класика. Но јер се у њему, према Шафарику и Колару, налазе највећим делом песничка ремек-дела, то ћемо ми додуше тамо иаћи сјајних цветова, али не смемо заборавити да народи требају плодова: Илirско песništvo окружило је своје јунаке бриљантним оквирима, његов сликовити језик пун је жара, боја, и оригиналан је, али према својој дужности стоји оно увек у служби фантазије, која додуше уздиже над голи свет, али народе на њему не унапређује особито. Што користи народу цела војска трубадура? — Шапањолци су с мајдолином у рукама истоваривали своје флоте са сребром, и осиромашили су.

Да ли је уосталом вредно муке да се нетко у садањим приликама даде озбиљно на студиј славенских језика, о томе нам овако говори dr. Gross Hoffinger у своме листу „Adler“ (орас), који излази у Бечу, год. 1838, у прилогу бр. 59: „Док западноевропска литература трпи од презасићености, отупелости за надражаје и живчаној слабости, док је она заглибљена у рафинираној похоти, младо стабло славенских литература избија тако снажне гране, тешке од плодова, да на концу морамо више очекивати од славенског духовног насада у Европи неголи од сухог, истрошеног духовног тла такозване рагрéférence цивилизоване Европе.“

БЕЛЕШКЕ

¹⁾ И ја, који сам рођен с ове стране мора, кад сам правио грчке стихове, забранио ми је таквим гласом Квирин (т. ј. рекавши му, у сну, да правио грчке стихове значи исто што и носити дрва у шуму). — Квирин — назив за Ромула, оснивача Рима, кад је постао богом.

²⁾ Кад су уметности и науке почеле да се шире у ширем опсегу, како се то догодило у Грчкој, народ је још могао научити целу енциклопедију у свом језику. (Ново процењивање обичаја и принципа).

³⁾ Квинто Еније говораше да он имале три срца, јер да зна говорити грчки, ошки и латински. Аул. Гелије. (Осци су били прастари народ у Кампанији).

⁴⁾ Приносити жртве душама покојника. — Ускратити воду и ватру, т. ј. отерати. — Збора аугура (свештеника).

⁵⁾ Не свиђа се мени тисућу њих, нисам ја у љубави као јахач који скаче с једнога коња на другог. — Овидије, Књига о љубави.

⁶⁾ — Краљевства која су некоме дозначена. — Поправљачу света. — Оду домовине. — Јер је на копну и мору настао мир, затворио је врата Јанусова — (т. ј. на храму бога Јануса).

⁷⁾ Нисмо малодушни, јер су ствари тешке, него су тешке зато, јер смо малодушни. Св. Аугустин.

⁸⁾ Без нужде не треба умножавати број слова.

⁹⁾ Што је бесмислено.

10) Протонотар краљевине Хрватске, Кушевић, који је у нарочитој књижици устао против пресизања Маџара (в. белешку Штосову у уводу).

11) Здраво, језиче домовински! Тебе никад не освоји нити тко недостојан, нити охола разузданост; тебе нити је дао победник покоречим грађанима, нити те покварила дошљачка зараза, него чисти, него поштени, него прави пород германски древне јакости.

12) Уз домовину, драгу домовину, приони; држи то чврсто, с целим својим срцем; ту је најдубље корење твоје снаге.

13) Хомер је писао језиком сродним славенским наречјима. Из саме Хомерове песме показао је проф. Д. Данковски (књ. I, 101—150 Илијаде) да славенски и грчки једнако звучи и једнако значи. У Бечу 1829.

14) Порекло Славена.

15) Језик је Далматинаца, уз мале разлике, српско наречје. Ове разлике тичу се нарочито изговора вокала и место је и е, *липо* м. *лијето*, од *лепо*, *дивојка* м. *дјевојка*, од *девојка*, и нешто туђих речи које су узајмљене од најближих суседа (Млечана).

16) Ако човек баци поглед на земље у којима станују Далматинци, Хрвати и Славонци, те има пред очима само њихова имена, морао би мислити да има посла с три различита племена, с Далматинцима, Хрватима и Славонцима, и с исто толико славенских наречја. Но историја и филологија не потврђују мишљења као да ту постоје три племена и наречја. Славонски говор у краљевини Славонији није никакво засебно славенско наречје, него само нијанса српско-далматинскога наречја.

17) Становнике праве (старе) Хрватске, Купи на југ, Хрвате, морали бисмо сматрати засебним племеном; међутим, кад ствар боље упознамо, језик у овим крајевима не разликује се знатно од српскога језика Далматинаца, а према томе и Славонаца, нити у граматици нити у речнику.

¹⁸⁾ Провинцијални Хрват припада по језику Словенцима; према томе је језик данашњих Хрвата, који се у Војничкој Хрватској узима заједно са српско-далматинским, а у провинцијалној Хрватској са словеначким наречјем, само незнатна нијанса ових двају језика, а никако није самосталан дијалекат. (Провинцијална Хрватска — Хрватска под цивилном управом, на челу с баном, — управо три жупаније: загребачка, varaždinska и беловарско-крижевачка, Војничка Хрватска — део Хрватске под војничком управом, Војна Крајина).

¹⁹⁾ Госпoде Боже, сад си управљач мојих осетила — то сам ја. Хенрик од Баварске, који се није другачије звао — беше из града Минхена — који је испевао ову књигу — на немачком; кад је почео, био је особито болесних осетила.

²⁰⁾ Они су исто тако срчани као и сами Римљани; никад се не сме ни рећи да они узмичу пред Грцима; они су, себи у корист, усвојили такву шалу; на пољу као и у шуми они су брзо заједно.

²¹⁾ Тако су високорођени и пресветли кнез, војвода Албрехт, војвода у Баварској, фалачки гроф баварски и гроф фобуршки, и његова пресветла супруга, госпођа Ана, рођена од Брауншвајга, од мене, мајстора Јохансена Хартлиба, доктора лекарства и природословља, свог поданика, с правом зажелели да преведем на немачки књигу Александра Великога.

²²⁾ Грешећи учимо.

²³⁾ Безјаџи — назив (погрдан) за Хрвате кајкавце, око Вараждина.

²⁴⁾ Веселите се Аурори (зори)! Све стари, труне, пропада; све обнавља природа непобедивом својом снагом, тако да све вечно постоји, само смо ми кратковечни. У томе помаже једино печат вечнога утиснут у нама: моћ да си предочимо прошлост и да гледамо у будућност.

²⁵⁾ Октавални судови су били они судови који су се одржавали, на позив бана, осам дана иза већих благодана.

²⁶⁾ Језик је илирски и богат и лаконичан, енергичан и хармоничан; он звучи једнако с устију мушкарца и жене, а употребљава се исто тако с успехом кад се певају слаткоће љубави, као и кад се опевавају велика дела и краве ловорике Мартове. Он спаја број слогова с ритмом: он је звучан, узвишен, говорнички, снажан; то је, доиста, језик хероја.

РЕЧНИК

А

Алдов = жртва
алдовати = жртвовати
анда = дакле
ар = јер

Б

батривост = живахност; утеха
беженар = бегунац
бивање = становање, боравак
бир = подавање, пореза
благовит = богат
благополучје = благостање, срећа, обиље
блудност, блуђе = заблуда, погрешка
богица = сиротица
богоштовија = вера, вероисповест
бридек = општар, горак

В

в(у) = у
валувати = исповедати
варашчан = грађанин
варио = сигурно
вбог = убог
векшина = већина

вездашњи = садашњи
великоименитен = знатан
великосрчен = племенит
вендар = ипак
вживање = уживање
взети = узети
вјештење = искуство
вкорење = укор
вметелност = спретност
вмир = непрестано
вноги = многи
вноговрстен = многоврстан
војштити = следити
впељати = увести
вправдење = оправданост
вре = већ
вред(но) = одмах
временословни = хронологијски
все = све
всевдиљ = свеудиљ, увек
всигдар = увек
всикак = свакако
всушњење = увод
вуста = уста
вурти = упрети

Г

гдо = тко
гласикање = пуштање гласа, изговарање
гласопремемба = промена гласа
глишше = дубље
глубина = дубљина

Д

дача = даћа, данак, подавање
двојмба = сумња
декла = девојка, слушкиња
дети = ставити

дијачки = ђачки, латински
дијета = сабор
добродарје = лено
доброзрочност = исправност
довездашњи = досадањи
догодoвпчина = повест
дозвједјети = дознати
дозоран = дозрео
доклам = докле
докапчати = довршавати
домородец = домољуб
допељавати = доводити
достојање = штовање
дречно = снажно, јако
дружбен = друштвен
дуговање = чин, посао, догађај

Ђ

ђећерност = јуначност, срчаност
ђунђ = бисер

Ж

жмехко = тешко

З

з = с
забити = заборавити
завежење = заклада, фонд
заврћи = заслужити
задњич = напокон
задоста = довољно

зазнаменуваџи = означити
закај = зашто
замахај = удешавање, воља
заетађе = презирађе, омаловажавађе
замудити = закаснити
запељати = завести
захитити = одбацити
захранити = сачувати
зван = изван
звир = извор
звирати = извирати
зврачити = излечити
зврх (о) = поврх, ради
зговорити = изговорити
здола = оздо
зе = из
зебрати = изабрати
зевсема = сасвим
земан = време, дух времена
зестати се = састати се
зеставек = саставак
зестављати = састављати
змед = између
зможен = снажан, узвишен
зможност = снага, узвишеност
змерити = измерити
знајден = пронађен
знаменуваџи = значити
зопет = опет
зореч = који дозрева
зосебен = поједини
зрок = узрок

И

изварек = оно што отпада од гвожђа кад се
растапа
изличен = хињен

измерјен = измерен, одмерен
изроден = родни (генетски)
искитити = избацити
искоренство = потицање од истога корена
испељати = извести
источало = извор
икај = ишто
инди = дакле
инокрајен = стран

J

јавкати = јаукати
језикозвјеђавец = зналац језика
јамити = узети, предузети
јаспре = новац
јошче = још

K

кај = што
кајти = јер
какти = као што, као
каштигати = казнити
кинч = благо, накит
кип = слика
кнежност = владање, господарство
комај = једва
комерц = трговина
коруна = круна
котери = који
котриг = члан
кумир = олтар

L

ладати = владати
ладварија = лађарство
ластовит = властит

легље = лакше
лехкоча = лакоћа
лестор = само
лукати = вирити

Љ

љубодарен = пажљив, склон

М

махана = мана
махен = од маховине
малоктери = малокоји
машевање = вршење мисе (службе Божје)
машни = мисни
мела = имала
мелин = млин
међе = мање
мењашки = мембени
метемтога = међутим
миловриједан = вредан љубави
милотворност = љубав, добротворност
мјерило = вага, теразије
млоги = многи
млоштво = мноштво
мњевати = мислити
морт = можда
мрем = могу
мртелан = смртни
мудрољубен = филозофски
мудроскупштина = универзитет
мудрознање = ученост
мукотрпност = неуморност
мустачи = бркови
мучати = ћутати

Н

награжати се = грозити се
надаљење = наставак
надјати се = надати се

наваден = научан, обичан
навук = наук
навестити = означити
назопет = опет
најмре = наиме, то јест
накратком = укратко
налукнути се = извирити
наменење = намена
напељати = навести
наред = намештај, уређење
наредба = уредба, правило
настојан = марљив
натсуд = суд
нахруп = навала
не = није
невиђе = завист
невмртелност = неумрлост
недозорен = незозрео
нежели = него
незвијест = опасност
некај = нешто
неотажљив = неутажљив
неотрудљив = неутрудљив
нетечен = непријатан
неумиран = незаситан
нут = ето

Њ

ње = њих

О

обадно = злочинство
обашка = напосе
објети = обухватити

обличај = облик, лице
образ = лице, облик
одмар = одмах
одурјавање = гађење
окиначен = окићен
ол = или
опчински = општи, заједнички
опчинство — заједница
општиноћудан = онај који осећа за заједницу
опријетити = противусловити
оптршен = оптерећен
оскрунити = оскврнити
осушњен = осупнут, зачуђен
отарен = отрт
отхрањење = неговање, узгој
очивестен = очит
очитати = очитовати

П

пачити = сметати
пачка = запрека
парити се = мерити се
пелда = пример
пелдевно = примерно, на пример
песмознанство = песништво
писница = архива
плеMODјелник = уметник
поаддување = пожртвовање
повдати се = дати се на што
повеља = повластица
повратан = узајмични
поврнути = повратити
подањек = подавање
позој = змај
покехдоб = откад
полег = према
полудањски = подневни, јужни

- полутина = половина
помањшати = смањити
попашчити = пожурити
последевно = према томе
потептавати = презирати, газити
поткладно = основано
потлам = касније
потпријаће = потхват
потребувати = требати, употребљавати
потстушљивост = дрскост
почитати = поштовати
похабити = покварити
превраћај = саобраћај
през = без
преззрочни = безузрочан
премемба = промена
преоживање = злоупотреба
преопчувати = очувати, спасти
проесапити = прорачунати
преосвршенство = савршенство
преотеће = преотимање
претстављење = приказивање
претстоље = претседништво
претсуђе = предрасуда
прешесни = прошли
прештимати = проценити
прехађати = прелазити
пригнуће = нагнуће
пригосподарен = господарски
приклада = прикладност, примена, употреба
примеран = прикладан
примјерити = изједначити, изравнати, довести у склад
припечење = догађај
приревница = супарница
притштеница = штампарија
притрудан = према немачкој речи Trotz, пркос
проговор = језик, говор
прошасност = прошлост
прудност = корист

Р

разборен = различит
разложење = тумачење, разређење
разлучен = различан
размети = разумети
рајши = радије
расплањати = излагати, расправљати
растолначити = растумачити
расуд = премисљање, расуђивање
расвечење = осветљење, просвећеност
редовник = свештеник
рјечословник = речник
розгва = чокот, породица
руга = поруга

С

свијест = искуство
својљуб = себичњак
свршеност = савршеност
сења = сања
сим = овамо
сироточувар = заштитник
складнопјеће = музика
складворедност = размер
скончање = пропаст
скупгласник = сугласник, консонант
скупстегнути = спојити, сажети
скушчина = заједница
скушавати = прокушавати
следњи = сваки поједини
словочисло = алфавет
слоговорни = који ствара слогу
сопски = битни, властити
сопственост = битност, властитост
сопство = биће, битност
состојање = уређење, устав

спаметен = паметан
спочитати = корити
спељати = извести
сподоба = сличност
споменек = спомен
справишче = место где се држе састанци, сабор
средоциљ = средиште
средопутан = који иде средњим путем
срчиост = одважност
сталоком = живот, егзистенција
стега = стаза
столица = судиште
стоп = стопа
стопор, стопрам = истом
судевство = судство
сум = са свом
сурекција (лат. реч) = устанак

Т

такајше = такођер
тварја = чини
тварјати = чинити, радити
тврдостојност = постојаност
течевина = ток, канал
тежање = култура
то је то = то јест
требан = потребан
трх = терет
трштвен = трговачки

У

увјерованство = поверење, кредит
увјеговање = уговор, савез
увјеговати = уговорити

угождење = увет
улипити = изузети
уложење = напомена, приговор
умјетно = паметно, мудро
умјештење = смјештај
умље = појам
упарчен = онај који суделује у чему
упељати = увести
управа = уређење
упријечење = противљење
установно = с претпоставком
урешење = опрема
утишњен = штапан
утиштење = предност, корист
ухаран = користан

Ф

фајда = корист
фела = врста
фканити = уловити, преварити

Х

хасновит = користан
хењати = одустати
хин = час
хитроговорност = спретност у говору
хижа = кућа
хливовник = лихвар
хман = бадава
хута (нем. Hütte) = колиба

Ч

ч (е) рез = кроз
чркња = точка
чут = осећање
чгети = читати
чутити = осећати
чума = кута

С А Д Р Ж А Ј

	страна
Предговор	3
Михановић Антун : Реч домовини	6
Гај Људевит : Кратка основа	15
Штос Павао : Кип домовине	25
Деркос Иван : Гениј домовине	30
Драшковић Јанко : Дисертација	66
Гај Људевит : Правопис	95
Гај Људевит : Проглас	97
Драшковић Јанко : Реч племенитим кћерима Илирије	103
Белешке	141
Речник	145
